

54127
93/95 FI A19

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXXXIII.

HUNGARIA
SZEGED
2011

2012 SZEP 1 3

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXXXIII.

HUNGARIA
SZEGED
2011

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA

Szerkesztő bizottság:

DR. MAKK FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. PÁNDI LAJÓS,
DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, DR. ZIMONYI ISTVÁN

Redegit:

DR. LÁSZLÓ MARJANUCZ

Szerkesztette:

DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ

SOÓS KATALIN SZÜLETÉSNAPJÁRA

2012. július 27-e kerek születésnapjára tanszékünk nyugalmazott professzorasszonyának, Soós Katalinnak. 80. életévét tölti be a Tanszék egykori vezetője. Hihetetlenül gyorsan telt el a tíz év legutóbbi köszöntésünk óta, s hál' Istennek, hogy erre most ugyanúgy sor kerülhet, csak egy újabb dekáddal a hátunk mögött. Tanítványai, kollégái az Acta-ba írt tanulmányaikat tisztelgésnek szánják a Tanárnő születésnapjára.

A köszöntők névsora azonban változott a tíz év előttihez képest. Gaál Tanár Úr sajnos már nincs köztünk, viszont időközben kollégánk lett Zakar Péter, régi tanítványa, és Sipos József, aki a Tanárnő munkásságát a 20. századi magyar történelem oktatójaként régóta ismeri, tanszéki rendezvényeinken pedig személyesen is kollégális kapcsolatba kerültek.

Ugyanis az összekötő szál a Tanárnő és a Tanszék között, nemhogy nem szakadt meg, de élő és erősfonatú maradt.

Felemelő és emlékezetes események azok a találkozások, amelyeket minden évben megtartunk Karácsony előtt és a tanév végén. Ezekre a „rendhagyó tanszéki értekezletekre” Katikát mindig szeretettel vártuk (és várjuk ezután is), ahol mindannyian „családi körben” érezhettük magunkat. A szakmai munka gyakran kíméletlen tempója mellett egy percnyi megállás, a gondtalan baráti csevelek alkalmi ezek az összejövetelek, melynek meghittségét növeli Katika jelenléte. Első kézből tájékozódhatunk életének alakulásáról, és Ő is személyes tapasztalatokat nyer szeretett Tanszékének munkájáról.

A kötetlen együttlétek mellett, a Professzorasszony többször megtisztelte jelenlétével Tanszékünk szakmai rendezvényeit. Magunk is a kapcsolattartás természetes velejárójának tartjuk a Tanárnő meghívását a különböző tudományos konferenciákra, de kérte is, hogy értesítsük ezekről az eseményekről. A vele folytatott beszélgetésekből kiderül, hogy a tanszék jelenlegi munkatársainak egyéni pályafutása iránti érdeklődése mellett, a történettudomány iránti nem lanyhuló figyelme inspirálja a részvételre. Ez sajnos egyre nehezebb a mozgását nehezítő betegsége miatt, de annál inkább becsülendő az erőfeszítésekre ösztönző kitartása.

Utóbbi személyesen is tanúsíthatom az évek óta közösen látogatott linzi konferenciák kapcsán. A Professzorasszony még 1976-ban vált tagjává a linzi székhelyű Nemzetközi Történész Konferenciának (ITH), s ezt az ápolásra érdemes hagyományt tovább vitte a Tanszék. Az, az akarat, és elhatározottság, amely a Tanárnőt,

a fizikai megpróbáltatások ellenére, azóta is a linzi konferenciákon való részvételre sarkallja, igazán tiszteletre méltó.

Ausztria, a császárváros, Linz – a Professzorasszony tudományos pályafutásának fontos témáit és helyszíneit jelölik, s ebből „a szerelemből” – helyesen – nem akar kigyógyulni.

80 év – az átlagos életkort meghaladó idő, amely lassan kikezdi a test erejét, de a Tanárnő szelleme friss, akarata erős. Ez pedig a lelki erő diadala.

Kedves Katika, Isten éltesse!

Az Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék:

Deák Ágnes
Giczi Zsolt,
Marjanucz László,
Pelyach István,
Sipos József,
Szabó Pál Csaba,
Zakar Péter.

DEÁK ÁGNES

„AZ ALATTOMOS ELLENFORRADALMI ELLENÁLLÁS SZÜRKE EMINENCIÁSA”? SZÓGYÉNY LÁSZLÓ 1848 ŐSZÉN

1853 februárjában Ferenc József császár elrendelte a titkos tanácsosi címmel rendelkezők rendőrségi „átvilágítását”, elsősorban arra kellett kiterjednie a vizsgálatnak, hogy az uralkodó ház iránti lojalitásuk kiállta-e az idők próbáját. Meglepőnek találhatjuk ezt, hiszen a titkos tanácsosi címmel magasrangú császári, királyi hivatalnokokat ruháztak fel az uralkodók. Történetünk főhőse, Szógyény László egykori magyar alkancellár emlékirataiban maga is leírja, hogy Ferenc József Felix zu Schwarzenberg herceg miniszterelnök halála után 1852-ben a miniszterek és tanácsadó testülete, a birodalmi tanács közös ülésén szükségesnek látta kinyilvánítani, hogy tudomására jutott, „többen loyális és dinasztikus érzelmek köpenye alatt, a kormányrendszer ellen minden lehető alkalommal kikelnek s annak üdvös céljai elé akadályokat gördítenek. Ezek ismereteseek előtte s eljárásuk általa határozottan rosszatartván, az álarcz, mely alatt bűnös, partikuláris célok utáni törekvés rejlik, róluk le fog rántatni s ő tudni fogja az ily veszélyes terveket császári hatalmával fékezni és elnyomni.”¹ Szógyény ugyan mindezt Alexander Bach belügyminiszternek a magyar konzervatív arisztokraták iránti gyűlöletével magyarázza, de az ifjú uralkodótól egyáltalán nem állt távol alattvalóinak – nem kivéve a loyális társadalmi–politikai elit tagjait sem – szigorú szemmel tartása.

Az ugyanabban az évben megalakult Legfelsőbb Rendőri Hivatalban egyébként is szisztematikus információgyűjtés folyt az állampolgárokról. 1853 februárjában azonban a hivatal vezetője, Johann Kempen von Fichtenstamm báró altábornagy külön is felszólította Alexander Bach belügyminisztert, a tartományok helytartóit, valamint a bécsi rendőrigazgatót, hogy küldjenek információkat a titkos tanácsosokról.² A magyarországi katonai és polgári kormányzóság, élén Albrecht főherceggel láthatóan a katonai kerületi parancsnokságokat mozgósította ebben a meglehetősen kényes ügyben. Kempen a kapott információkat Friedrich Egon von Fürstenberg

---

¹ Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai. 2. köt. Kiadja fia. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest, 1917. 64.

² Kempen levélfogalmazványa a tartományi helytartókhoz, a bécsi rendőrigazgatóhoz és Bachhoz, Bécs, 1853. febr. 11. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des Äußern, Informationsbüro (=HHStA IB), BM Akten 449/1853.

gróf udvari marsallnak³ továbbította. Május 5-én például a pesti katonai kerületi parancsnokság jelentését, s ehhez mellékelte egy magyar nyelvű levélmásolatot, amely, mint írta, „bizalmas úton” – azaz valamely konfidens, ügynök útján – jutott a parancsnokság birtokába. A levél 1848 novemberében íródott, írója Szógyény László, címzettje pedig Kendelényi Ferenc volt.⁴ Négy nappal később Fürstenberg arról értesítette Kempent, hogy mivel az udvari marsalli hivatalban senki sincs, aki tudna magyarul, kéri a levél német nyelvű fordítását, amit Kempen május 15-én teljesett.⁵

A levél írója nem volt ismeretlen személy egyikük előtt sem, hiszen Szógyény akkor már évek óta a már említett birodalmi tanács tanácsosa volt. Hivatali pályafutását Pest megyében kezdte, majd az 1832–1836-os országgyűlés alatt kancelláriai udvari titkár. 1836–1838 között személynöki, majd nádori ítélőmester. 1840–1844 között udvari tanácsos és a kancellária referendáriusa, az 1843–1844-es országgyűlés alatt a testületen belül országgyűlési előadó. 1844–1846 között a helytartótanács alelnöke, a tanulmányi bizottság elnöke. 1846-tól magyar királyi udvari alkancellár Apponyi György gróf kancellár mellett. Ebbeli minőségében – mivel Apponyi 1848. március 18-án lemondott – döntő szerepe volt 1848 márciusában–április elején az áprilisi törvényekről az udvarnál folyó tárgyalásokban. Ezt követően csak 1849 elején tűnt fel újra a nagypolitika színpadán, amikor a Magyarországot megszálló császári csapatok élén álló Alfred zu Windischgrätz herceg őt kérte fel az ideiglenes magyarországi polgári közigazgatás vezetésére, mint olyan személyt, aki addig tanúsított „rendkívüli buzgalma”, „elévülhetetlen érdemei” és „rendíthetetlen hűsége” folytán arra érdemes személy.⁶

---

³ Friedrich Egon von Fürstenberg (1774–1856), 1852-től töltötte be az udvartartáson belül az „Oberhofmarschall” posztját.

⁴ Kempen levélfogalmazványa Fürstenberg grófhhoz, Bécs, 1853. máj. 5. Uo. Kendelényi Ferenc (1813–1885) 1848 előtt tiszteletdíjas titkár a magyar kancellárián, 1848 májusától az Igazságügyi Minisztérium titkára, követte a kormányt Debrecenbe 1849 elején, júniusban segédtanácsos. 1860 novemberében ismét titkárrá nevezte ki az uralkodó az újra felállított kancellárián, de 1861. július végén Vay Miklós báró kancellárral és Szógyény alkancellárral együtt ő is lemondott posztjáról. 1862 októberében a királyi ítélő táblán igazgató segéd lett, a kúriai levéltár aligazgatója. 1879-től országos allelvéltárnok a Magyar Országos Levéltárban. Vö. F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 544.; Thallóczy Lajos: Kendelényi Ferenc s a m. kir. Curia régi levéltárnoka. H.n., é.n. [1885]

⁵ Fürstenberg gróf levele Kempenhez, Bécs, 1853. máj. 9. és Kempen levélfogalmazványa Fürstenberghez, Bécs, 1853. máj. 15. HHStA, IB BM 449/1853.

⁶ Windischgrätz kinevező irata, Buda, 1849. jan. 19., Szógyény javaslata az ideiglenes központi igazgatás szervezetére, Buda, 1849. jan. 30. In: Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. Függelék 161–162., 171–184. és A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Összegyűjtötte és szerkesztette Andics Erzsébet. 2. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. 373., 418–423.

Szőgyény részvételét az áprilisi törvények születésében részletesen bemutatja Károlyi Árpád, a következőképp jellemzi őt: „...nyugodt, józanítéletű, jót akaró, reformokra hajló, igaz magyar szívű alkancellár”, akkor negyvenkét éves, aki Jósika Samu báróval, volt erdélyi kancellárral együtt képviselte „az öreg tanácsosok közt a fiatalabb, az élet delén álló elemet”.⁷

Andics Erzsébet viszont igen sötét színekkel festi őt, mint „az alattomos ellenforradalmi ellenállás «szürke eminenciásá»”-t, elsősorban a Josip Jelačić báró horvát bánná, egyidőben vezérőrnaggyá és titkos tanácsossá való kinevezésében játszott szerepét írva terhére.⁸ Munkájában nem jut központi szerep Szőgyénynek, de véleménye szerint 1848 őszétől kezdve ő is a konzervatív „agytröszt” tevékeny tagja volt Dessewffy Emil gróf, Apponyi, Szécsen Antal gróf, Jósika báró, Barkóczy János gróf és Andrássy György gróf társaságában. Programjukat Dessewffy és Szécsen ebben az időben született memorandumaival és a bécsi kormányzathoz közel álló férfiakhoz írt leveleivel jellemzi: kíméletlen leszámolás a magyar forradalmi átalakulás politikus és katona vezetőivel, ostromállapot hirdetése, katonai diktatúra.⁹ Szőgyény véleményét illetően Andicsnak ugyan nem álltak rendelkezésére források, de mivel Dessewffy és Szécsen írásaiban már megfogalmazódott a javaslat, hogy a majdani megszálló császári haderő parancsnokai mellé polgári biztosokat kell kinevezni, s Szőgyény 1849. január végén efféle szerepet vállal Windischgrätz mellett, bizonyítottan tekintette, hogy ő is osztotta ekkoriban konzervatív elvtársai nézeteit.

Szőgyény már említett emlékiratában természetesen tárgyalja, ha nem is részletesen, 1848 hónapjait is. Kéziratát 1864 őszén zárta le, a szöveg egyes pontjain azonban a megfogalmazás azt sugallja, hogy papírra verésére alapvetően nem abban az évtizedben, hanem az események után nem sokkal kerülhetett sor valamilyen formában; ha nem is vezetett Szőgyény naplót, de időről-időre készült feljegyzésekből gyúrta össze utólag visszaemlékezéseit.

Eszerint Szőgyény az áprilisi törvények uralkodói elfogadása után elhagyta Bécsét, s Fejér megyei csóri birtokára vonult vissza, „a magánélet csendes nyugalmába” tért. A megyében vállalt kisebb tisztségeket, a sajtóvétségek elbírálására hivatott esküdtszék tagjai közé, majd a helyi nemzetőri csapat vezetőjévé választották mint „exczellenciás kapitány úr”-at.¹⁰ Mint hangsúlyozza, e nyugalom „épen nem szín-

---

⁷ Dr. Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1936. 20. Vö. még F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok, 24–25.

⁸ Andics Erzsébet: Bevezetés. In: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Összegyűjtötte és szerkesztette Andics Erzsébet. 1. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 28., 35.

⁹ A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1. köt. 71–72.

¹⁰ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 1. köt. Kiadták fiai. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest, 1903. 90.

lelt, de a körülmények hatalmának rideg fölfogásából s a teljesített polgári kötelesség nyugodt öntudatából folyó természetes őszinte hangulata” volt.¹¹ Nem állítja, hogy minden tekintetben lelkes támogatója volt a nagy átalakulásnak, de hangsúlyozza, hogy elfogadta azt: „...bár távol a világ zajától, figyelemmel kísérve a történőket, melyeket bona fide, sine ira et studio elfogadtam, sőt becsületes és ildomos felhasználásuk mellett, kedvező eredményüket sem tartottam lehetetlennek, aggodalommal és mély búval kell szemlélnem az események túlórohanó árját, mely az általunk egykor szorgalmasan művelt, egyengetett és termékenyített talajt veszélyt hozó hullámaival elborítani fenyegeti.”¹² Sorai arról tanúskodnak, nem jellemezte őt az a kérlelhetetlen ellenséges indulat és eltökéltség, ami áthatotta például Dessewffy Emilnek a bécsi kormányzat vezetőihez eljuttatott iratait 1848 őszétől. Nyilvánvalóan távol állt tőle a közjogi radikális program, ahogy a mindent újraalkotni akaró forradalmi hevület is, ugyanakkor ő is azon félreálló egykori aktív konzervatív politikusok közé tartozott, akik dilemmáit igen plasztikusan fejtegeti a szintén Fejér megyei konzervatív Fiáth Ferenc, Szőgyény egykori hivatalnoktársa a helytartótanácsban: el kellett ismernie – írja –, hogy az 1848. áprilisi törvények alakilag kifogástalanok, ezért a korona által megtartandók még akkor is, ha az uralkodó csakis a rendkívüli körülmények miatt szentesítette azokat; az uralkodónak joga van a hadsereg feletti rendelkezésre, de a horvátok mégis betolakodók, akik ellen indokolt, „természetes, sőt jogos” az ellenállás. Azután az októberi bécsi forradalom újra csak megrettentette őt, s helytelenítette, hogy a magyar csapatok átlépték a határt, mivel abban már nem jogos önvédelmet, hanem a forradalom jelét látta.¹³

Az a tény mindenesetre, hogy 1849 elejétől Szőgyény már egyértelműen elkötelezte magát a császári–királyi hatalom szolgálatára mellett, szembehelyezkedve a magyar liberális politikai ellittel, úgy tűnhet, Andics álláspontját erősíti. Az 1848 december közepén megindult újabb katonai támadás, immáron Windischgrätz vezetésével január elején érte el Csórt. Szőgyény január 15-én vette Windischgrätz Budáról kelt levelét, melyben sürgős tanácskozássra hívta. Szőgyény úgy nyilatkozik visszaemlékezésében, hogy ez igen kellemetlenül érintette, mivel informális csatornákon keresztül értesült arról, hogy a magyarországi főparancsnok, aki Szőgyényt a márciusi–áprilisi udvari konferenciákról ismerte, saját oldalán a civil ügyek vezetésével kívánja megbízni. „Míg egyrészt monarchikus és dinasztikus érzelmeim a

---

¹¹ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai I. köt. 89.

¹² Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai I. köt. 90.

¹³ B. Fiáth Ferenc: Életem és élményeim. 2. köt. Tettey Nándor és társa, Budapest, 1878. 113., 128–129.; hasonlóan árnyalt képet rajzolt a liberális Horváth Mihály történeti munkájában a félrevonuló „arisztokraták”-ról: „...kitérni akartak az átvonuló vihar elől, melynek szele már sűrű porfelleget hajtott fel a láthatárra. A nemzeti párttól s választott kormányától nyíltan elálltak ugyan ... de az udvari politikát sem javalták, mely jog és törvénytiprása által Kossuthot s vele a nemzet nagy többségét önvédelemre kényszeríti.” Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Puky Miklós, Genf, 1865. 13–14.

fejedelem melletti kész fellépést javasolták, másrészt sejtven, hogy felülről Magyarországra irányában nemzet- és törvényellenes irányt szándékoznak követni, elveimmel s meggyőződésemmel való meghasonlástól tartottam” – írja ismét csak emlékiratában.¹⁴ Budán azután azt tapasztalta, hogy Windischgrätz és az oldalán helyet foglaló vezető katonák nézetei az ország jövőjét illetően „elég higgadtak és méltányosak”, s így három feltétel biztosítása mellett hajlandó volt elvállalni a neki szánt szerepet. A három feltétel a következő: az ország integritása tiszteletben tartatik; „az ország törvényes alkotmányos intézményei fel nem forgattatnak”; a magyar nemzetiség törvényes állása és hegemoniája elismertetik.¹⁵

Vajon hihetünk-e azonban Szógyény visszaemlékezésének? Az ország integritása lehetséges megsértése példaként csak a Szerb Vajdaság felállításának tervét említi, de tudjuk, hogy 1849 januárjában már Magyarországon is széles körben ismert volt – ha máshonnan nem, a konzervatív irányultságú Figyelmező című lapból –, hogy a Schwarzenberg vezette bécsi kormány az ország nemzetiségi alapú teljes közigazgatási felosztásának terveivel foglalkozott.¹⁶ A tervezetnek az a vetett vége, hogy Windischgrätz herceg határozottan ellenezte az effajta terveket, s azok január végére lekerültek a minisztertanács napirendjéről. E tekintetben tehát Windischgrätz adhatott megnyugtató választ – s ne feledjük, akkoriban Windischgrätzet a birodalom megmentőjeként a legbefolyásosabb személyiségként tartották számon. Kevésbé világos a helyzet a második feltétellel kapcsolatban. Mindenekelőtt kérdéses az, hogy mit is érthetett Szógyény 1849 elején az ország „törvényes alkotmányos intézményei”-n. Az 1848-as törvényeket? Avagy éppen az azok előtt fennállott közjogi állapotokat? Inkább az utóbbi lehetett a helyzet, hiszen Windischgrätzről is tudhatjuk, hogy a keménykezű rendteremtés után inkább a közjogi restauráció, mint a tabula rasa reformpolitikájának híve volt. Bár, mint írja Szógyény, „a régi állapotoknak ... kinövéseit és visszaéléseit” megszüntetni akarta.¹⁷ A harmadik feltétel biztosításának szükségességével bizonyos fokig Windischgrätz is egyet érthetett, bár Szógyény sem hallgatja el emlékirataiban, hogy a német nyelv hivatali alkalmazását illetően akadtak nézeteltéréseik (bár azt állítja, Windischgrätz meggyőzhető volt), s tudjuk, hogy a főparancsnok által kiadott utasítások kifejezetten előírták a kinevezett királyi biztosok számára a magyar nyelv mellett a helyi nyelvek bevezetését a helyi-megyei igazgatásba.¹⁸

¹⁴ Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 3.

¹⁵ Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 5.

¹⁶ Törödk egy magyar notabilitás leveléből. Január 1. 1849. Figyelmező, 1849. jan. 26. 5. sz.; vö.: Sashegyi Oszkár: Magyarország beolvasztása az ausztriai császárságba. Levéltári Közlemények, 39. évf. (1968) 1. sz. 63–102.

¹⁷ Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 5.

¹⁸ Utasítvány a császár kir. hadseregnek, és a cs. orosz segédsapátoknak Magyarországon mellé rendelt cs. kir. biztosok részére. In: Gyűjteménye a Magyarországra kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak. 1. füzet. Buda, 1849. 93.

Január 20-án kezdte meg működését Szőgyény mint az országos ideiglenes polgári közigazgatás elnöke, bár voltak kétségei, hogy ebbeli minőségében önkéntelenül is előmozdíthatja „a netán szándékolt törvénytelenések”-et.¹⁹ Közvetlen munkatársaként részben a Batthyány-kormány alatt szolgált minisztériumi vezető tisztviselőket választott. Az 1849. március 4-én proklamált birodalmi alkotmány lebbentette fel végérvényesen a leplet a birodalmi kormány és az új uralkodó politikai szándékairól. Ennek ellenére Szőgyény hivatalban maradt, ezt emlékirataiban úgy magyarázta, hogy Windischgrätz azzal nyugtatta, hogy „ez még nem az utolsó szó, melyet kimondtak”, s hogy személyes befolyását latba fogja vetni, hogy az az alkotmány Magyarországon ne kerüljön bevezetésre; másrészt konzervatív elvarátai is azzal bíztatták Bécsből, hogy a miniszterek is azt állítják, „a magyar alkotmányból még sok megmarad”, s ne mondjon le.²⁰ A korábban Apponyi György gróf által vezetett, magyar konzervatívokból álló bizottság programját, amely az 1848 előtti közjogi viszonyok módosított változatát propagálta, Szőgyény középútnak minősítette emlékirataiban „a régi magyar törvényes állapot és az osztrák miniszterek alkotta rendszer közt”, nem teljesen világos azonban, egyetértett-e azzal, emlékirataiban inkább csak tárgyyszerűen ismerteti javaslataikat, minden értékelés nélkül.²¹ Ugyanitt úgy nyilatkozik, tiszta lelkiismerettel tekint vissza erre az időszakra – nem említ azonban működésében olyan elemeket, melyek azt kedvezőtlenebb fénybe állítanák, mint például az iskolai tanárok közötti tisztogatásra vonatkozó javaslatát 1849. március közepén.²²

A saját maga által konstruált történet sebezhető pontja nyilvánvalóan az, hogy Windischgrätz leváltása után miért maradt hivatalban, hiszen a leváltás világosan jelezhetette: az eredeti három feltétel teljesítését „szavatoló” személy kegyvesztetté vált. Szőgyény azonban láthatóan még bizonytalan, az előre törő magyar csapatok elől Sopronba, majd Bécsűjhelyre menekül közvetlen munkatársaival. Ebben szerepet játszhatott egyfajta inercia; másrészt érthetően tarthatott attól, hogy ha egyszerűen lemond és Fejér megyébe visszavonul, felelősségre vonást kockáztat a magyar kormány részéről. A lemondásra végül Julius von Haynau főparancsnoki kinevezésekor szánja el magát. Az Ausztriában tartózkodó magyar konzervatívok fő fészkébe, Badenbe utazik, júniusban családja is követi őt. Magyarországra majd csak október első napjaiban tér haza.

1850 elején a magyarországi közvélemény már arról vélt tudni, hogy Szőgyény is szerepelt a Bécsben létrehozott legfelsőbb törvényszék magyar osztálya vezetői posztjára esélyesek között; 1850 őszén viszont a helytartói tiszt lehetséges váromá-

---

¹⁹ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 6.

²⁰ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 11–12.

²¹ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 13.

²² A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1. köt. 82., 3. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 45–51.

nyosai között suttogták a nevét, 1851 elején pedig a felállítandó birodalmi tanács tagjai között.²³ Emlékirataiban Szőgyény nagyon határozottan elítéli a Schwarzenberg-kormány Magyarországon folytatott politikáját, s azt állította, véleményét több alkalommal is – például a konzervatívok 1850. évi emlékirata kapcsán – nyíltan kifejezésre juttatta a miniszterek előtt. Ezért is érte azután meglepetésként a sok híresztelés után igaznak bizonyult hír, hogy az uralkodó 1851 áprilisában felkérte a birodalmi tanácsbeli részvételre. Valójában nem teljesen tisztázott, hogyan is került szóba a személye, a birodalmi tanács elnöke, Karl Friedrich Kübeck v. Kübau báró első személyi javaslatai között még nem szerepelt.²⁴ Szőgyény, mint írja, hosszas habozás után végül elfogadta a felkérést, mivel a visszautasítás politikai szempontból egyértelműen kedvezőtlen hatást váltott volna ki, a testület létrehozásához – mint írja – sokan (azonban leginkább csak a konzervatívok közül) némi politikai reményeket fűztek, s jó néhányan – köztük Deák Ferenc – tanácsára „hazafias kötelesség”-nek tekintette legalább megpróbálni, „nem lehetne-e az ország szomorú sorsán ezen úton segíteni s jobb és igazságosb tanácsoknak a felséghez utat törni”.²⁵

Szőgyény pályafutásáról átfogó történeti értékelés mindez ideig nem született, tevékenysége egybefonódott a konzervatív politikai tábor történetével az 1830-as évek közepétől egészen 1861 nyaráig, de alakja mindig is háttérbe szorult a markánsabb, programalkotó és -hirdető személyiségek mögött. Az 1853-ban Kempen birtokába jutott levél rávilágít arra, hogy 1848-ban vallott álláspontja mindenképpen árnyaltabb értékelésre vár.

A levél szövegét a mai helyesírásnak megfelelő központoszással és helyesírással közlöm.

---

²³ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 14., 26., 29–30.

²⁴ Kübeck javaslata szerint a két magyar tanácsos Zichy Ferenc gróf és Nádasdy Ferenc gróf lett volna. Vö.: Thomas Kletečka: Einleitung. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. 4. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka, unter Mitarbeit von Anatol Schmied-Kowarzik. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, 2011. XXXII.

²⁵ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 31.

Kedves barátom!

Kívánsága szerint sógora iránt írtam Stahly²⁶ barátomnak, s ma igen kedvező választ vettem tőle, minek, hogy mielőtt várt sikere legyen, szívemből óhajtom.

Én is örömmel emlékezem régi viszonyainkra vissza, s köszönöm [!], hogy kegyed irántami jó véleményét mások irányában is védelmezni iparkodik, mi jelen körülményeinkben annál becsesb, minél többször tapasztaltam március óta az öreg Horacz ama versének: „tempora si fuerint nubila, solus eris”²⁷ igazságát.

Egyébiránt én ezen keveset búsulok, s az ellenem koholt rágalmakat is, melyeknek napjainkban hazánk legjobbjai is ki vannak téve, resignatioval tűröm, mint-hogy öntudatom nyugodt s tiszta, és honunk iránti hűségben bárkivel is vetekedhetek, sőt éppen új institutioinknak kivívásában alig volt valakinek oly *lényeges* része, mint nekem, mit kegyed legjobban tud s tanúsíthat; mi pedig a Lamberg melletti állítólagos biztosi működést illeti, ez a legalaptalanabb utcai kósza híreknek egyike, mert sem hivatalos, sem magán úton legkisebb nyoma sem érkezett hozzám.²⁸ Többnyire odafenn egyenességemet, törvényesen átalakult új kormányrendszerünkhez őszinte ragaszkodásomat, s minden reactionalis eszméktől idegenkedésemet sokkal jobban isméri, semhogy ily *törvénytelen* provinciát²⁹ reám bízni csak eszükbe is juthatott volna; ha azonban mégis megtörtént volna, semmi jutalommal vagy kényszerítő eszközökkel annak elvállalására nem bírhattam volna, mert az irányunkban felülről követett gaz politikának s a haza ellen elkövetett rút ármányoknak, hallatlan árulásoknak s borzasztó törvénytelen ségeknek határozottabb ellene, rosszalója s gyűlölője nálam nem lehet, s azért nemhogy azoknak kivételére magamat valaha eszközül használtatni engedtem volna, sőt azon temérdek gazságoknak megtorlására magán polgári állásomban mindenre, mi csekély ereimtől telik, készen vagyok.

²⁶ Stahly Ignác (1787–1849) sebész, egyetemi tanár, 1840-től országos főorvos, helytartó-nácsos. 1848. május–november között a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium egészségügyi osztályának igazgatója, november 1-jétől tábori főorvos, december elejétől a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályának vezetője. A Szógyény által 1849 tavaszán felállított ideiglenes polgári közigazgatás közegészségügyi osztályának vezetője 1849. áprilisi haláláig. Vö. F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok, 593. Szógyény emlékirataiban „genialis”-ként jellemzi. Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai. 1. köt. 34., 2. köt. 7.

²⁷ „Donec eris felix, multos numerabis amicos, tempora si fuerint nubila, solus eris.” Szógyény téved, forrása: Ovidius: Tristia, I. IX.5. Míg szerencse kísér, addig sok a barátod, ám hogy az ég beborul, elmenekülnek azok.

²⁸ Miután Lamberg Ferenc gróf altábornagyot az uralkodó a magyarországi császári csapatok főparancsnokává nevezte ki, de ő a polgári főhatalmat nem akarta elvállalni, a Badenben tartózkodó magyar konzervatívok Majláth György országbírókat javasolták mint „királyi helytartó”-t megbízni a polgári ügyek vezetésével. Vö. Urbán Aladár: Népitélet Lamberg felett. Beszámolók, emlékezések, tanúvallomások. In: Uő: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Argumentum, Budapest, 2009. 154–155.

²⁹ Lat. hivatali tisztség, munkakör

Nőm s gyermekeim, kik, hála az égnek, jól vannak, szívesen köszöntik kegyedet, én pedig további becses hajlamába ajánlott, állandóul maradok igaz barátja

Szögyény László. m. p.³⁰

Nem véletlen, hogy Kempen 1853-ban úgy értékelte, a levél „írójának egykori politikai felfogását nem előnyös színben tűnteti fel”.³¹ Szögyény itt az uralkodó és a magyarországi politikai elit nyílt szakítása után nemcsak büszkén vállalja az áprilisi törvények születésében játszott szerepét, de azokról mint „törvényesen átalakult új kormányrendszerünk”-ről beszél, visszaautasítva bármiféle „reactionalis” szándékot. Igen kemény szavakkal ítéli el „az irányunkban felülről követett gaz politiká”-t, „a haza ellen elkövetett rút ármányok”-at, „hallatlan árulások”-at s „borzasztó törvényteleniségek”-et. Nem a kíméletlen megtorlást hirdető konzervatív hangja ez, de még csak nem is a közvetítést kereső, mérsékletet hirdető politikusé. Felvetődik persze a kérdés: mennyire hihetünk e hangnak? Az adott időszakban nem volt-e tanácsosabb efféle nézeteket hirdetni magáról, még ha valójában nem is osztotta azokat? Nem volt-e okosabb alakoskodni? De miért tette volna azt egy magánlevélben? A szállongó hírek cáfolata nem kívánta meg az efféle nyilatkozatokat. Ugyanakkor e levél felveti és nyitva hagyja azt a kérdést, milyen tényezők hatására változott meg véleménye 1849 januárjára.

Nem tudjuk pontosan nyomon követni a levélmásolat útját. De biztosak lehetünk, eljutott az uralkodó asztalára. Közvetlen hatása mindennek mégsem volt, az uralkodó bizalmát Szögyény irányában nem rendítette meg, ő egészen 1860. október 20-ig tagja maradt a birodalmi tanácsnak. Még annak ellenére is, hogy 1857-ben ő is aláírta a magyar konzervatívok által kezdeményezett, az ország sérelmeit összefoglaló, lojális hangvételi, de határozott „hódolati felirat”-ot, amiért a birodalmi tanács akkori vezetője, Rainer főherceg igazolásra szólította fel. Az igazoló irat után az uralkodó, bár „megütközését és rosszallását” fejezte ki, nem mentette fel őt, csak a „pártgyűlésektől és határozathozatoktól távolmaradást” rendelt el számára. S bár Szögyény erre bejelentette lemondási szándékát, azt az uralkodó nem fogadta el.³²

A „szürke eminenciás” az 1860. októberi diploma kiadása után újraalakult magyar kormányzati szervek időszakában is fontos szerepet játszott, hiszen ismét alkan-cellár lett 1861. júliusi lemondásáig. Ezután visszavonultságban élt, majd 1865-ben elvállalta Fejér megye főispáni posztját. De közéleti pályája töretlen maradt a Ki-egyezés után is: főispánként tovább szolgált, 1884-ben tárnokmester, 1888-ban országbíró lett.

---

³⁰ Manu propria: lat. saját kezű aláírás

³¹ „...auf die damalige politische Gesinnung seines Verfassers kein vortheilhaftes Licht wirft”. Kempen levélfogalmazványa Fürstenberghez, Bécs, 1853. máj. 5. HHStA, IB BM 449/1853.

³² Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 102–105.

„Die graue Eminenz des hinterlistigen gegenrevolutionären Widerstandes“?
László von Szógyény im Herbst 1848

Franz Joseph I. hat Februar 1853 die politische Überprüfung sämtlicher geheimen Räte angeordnet damit es nachgewiesen werden kann, ob ihre Loyalität gegenüber der Dynastie in den stürmischen Jahren 1848/49 unerschüttert geblieben war. Der Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn hat in dieser ziemlich heiklen Angelegenheit die Kommandanten der militärischen Kreise mobilisiert. Aus Pest wurde dann eine „auf vertraulichem Weg“ d. h. durch einen Konfidenten erworbene Brief-Kopie an den Chef der Obersten Polizei-Behörde, Baron Johann Kempen von Fichtenstamm vorgelegt. Der Brief war in Oktober 1848 von László von Szógyény, dem ehemaligen ungarischen Kanzler Stellvertreter geschrieben worden, der ab 1851 als Mitglied des Reichsrates zu der regierenden politischen Elite gehörte. Anfange 1849 hat sich Szógyény verpflichtet, gegenüber der ungarischen Rebellen-Regierung der kaiserlichen Macht zu dienen, aber in dem oben erwähnten an einem von seinen Freunden gerichteten Brief hat er dennoch „die gegenüber unsere Heimat verübten niederträchtigen Intrigen“, die „von oben aufgeführte ruchlose Politik“ eindeutig verurteilt.

Kempen hat die Kopie wahrscheinlich an den Kaiser unterbreitet, der aber das Zutrauen zu Szógyény nicht verloren hat.

KATOLIKUS-PROTESTÁNS ELLENTÉTEK EGYHÁZI FÖLDBIRTOKAIK ÉS ÁLLAMI ANYAGI TÁMOGATÁSUK MEGÍTÉLÉSÉBEN A HORTHY-KORSZAK MAGYARORSZÁGÁN

A Horthy-korszak hazai egyháztörténetének fontos jelensége volt az ország legnagyobb vallási közösségei – a katolikusok és a protestánsok – közötti viták sorozata. Az akkoriban az állampolgárok mintegy kétharmadát híveként számon tartó katolicizmus és a lakosság több mint egynegyedét tömörítő reformált egyházak nézeteltéréseit sok tényező gerjesztette. Ezek csoportjában jelentős szerepet játszott az egyházi földbirtokok felekezetek szerinti megoszlása és az államhatalom részéről a különböző vallásoknak nyújtott anyagi támogatás kérdése. Tanulmányunkban a katolikus, a református és az evangélikus egyházi testületek és személyek ide vonatkozó korabeli álláspontját és megnyilatkozásait kísérvük figyelemmel.

Az államtól kapott dotációról zajló felekezeti vitákban végső soron mindenki az 1848. évi XX. törvénycikkre hivatkozott. Ez kinyilvánította a teljes vallásszabadsággal rendelkező egyházak jogegyenlőségét, majd 3. §-a kimondta: „Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek...”¹ A törvény meghozatalakor a katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok, az unitáriusok és a görögkeletiek tarthattak igényt államsegélyre. Hozzájuk csatlakozott később az 1895. évi XLII. törvénycikkkel bevettnek nyilvánított izraelita közösség. A bevett felekezetek törvény előtti egyenlőségének és viszonyosságának 1848-ban történt kodifikálása nem változtatott a köztük meglevő anyagi egyenlőtlenségeken. Ha az általunk vizsgált három nagy történelmi keresztény egyházat tekintjük, akkor utalnunk kell a katolikus egyházi földvagyon óriási túlsúlyára a református és az evangélikus birtokállományhoz viszonyítva.

Ezen a téren a katolikusság az adott gazdasági és társadalmi viszonyok között behozhatatlan előnyben volt a protestánsokkal szemben. 1935-ben a római és a görög katolikus egyház együttesen 877 294 katasztrális hold birtokkal rendelkezett, melynek évi tiszta jövedelme 5 907 025 aranykoronát tett ki.² Ehhez azonban még hozzá kell vennünk a Magyar Katolikus Vallásalap és a Magyar Katolikus Tanulmá-

---

¹ Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás. 1836–1868. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Franklin-Társulat, Budapest, 1896. 243. p.

² Magyar Katolikus Lexikon. II. kötet. Főszerk.: Diós István. Szent István Társulat, Budapest, é. n. 880. p.

nyi Alap földjeit. Ugyanis ezek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezelésében voltak, de a belőlük származó bevételeket katolikus egyházi célokra fordították. 1935-ben a vallásalap 87 319 katasztrális holdjának évi tiszta hasznát 775 836 aranykoronának számították. A tanulmányi alap 28 657 holdjából pedig egy év alatt 222 771 aranykorona folyt be.³ Ezeket az adatokat figyelembe véve arra a végeredményre jutunk, hogy az 1935-ös kimutatás szerint a katolikus egyháznak 993 270 holdról 6 905 632 aranykorona tiszta jövedelme származott egy esztendőben. Ugyancsak 1935-ben a református egyház 102 755 hold birtokállományának évi tiszta hasznát 936 239 aranykoronának számították, az evangélikus felekezet 21 055 holdjából pedig 234 401 aranykorona bevételt származtattak.⁴ Megjegyzendő, hogy a katolikus egyházi földtulajdont többségükben az 1000 holdat meghaladó nagybirtokok alkották. A protestáns felekezetek földjei viszont döntően kis- és középirtokok voltak.

A fennálló nagy vagyoni egyenlőtlenség következtében a protestánsok már a dualizmus időszakában rendszeresen kérelmezték a számukra nyújtott államsegély növelését. Például a református és az evangélikus egyház által érdekeik együttes védelmezésére létrehozott Protestáns Közös Bizottság 1903-ban emlékiratban fordult a kormányhoz, kérve a reformáció követőit ért sérelmek orvoslását. Ezek között jelentős helyet foglaltak el az anyagi hátrányok. A memorandum felsorolta a református és az evangélikus vallási közösségek működésének azon alkotóelemeit, amelyek számára az állam nagyobb pénzügyi hozzájárulását kérték. Ezek a következők voltak: adóssági segélyalap létesítése, az egyházi közigazgatás költségei, a lelkészek korpótléka, az országos lelkészi nyugdíjintézetek támogatása, a vallástanítás, az oktatási-kulturális és a humanitárius intézmények, valamint a lelkész- és tanárképzés.⁵ A következő években növekedett a protestáns felekezeteknek juttatott állami dotáció, azonban korántsem akkora mértékben, amekkorára azok igényt tartottak. Ezért a reformátusok és az evangélikusok részéről állandósult az 1848. évi XX. törvénycikk 3. §-a egyházaik számára kedvezőbb gyakorlati alkalmazásának követelése.

A probléma megoldására gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter tett kísérletet. Apponyi 1917. december 21-én törvényjavaslatot nyújtott be az 1848. évi XX. törvénycikk fokozatos végrehajtásáról. Ebben az szerepelt, hogy a református, az evangélikus, az unitárius és az izraelita felekezet számára az állam örök-alapítványokat kíván létesíteni. Ezeket ingatlanokban, készpénzben vagy állampapírokban szolgáltatták volna ki az egyes vallási közösségeknek. Az örök-alapítványok mellett bizonyos célokra – például iskolák fenntartására – továbbra is járt volna ál-

---

³ Id. mű, 879. p.

⁴ Id. mű, 880. p.

⁵ Sztrehlo Kornél: A Protestáns Közös Bizottság munkája 1892–1924. Kiadja a magyarországi kék protestáns egyház. Bethlen-nyomda Rt., Budapest, 1926. 10–11. p.

lamsegély az érintett felekezeteknek.⁶ Ezzel párhuzamosan a kultuszminiszter a katolikus egyházi autonómiáról ugyancsak beterjesztett egy tervezetet a törvényhozás elé. Az országgyűlés azonban végül egyik javaslatot sem tárgyalta meg. A reformátusok és az evangélikusok saját törekvéseik szempontjából előrelépésnek tekintették Apponyi törvényjavaslatát, de megfogalmazták a vele kapcsolatos kritikai észrevételeiket. Az evangélikus egyház nevében báró Prónay Dezső egyetemes felügyelő, Scholtz Gusztáv bányakerületi püspök és Szelényi Aladár egyetemes főjegyző fordult memorandumban a képviselőházhoz és a főrendiházhoz 1918. január 16-án. Kifejtették, hogy a kultuszminiszter tervezete az evangélikusság jogos igényeit nem elégíti ki, ám a kormány jóakarátát méltányolva elfogadták azt kiindulási alapnak.⁷ Baltázár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke és az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) elnöke 1918. február 10-i keltezéssel küldött levelet a magyar országgyűlés tagjainak. Ez az ORLE határozatát tartalmazta az 1848. évi XX. törvénycikk teljes végrehajtása tárgyában. A dokumentum megállapította, hogy a református lelkipásztorok csak olyan anyagi rendezést tudnak elfogadni, „... amellyel összes egyházi és iskolai szükségleteink teljes mértékben és olyan alakban nyernek törvényes kielégítést, amely az állandóság és a törvényes biztonság szempontjainak megfelel.”⁸ Az 1918–1919-es történelemformáló események következtében az Apponyi-féle törvényjavaslat lekerült a napirendről. Annak protestáns kritizálói a Horthy-korszakban már megelégedtek volna azzal, ha újra napirendre tűzik, vagy legalább egy hozzá hasonló koncepciójú rendezésre kerül sor. Ez azonban nem következett be.

A katolikus egyház vezetői gyanakvással figyelték a protestánsok említett törekvéseit. Azok ugyanis saját finansziális igényeik hangoztatásával párhuzamosan támadták a hatalmas katolikus földtulajdont. A Magyar Katolikus Vallásalap, illetve a Magyar Katolikus Tanulmányi Alap birtokairól pedig úgy vélekedtek, hogy azok már állami tulajdonnak számítanak.⁹ Érthető, hogy még a protestánsokkal békés viszonyra törekvő székesfehérvári megyés püspök, Prohászka Ottokár is a következőt jegyezte be naplójába fenti magatartásukra utalva 1919. november 22-én: „Meggyő-

---

⁶ Evangélikus Órálló. Egyházi és iskolai hetilap. Felelős szerk.: Noszko István. 1917. december 31. 422–423. p. A lap Apponyi törvényjavaslatát teljes terjedelmében közölte. A tervezet a protestáns egyházaknak összesen 200 millió korona alapítványi tőkét juttatott volna.

⁷ Evangélikus Országos Levéltár. (A továbbiakban: EOL.) Egyetemes egyházi iratok. (A továbbiakban: Eei.) 18. doboz. 33/1918. A korabeli protestáns szóhasználatban az egyházi tisztségek és testületek elnevezésében szereplő „egyetemes” jelzőnek a mai nyelvben az „országos” kifejezés felel meg.

⁸ EOL Bányai Evangélikus Egyházkerület Levéltára. (A továbbiakban: BEEk Lt.) 157. csomó. 1005/1918.

⁹ Sztehlo Kornél: Id. mű, 46. p.

zódésem, hogy míg kath. egyházi javak vannak, nincs béke, hanem irigység.”¹⁰ Pedig a katolikus főpap tisztában volt egyháza földvagyonának morális teherterhelésével. Ám ezt a problémát nem a liberális református és evangélikus kritizálók elképzelése szerint kívánta megoldani. Ő egy nemzeti demokratikus földreform híve volt, melynek keretében a katolikus birtokok egy részét az állam közreműködésével, bérleti díj ellenében akarta a nélkülöző parasztoknak örökbérletbe adni. Prohászka 1920-ban a székesfehérvári püspökség tési földjein ezt az elgondolást a gyakorlatban megvalósította.¹¹ Persze arról sem feledkezhetünk el, hogy ezzel a magatartásával nem aratott sikert püspökszéke körében.

A protestánsok az egész Horthy-korszakban kitartóan sürgették az 1848. évi XX. törvénycikk pénzügyi vonatkozású részének számukra kedvezőbb végrehajtását. Már 1919 őszén tettek erre irányuló erőfeszítéseket. Ezek közé tartozott az, amiről az evangélikus egyház elnöki értekezlete 1919. szeptember 5-én, Budapesten határozott. Ekkor Raffay Sándor – a Bányai Evangélikus Egyházkerület új püspöke – arról tájékoztatta a jelenlevőket, hogy aznap délutánra Pekár Gyula vallás- és közoktatásügyi államtitkárhoz hívták megbeszélésre. Az evangélikusság előjárói megbízták Raffayt, hogy terjessze elő felekezetük panaszait és kéréseit a Pekárral folytatott eszmecsere során. Ezek között szerepelt: „Az 1848:20. tcz. igazságos végrehajtása az erkölcsi és anyagi egyenlőség és viszonyosság figyelembe vétele mellett.”¹² A fenti észrevételeket 1919. szeptember 15-én írásban is eljuttatták a kultuszminisztériumba.¹³ A reformátusok szintén megtették 1919 és 1920 fordulóján ilyen irányú lépéseiket. Például Kováts J. István 1920. április 14-én nemzetgyűlési felszólalásában szorgalmazta a katolikus autonómia megteremtését és az annak alapját képező 1848. évi XX. törvény teljes körű végrehajtását.¹⁴ Az Országos Kisgazda és Földműves Párt-hoz tartozó Kováts a református közélet neves személyiségeként foglalt állást ebben a kérdéskörben. A katolikusok a protestánsok részéről az állam felé támasztott fokozott igényekhez az 1920-as évek elején akkor szóltak hozzá, ha azok valamilyen formában sértették az érdekeiket. Ilyen sérelemnek tartották azt, ami 1920. április 21-én a Magyar Országos Protestáns Szövetség budapesti rendezvényén történt. A református teológiai akadémián sorra került összejövetelen az evangélikus báró Kaas Albert tartott előadást az 1848-as vallási törvényről és a katolikus egyházi önkormány-

---

¹⁰ Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek. III. kötet (1919–1927). Szerk. és jegyz.: Frenyó Zoltán és Szabó Ferenc SJ. Agapé Kft. nyomdája, Szeged – Székesfehérvár, 1997. 111. p.

¹¹ Gergely Jenő: Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1994. 158–159. és 190. p.

¹² EOL Elnöki értekezleti jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: Eé jkv.) Az 1919. szeptember 5-i értekezlet jegyzőkönyve.

¹³ EOL Eé jkv. Az 1919. szeptember 17-i értekezlet jegyzőkönyve.

¹⁴ Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. I. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1920. 407–408. p.

zat megvalósításának szükségességéről. A magyar közjogot kiválóan ismerő előadó a tanulmányi és az egyetemi, illetve a vallásalap földbirtokainak állami jellegét igyekezett bizonyítani. Sürgette, hogy ezek jövedelméből a protestánsok is részesedjenek. Kaas fejtegetéseiről az Új Nemzedék című katolikus napilap másnap megjelenő száma közölt beszámolót, amihez rögtön csatolta a neves egyházjogász, Baranyay Jusztin véleményét. A cisztercita rendhez tartozó Baranyay cáfolta a Kaas által képviselt felfogást. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szóban forgó alapítványok a katolikus egyházi vagyon integráns részei. Ezért a reformáció magyarországi követői nem jogosultak az azok hasznából történő részesedésre.¹⁵

A Nagyatádi Szabó István nevéhez kapcsolódó földreform végrehajtása során szintén keletkeztek súrlódások a katolikus és a protestáns felekezetek között. Az 1920. november 13-án elfogadott és december 7-én kihirdetett 1920. évi XXXVI. törvénycikk messzemenően tekintettel volt az egyházi érdekekre. A szabályozás 84. §-a kimondta: „Az állam részére ennek a törvénynek alapján megszerzett ingatlanokat telepítési, ingatlaneldarabolási s nemzetfejlesztési szempontból fontos más földbirtokpolitikai célokra kell fordítani. Ilyen célnak kell tekinteni földeknek az egyházközségek számára való átengedését is abból a célból, hogy lelkészkedő rendes lelkészek és rendes tanítók javadalmazására szolgáló javadalmi földeket létesíthessenek, illetőleg a meglevő ilyen földeket megfelelő nagyságra kiegészíthessék.”¹⁶ Az Országos Földbirtokrendező Bíróság értesítette az illetékes egyházi hatóságokat, hogy a lelkési földeknek 30–50, a kántortanítói földtulajdonoknak pedig 20–25 katasztrális holdra történő kiegészítését lehet kérelmezni. A Protestáns Közös Bizottság 1922. január 24-i ülésén foglalkozott ezzel a kérdéssel. A testület jóváhagyólag vette tudomásul a fenti tényt, s arról az összes protestáns püspököt informálta.¹⁷ A református és az evangélikus egyház vezetése a közös bizottságtól függetlenül is küldött felszólítást az egyházközségekhez, hogy földigényléseiket tegyék meg. A katolikus plébániák ritkábban tudtak élni ezzel a lehetőséggel. Ez azzal magyarázható, hogy többségüknek az Országos Földbirtokrendező Bíróság által megjelölt nagyságot meghaladó földtulajdona volt. A katolikusoknál az egyházközségek anyagi fenntartása egyébként is más mechanizmus szerint működött, mint a protestánsoknál. A reformált egyházakban a gyülekezetek lelkészeinek fizetése és intézményeik fenntartása az állami támogatások mellett alapvetően az illető vallási közösségek feladata volt. A katolikus plébániák ilyen jellegű szükségleteinek fedezéséből viszont jelentős szerepet vállaltak kegyuraik. Az 1920-as években a trianoni Magyarország

---

¹⁵ Új Nemzedék. Felelős szerk.: Milotay István. 1920. április 22. 1. p.

¹⁶ Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás. 1920. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Térfy Gyula. Franklin-Társulat, Budapest, 1921. 267. p.

¹⁷ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. (A továbbiakban: MREZsL.) 2. a. fond. Konventi közigazgatási iratok. IV. Közös protestáns ügyek – katonai lelkészség. 128. doboz, c. csomó. Közös protestáns bizottsági jegyzőkönyvek 1907–1940. 556/1922.

plébániáinak több mint 60%-a rendelkezett kegyúrral.¹⁸ Kegyurak lehettek magán-személyek, települési önkormányzatok, alapítványok, a Magyar Katolikus Vallásalap és egyházi nagyjavadalmasok. Utóbbiak között voltak érsekségek, püspökségek, káptalanok és szerzetesrendek.

Az Egyházi Lapok című katolikus lelkipásztori folyóirat 1923 tavaszán úgy vélekedett, hogy az országban 600–800 olyan plébánia van, amely a földreform során birtokigénylésre jogosult. A cikkíró felvetette, hogy a nagyobb lélekszámú filiák számára is kellene földeket kérni.¹⁹ A földbirtokreform céljára a katolikus egyházi birtokok 3,6%-át vették igénybe anyagi kárpótlás ellenében. A reformátusok és az evangélikusok meglévő földjeikből nem veszítettek. Valójában a katolikusok vesztesége sem volt jelentős, s nem változtatott földvagyonuknak a protestánsokkal szembeni hatalmas túlsúlyán.²⁰ A juttatott földekből a protestáns gyülekezetek mellett katolikus plébániák szintén részesültek. Arra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre összesített adatok, hogy ilyen módon a katolikusság vagy a reformáció egyházai kaptak-e több birtokot. A korabeli katolikus sajtó azonban úgy látta, hogy a protestánsok előnyökhöz jutnak a földreform terén is. Az említett Egyházi Lapok 1923 tavaszán „Sérelmek a földbirtokreform végrehajtásánál” című cikkében foglalkozott a témával. Az eszmefuttatás szerzője Bozsik Pál címzetes prépost, a Keresztény Nemzeti Egység Pártjának nemzetgyűlési képviselője volt. Bozsik úgy vélekedett, hogy „... a földbirtokrendezés túlnyomó arányban az ügyis már ingatlannal rendelkező, vagyoni-lag erősebb protestáns lakosságot juttatja újabb szerzeményekhez, a katolikus vallású zsellérek, cselédek pedig vagyoni tehetetlenségük miatt nem juthatnak földhöz.”²¹ A lelkipásztori folyóirat ugyanezen száma „A protestánsok földköveteléséhez” címet viselő írásában arról számolt be, hogy a református és az evangélikus egyházi vezetők 1923. április 13-án beadványt adtak át gróf Bethlen István miniszterelnöknek. Ebben az 1848. évi XX. törvénycikk igazságosabb végrehajtását szorgalmazva kérték, hogy a földreform során a földnélküli lelkészségeik számára adjanak esetenként 50 katasztrális hold juttatást, püspökeik pedig kapjanak 500–500 holdat. Jogakadémiáiknak szintén igényeltek földeket. Ezt már önmagában is elfogadhatatlannak tartotta a cikkíró. Ráadásul úgy tüntette fel a dolgot, mintha a protestánsok által kérelmezett birtokokat a katolikus tulajdonból szakítanák ki. Azzal érvelt, hogy az állam döntően katolikus egyházi és világi birtokosoktól fogja igénybe

---

¹⁸ Magyar Katolikus Lexikon. VI. kötet. Főszerk.: Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 2001. 438. p.

¹⁹ Egyházi Lapok. Papok közlönye. Egyházpolitikai, hittudományi és lelkipásztori folyóirat. Felclős szerk.: Dr. Czapik Gyula. 1923. április–május 1. 92. p. A filia – magyarul leányegyház vagy fiókegyház – a katolikus egyházszervezetben a plébániához tartozó egység.

²⁰ Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 171. p.

²¹ Egyházi Lapok, 1923. április–május 1. 81. p.

venni azt a területet, amit erre a célra lehet fordítani. Végül olvasóit a leghatározottabb fellépésre biztatta a katolicizmus érdekeinek megvédéséért.²²

A fenti cikkek kapcsán a protestánsok cáfolták azt a vádat, hogy ők a katolikus egyházi vagyonból akarnak maguknak birtokokat szerezni. Felkeltették az írások gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter figyelmét is, aki Csernoch János esztergomi érseknél tudakozódott aziránt, hogy mi a katolikus egyházi vezetés álláspontja a kérdésben. A hercegprímás 1923. május 11-én kelt levelében arról értesítette a kultuszminisztert, hogy csak akkor tud érdemben nyilatkozni, ha hivatalos tájékoztatást kap a reformátusok és az evangélikusok igényeiről és a kormány ezekre vonatkozó határozatáról.²³ Klebelsberg elküldte Csernochnak a minisztertanács 1923. április 13-i ülése jegyzőkönyvének szóban forgó részéről készült kivonatot. Ebből az érsek megtudhatta, hogy a két protestáns egyház vezetői valóban átadták Bethlen Istvánnak az Egyházi Lapokban említett memorandumot. Benne rámutattak, hogy bár az utóbbi években jelentősen emelkedett államsegélyük, azt a nagy infláció elértekteleníti. Ezért azt kérték, hogy püspökeik a nekik járó állami pénztámogatás egyszer s mindenkorra kiváltására megfelelő nagyságú földbirtokokat kapjanak. Ugyancsak földet szerettek volna közigazgatási, nyugdíj- és adósegély-alapjaik számára. A minisztertanácsi ülésen Bethlen méltányosnak tartotta a fenti kérelmeket. Elvi döntés született arról, hogy Klebelsberg dolgozza ki a gyakorlati megvalósítás módját. Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter azt javasolta, hogy a földhöz juttatandók körét egészítsék ki a hajdúdorogi görög katolikus püspökséggel, mert az nem rendelkezik földbirtokkal. A kormány jelenlévő tagjai ezt elfogadták.²⁴ Az Egyházi Lapok értesülésével ellentétben sem a protestánsok beadványában, sem a miniszterek értekezletén nem szerepelt a református és az evangélikus földbirtok nélküli lelkészségeknek intézményesen juttatandó 50 katasztrális hold ügye. A jogakadémiairól sem volt szó. Pedig a katolikus lelkipásztori folyóirat téves információja nagy izgalmat váltott ki a Rómához hű egyházi körökben.

Csernoch 1923. július 12-én ismét levélben fordult Klebelsberghez. Ebben arról érdeklődött, hogy tervezi-e a kormány a protestáns lelkészi földeknek a katolikus plébániák kizárásával történő egyoldalú kiegészítését. Rámutatott, hogy az erről keringő híresztelések egyre fokozódó nyugtalanságot váltanak ki egyházában. Ráadásul nem csak hazánkban foglalkoznak a témával, hanem: „Érdeklődik az ügy iránt maga az apostoli Szentszék (sic!) is, ahová e hírek már szintén eljutottak. A kérdés tehát

---

²² Egyházi Lapok, 1923. április – május 1. 82–83. p.

²³ Esztergomi Prímási Levéltár. (A továbbiakban: EPL.) Categoria (A továbbiakban: Cat.) D/c. 1382/1923. Csernoch a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból 1923. május 8-i keltezéssel érkezett levél hátoldalára kézzel írta rá 1923. május 11-i válaszában fogalmazványát.

²⁴ EPL Cat. D/c. 2101/1923. Kivonat az 1923. évi április hó 13-án tartott minisztertanács hitelesített jegyzőkönyvéből. A protestánsok más esetekben is rámutattak a számukra folyósított államsegély infláció következtében történő értékvesztésére, de akkor a támogatás valorizációját kérték.

igen ki van élezve. Kitérni előle semmiképen (sic!) nem lehet.”²⁵ Klebelsberg válaszában birtokában a hercegprímás megnyugtató tényeket közölhetett az 1923. október 10-i püspökkari értekezlet résztvevőivel. Elmondta, hogy Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nuncius a Vatikán nevében felhívta a magyar főpásztorok figyelmét a protestánsok földigényére. Csernoch azonban a kormánytól kapott értesülései alapján tájékoztatta Schioppát, hogy az újságok ide vonatkozó tudósításai nem felelnek meg teljesen a valóságnak. Nem csupán a református és az evangélikus püspökségek kapnak földet, hanem a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye is. A protestánsok nem kérték hivatalosan lelkészi földjeik egyoldalú kiegészítését. A földreform során juttatott birtokokból pedig a plébániák ugyancsak részesedhetnek. Mindezek alapján az esztergomi érsek úgy vélekedett, hogy ebben az esetben nincs szó a katolikus érdekek háttérbe szorításáról.²⁶

Az 1923. október 19-én tartott minisztertanácson Bethlen István bizalmasan arra utalt, hogy a katolikus egyházi nagybirtokosoknak a szociális fejlődés következtében szükséges lenne nagyobb áldozatokat hozni. Klebelsberg Kunó annak a véleményének adott hangot, hogy hosszúlejárátú földbérletek létesítésére kellene ösztönözni a katolikus nagyjavadalmasokat, tulajdonjoguk megváltoztatása nélkül. Vass József arra mutatott rá, hogy a katolikus birtokoknak az átlagosnál nagyobb igénybevételét a püspökök nem tűrnék el.²⁷ A protestáns püspökök és a hajdúdorogi egyházmegye tervbe vett földhöz juttatásához a jogi lehetőséget az 1924. évi VII. törvénycikk teremtette meg. Az 1924. március 31-én elfogadott ún. földbirtokreform-novella az 1920. évi XXXVI. törvényt egészítette ki. Azzal járult hozzá a kormány 1923. április 13-i döntésének megvalósításához, hogy 27. §-a kimondta: „... az Országos Földbirtokrendező Bíróság a földbirtokpolitikai célokra rendelkezésre álló ingatlanokból az egyházközségeken kívül magasabb fokozatú egyházi közületeknek, illetve intézményeknek (...) céljaira is juttathat...”²⁸ Ennek alapján az 1927. március 28-án kibocsátott 2270/1927. ME számú rendelet határozta meg pontosan az érintett egyházi jogi személyeknek adott földterület nagyságát. Így a hajdúdorogi görög katolikus püspökség 500, az ugyanitt működő székeskáptalan pedig 300 katasztrális holdat kapott. A négy református és a négy evangélikus egyházkerület birtokába egyenként 500 hold került. Végül a Magyarországi Unitárius Egyház 200 holdra tett

---

²⁵ EPL Cat. D/c. 2101/1923. Csernoch János levele Klebelsberg Kunónak 1923. július 12-én.

²⁶ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. (A továbbiakban: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások.) I–II. kötet. Összeáll. és bev.: Beke Margit. *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.* Aurora, München – Budapest, 1992. I. kötet. 126. p.

²⁷ Csizmadia Andor: Id. mű, 172–173. p.

²⁸ Magyar Törvénytar. Millenniumi emlékkiadás. 1924. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Térfy Gyula. Franklin-Társulat, Budapest, 1925. 110. p.

szert.²⁹ A protestánsok tehát ezzel az eljárással összesen 4 200 katasztrális holdhoz jutottak. Erős túlzásnak bizonyult tehát az a kijelentés, amivel Bozsik Pál korábban nyugtalanította a katolikus közvéleményt. A címzetes prépost ugyanis még 1923. október 7-én, a XV. Országos Katolikus Nagygyűlésnek a pesti Vigadóban tartott rendezvényén beszélt erről a témáról. Azt hangoztatta, hogy „a katolikus egyháztól elvett földbirtokból” legalább 10 000 holdat ki fognak hasítani a református és az evangélikus püspökségek vagyoni helyzetének javítására.³⁰ Bozsikhoz hasonlóan más katolikus személyiségek szintén azt nehezményezték egyéb alkalmakkor tett nyilatkozataikban, hogy egyházuknak a földreform során igénybe vett birtokaiból kaptak a protestáns gyülekezetek és egyházkerületek. Ezt évekig hajtogatták anélkül, hogy konkrét tényekkel bizonyították volna.

Amilyen rendszeresen vádolták a Rómához hű egyháziak a reformáció követőit azzal, hogy a katolikus birtokokra fáj a foguk, olyan kitartóan utasították azt vissza a protestánsok. Bozsik Pál fenti kijelentésére például már 1923. október 25-én megszületett a válasz. Ekkor ülésezett az evangélikusok egyetemes közgyűlése, melyen Raffay Sándor külön kitért a XV. Országos Katolikus Nagygyűlésen elhangzottakra. Leszögezte, hogy evangélikus részről soha senki nem kérte a katolikus földbirtokokból történő részesedést. Majd hozzátette: „Azt hiszem, mindnyájunk nevében megnyugtathatom az aggódókat, hogy nekünk nem a kath. egyházzal, hanem az állammal szemben vannak igényeink. Nekünk is van jogunk élni, de mi a más tányérjáról nem szoktuk levenni a falatokat.”³¹ A reformátusok hasonló módon cáfolták a katolikus állításokat, s az ilyen megnyilatkozásaikat összekapcsolták az 1848. évi XX. törvénycikk teljes végrehajtásának követelésével. Kitént ezen a téren Baltazár Dezső tiszántúli püspök, az Országos Református Lelkészegyesület elnöke. Ő más alkalmak mellett 1924. augusztus 25-én, az ORLE Pápán tartott közgyűlésén sürgette a katolikus egyház „fejedelmi ellátásához” viszonyítva „minimálisan csekély” református államsegély felemelését.³²

A parlamentben szintén többször szóba került a három nagy történelmi keresztény egyháznak nyújtott állami anyagi támogatás ügye. Erre kiváló alkalmat adtak az állami költségvetések vitái. Így volt az 1924–1925-ös büdzsé tárgyalásakor is, melynek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumra vonatkozó részét 1925. február

---

²⁹ Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. (Dokumentumok) I. kötet. 1790–1944. História Könyvtár. Okmánytárak 2. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005. 571–572. p. Valamint Beresztóczy Miklós: V. K. M. I. A Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus (I.) ügyosztályának története 1867–1947. Kapucinus-nyomda, Budapest, 1947. 87. p.

³⁰ Nemzeti Újság. Keresztény politikai napilap. Főszerk.: Túri Béla. 1923. október 9. 6. p.

³¹ EOL Evangélikus egyetemes közgyűlési jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: Eek jkv.) IV. kötet. Az 1923. október 25-i közgyűlés jegyzőkönyve. 11. p.

³² Lelkészegyesület. Az Országos Református Lelkészegyesület hivatalos közlönye. Főszerk.: Baltazár Dezső. 1924. szeptember 6. 86. p.

19-én és 20-án vitatta meg a nemzetgyűlés. A kultusztárca költségvetési tervezetében ekkor a római és a görög katolikus egyháznak összesen 1 356 741, a reformátusnak 1 446 328, az evangélikusnak 578 154, az unitáriusnak 9 620 aranykorona támogatást irányoztak elő. Ezt a lelkészi jövedelmek kiegészítésére szolgáló ún. kongruára, valamint családi pótlékra és az egyházi iskolák szükségleteire szánták. Ezen felül a három protestáns egyház együttesen kapott még 502 960 aranykorona segélyt. A felekezeti tantervek fizetésekiegészítésére és a nyugdíjukhoz való hozzájárulásra összesen 17 431 693 aranykoronát biztosítottak.³³ A jelentős infláció miatt a segélyek valorizálását folyamatosan kérő egyházak elérték, hogy a kongrua esetében megtörtént a pénz értékcsökkenéséből adódó veszteség teljes kiegyenlítése. Ezzel mindhárom nagy keresztény vallási közösség hozzászólói elégedettek voltak. Az evangélikus Kaas Albert – ekkor a Keresztény-Keresztyén Kisgazda, Földműves és Polgári Párt, közkeletű nevén az Egységes Párt képviselője – szóvá tette a protestánsok kedvezőtlen helyzetét. Szokásos módon azzal érvelt, hogy a katolikus egyházat földvagyonának jövedelmei átsegítik az ország nehéz pénzügyi helyzetén. Kérte, hogy az ilyen tartalékkal nem rendelkező reformált felekezeteket fokozottan támogassa az állam.³⁴ Janka Károly református lelkész – aki szintén az Egységes Párthoz tartozott – Kaashoz hasonlóan elismerte az ország komoly anyagi nehézségeit. Azonban rámutatott, hogy a protestánsok iskolafenntartó tőkealapjait az első világháború és az azóta eltelt időszak teljesen tönkretette. A katolikusok nem szenvedtek ekkora veszteségeket. Ezért a reformációt követők nagyobb mértékű dotálását kérte.³⁵ Klebelsberg Kunó válaszában a kiemelt juttatásra nem tett ígéretet. Ellenben a kultuszminiszter felekezeti békére ösztönözte a kereszténység két irányzatának követőit.³⁶

A protestánsok azonban változatlanul úgy látták, hogy az államsegélyek tekintetében hátrányban vannak a katolikusokhoz képest. Többek között erről beszélt Baltazár Dezső az Országos Református Lelkészegyesület 1925. augusztus 24-én Kecskeméten tartott közgyűlésén. A rendezvényen jelen levő lelképásztorok elhatározták, hogy memorandumban tárják egyházuk panaszait a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé.³⁷ A hamarosan elkészült beadvány összefoglalta mindazon sérelmeket, amelyek a református felekezetet a katolicizmus, illetve az annak kedvezni akaró kultusztárca részéről érték. Ezek között szerepelt a reverzálisok katolikus oldalról történő kíméletlen erőltetése, vallástanítási problémák, állami intézmények – főként a budapesti tudományegyetem – katolikusként kezelése, a protestánsok kiszorítása a közhivatalokból és egyéb jelenségek. Hangsúlyozottan foglalkozott a dokumentum

---

³³ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. XXX. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1925. 133. p.

³⁴ Id. mű, 145–148. p.

³⁵ Id. mű, 148–150. p.

³⁶ Id. mű, 155–156. p.

³⁷ Lelkészegyesület, 1925. szeptember 10. 157–159. és 161. p.

az anyagi kérdésekkel. Ezek bevezetéseként leszögezte: „Egyházi téren legkiáltóbb sérelmünk az a kormányzati politika, mely az 1848. évi XX. törvényczikkéből (sic!) tabula rasát csinált. Azok a halavány eredmények, amelyek e törvény végrehajtása során másfél évtizede a nagy Tisza István kezéből megszülettek, úgyszólván teljesen megsemmisültek.”³⁸ Az irat elismerte ugyan a kongrua 100%-os valorizálásának pozitív hatását, de még így is alacsonynak tartotta annak összegét. Kérte a lelkészi korpótlék bevezetését. Feltárta a segédlelkészek nehéz helyzetét. Sürgette az egyház közigazgatási és adócsökkentési államsegélyének emelését. Végül a református oktatási intézmények fennmaradásához igényelt jelentősebb állami hozzájárulást.

Klebelsberg 1925 decemberében terjedelmes válaszban reagált az ORLE beadványára. Ebben kifejtette, hogy nincs jogalapja beleavatkozni a katolikus egyház reverzálisokat illető gyakorlatába. A szintén katolikusok által okozott vallásitanítási problémák megszüntetéséért viszont lépéseket tett Csernoch hercegprímásnál és a nehézségeket egy rendeletével okozó Hanauer Árpád István váci megyés püspöknél. A budapesti tudományegyetem katolikusként való kezelésének cáfolatára pontos adatokat közölt az ott dolgozók vallási megoszlásáról. Ugyanezt tette a többi egyetem, valamint minden egyéb állami iskolatípus esetében is. A kultuszminisztériumi és tanfelügyelőségi alkalmazottak felekezeti arányaival igyekezett demonstrálni, hogy a reformátusokat nem szorítják ki a közhivatalokból. Ha a közölt adatok valóban teljesen megfelelnek a valóságnak, akkor Klebelsberg ezen törekvése alapvetően sikerült. Az anyagi vonatkozású kifogásokkal kapcsolatban elismerte, hogy lelkészi korpótléket nem folyósít az állam, de ezt néhány további kisebb pénzügyi hiányossággal együtt a nehéz finansziális helyzettel magyarázta. Befejezésül a református iskolák és azok tanszemélyzete tekintetében ugyancsak alaptalannak minősítette az ORLE beadványának állításait.³⁹

A református egyház vezetése azonban nem hagyta annyiban a dolgot. Klebelsberg Kunó fenti megállapításai alapján 1926 februárjában újabb összefoglaló készült a reformátusság sérelmeiről és kívánságairól. Ezek anyagi része lényegében megegyezett az ORLE 1925-ös memorandumába foglaltakkal. Most azonban az iratot készítő egyetemes konventi tisztviselők már gazdagon alátámasztották saját adataikkal álláspontjukat. A dokumentumban szereplő tények több esetben nem egyeztek meg a kultuszminiszter által közöltekkel. Ha pedig azonosak voltak, akkor a belőlük

---

³⁸ MREZsL 2. a. fond. II. Ügyviteli iratok 1904–1952. 97. doboz, b. csomó. Egyházi sérelmek orvoslása 1926–1927. 3749/1925. A reverzális kötelezvény. Ebben az esetben arra vonatkozik, hogy a katolikus-protestáns vegyes házasságokban születendő gyerekeket milyen vallásban nevelik. A katolikus egyház csak akkor ismerte el érvényesnek hívei házasságát más vallású személyekkel, ha azt saját papjuk előtt kötötték meg. Ilyenkor a nem katolikus félnek reverzalist kellett adnia arról, hogy minden gyermekük katolikus lesz.

³⁹ MREZsL 2. a. fond. II. 97. doboz, b. csomó. 296/1926. Klebelsberg válaszában nincs keltezés. Keletkezési idejére a szövegben közölt adatoknál szereplő dátumokból lehet következtetni.

levonható következtetéseket értelmezték máshogy a reformátusok, mint Klebelsberg. Az előző beadvány azon pontjait, amelyek nem a pénzügyi kifogásokat érintették, kibővítették megfogalmazóik. Így aztán látható volt, hogy egy cseppet sem került közelebb egymáshoz a miniszter és a vitapartnerei véleménye.⁴⁰ A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárának vonatkozó iratai között nem található meg Klebelsberg Kunó válasza. Ez azzal magyarázható, hogy az 1926. februári református emlékeztető – címe tanúsága szerint – a vallás- és közoktatásügyi minisztériumi apparátus vezetőjével történő szóbeli tárgyalásra íródott. A megbeszéléstről valószínűleg nem készült jegyzőkönyv.

Hamarosan új fordulatot vett a Rómához hű egyháziaknak és a reformáció követőinek államsegélyekről zajló perlekedése. A katolikusság vezetői ugyanis megelégtették a hatalmas földbirtokaik és a belőlük befolyó jövedelmek mellett kapott állami dotációjuk miatt őket érő állandó református és evangélikus kritikát. Ezért Csernoch János esztergomi érsek felkérte Glattfelder Gyula csanádi megyés püspököt, hogy készítsen egy kimutatást és arányszámítást a katolikus és a protestáns egyházi földek bevételeiről, valamint a felekezetek állami anyagi támogatásáról. Az 1926. szeptember 18-án elkészült munkát Glattfelder ugyanazon év október 8-án terjesztette a püspökkari konferencia elé.⁴¹ A csanádi püspök az 1920-as évek második felétől a katolikus főpásztorok megbízásából többször foglalkozott egyháza jelentős gazdasági kérdéseivel.⁴² Szóban forgó kimutatásában a katolikus főpapi, tanulmányi és vállalási, valamint a tanító szerzetesrendi birtokokból származó évi jövedelmet 7 866 701 pengőre becsülte. A protestánsoknál ilyen jellegű bevételt nem tudott figyelembe venni, hiszen ők nem rendelkeztek a fentiekhez hasonló birtokállománnyal. A lelkészi és a templomi földeket egyik oldalon sem használta fel számításainál. Az 1926–1927-es évi állami költségvetésből a katolikusoknak előirányzott egyházi és iskolai segély 13 515 294 pengőjét szembeállította a protestánsoknak ugyanilyen jogcímenen tervbe vett 12 405 594 pengővel. Azonban rögtön hozzátette, hogy az összlakosságból való részesedés és a viszonyosság alapján a katolikuságnak 29 322 150 pengő járna a reformáció követőinek juttatott tényleges állami segélyezéshez képest. Külön nehezményezte a református, evangélikus és unitárius lelkészek számára folyósított nyugdíjtámogatást, mert a katolikus papok az államtól nem kaptak ilyet. Hasonlóan ítélte meg a protestáns felekezetek dologi kiadásaira adott dotációt is. Mindezek következtében Glattfelder megállapította, hogy a magyar katolikus egyház „nagy gazdagságának legendáját” nem lehet fenntartani. Rámuta-

---

⁴⁰ MREZsL 2. a. fond. II. 97. doboz, b. csomó. 846/1926. Az újabb református emlékeztető piskozatán 1926. február 18-i dátum olvasható. A letisztázott változaton keltezés nincs.

⁴¹ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások. I. kötet. 180. p.

⁴² Gergely Jenő: Glattfelder Gyula csanádi püspök a Magyar Katolikus Püspöki Kar konferenciáin (1911–1943). In: Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága. Szerk.: Zombori István. OPEN ART Nyomda, Budapest – Szeged, 1995. 42–43. p.

tott, hogy teljesen megalapozatlan a hazai protestantizmus képviselőinek állandó tiltakozása az 1848. évi XX. törvénycikk anyagi vonatkozású részének rájuk nézve hátrányos végrehajtása miatt. Úgy látta, hogy éppenséggel saját egyháza szenved károkat ezen a téren. Ezért leszögezte: „Ezeket s ezekhez hasonló igazságtalan mellőzéseket nem szabad tovább némán tűrnünk, hanem hangosan kell követelnünk, hogy mi katolikusok a többi felekezetekkel egyenlő elbánásban részesüljünk, mert az államnak ép oly (sic!) teljes jogú polgárai vagyunk, mint mások.”⁴³

Glattfelder kimutatásának adatait sem állami, sem protestáns részről nem fogadták el pontosnak. Ennek egyik oka az volt, hogy a katolikus egyházi jövedelmek pengőben történő kiszámításánál a reálisnál alacsonyabb szorzószámot használt.⁴⁴ Az 1926. október 8-i püspökkari konferencia résztvevői a memorandum ismeretében úgy határoztak, hogy a benne foglaltakról tárgyalást kell kezdeni az illetékes hivatalos szervekkel. A beadványt egyébként Glattfelder a hercegprímás hozzájárulásával a főpapok tanácskozása előtt eljuttatta Bethlen miniszterelnökhöz és Klebelsberg kultuszminiszterhez.⁴⁵ Csernoch János 1926. október 23-án levélben tájékoztatta Klebelsberg Kunót a katolikus egyházi vezetés Glattfelder-féle memorandummal kapcsolatos álláspontjáról. Az érsek leszögezte, hogy a protestánsok panaszaival ellentétben az 1848. évi XX. törvény „... már túlon túl végrehajtott s ma már a katolikusok vannak hátrányban.”⁴⁶ Az ország gazdasági helyzetét és a kormány pénzügyi lehetőségeit figyelembe véve nem kívánta a katolikusok állami segélyezéssel hátrányának azonnali teljes kompenzálását. Azonban kérte, hogy a következő évi költségvetésben biztosítsanak megfelelő összegű hozzájárulást a katolikus papi és tanári nyugdíjakhoz és a teológiai oktatók illetményeihez, valamint a templom-építésekhez és az egyházi portókötségekhez.

Klebelsberg Glattfelder kimutatását és Csernoch fenti észrevételeit kiadta véleményezésre egy minisztériumi ad hoc bizottságnak. Ennek Gévay-Wolff Nándor államtitkár, Breyer István helyettes államtitkár és Mészáros Károly miniszteri tanácsos volt a tagja. Gévay-Wolff egyébként jelentős szerepet játszott a katolikus közéletben. Breyer pedig esztergomi kanonikként vezette a minisztérium I. ügyosztályát, amely a katolikus felekezet ügyeit intézte. Mészáros szintén katolikus volt. Ezek után nem meglepő, hogy 1926. október 26-án elkészült véleményükben pozitívan ítélték meg a csanádi püspök memorandumát. A Glattfelder által megadottnál nagyobb

---

⁴³ EPL Cat. D/a. Püspökkari tanácskozások háttéranyaga 1918–1927. 3170/1926. Glattfelder Gyula memoranduma Csernoch Jánosnak címezve 1926. szeptember 18-i dátummal. 6. p.

⁴⁴ Gergely Jenő: A „gazdag egyház” gazdagsága. Adatok a katolikus egyházi birtokvagyon kérdéséhez a Horthy-korszakban. Agrártörténeti Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti Bizottságának folyóirata. Főszerk.: Hoffmann Tamás. 1986/1–2. szám, 304. p.

⁴⁵ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások. I. kötet. 180. és 185. p.

⁴⁶ EPL Cat. D/a. Püspökkari tanácskozások háttéranyaga 1918–1927. 3170/1926. Csernoch János levele Klebelsberg Kunónak 1926. október 23-án.

– 8 919 630 pengő – összjövedelmet mutattak ki a katolikus egyházi birtokok esetében, mert ők figyelembe vették a lelkési, templomi és tanítói földeket is. Mivel a protestánsoknál ugyanígy jártak el, ezért náluk évi 1 000 000 pengő bevétellel számoltak. Az 1926–1927-es költségvetésből szerintük 14 214 125 pengő államsegély jutott a katolikusoknak, míg 12 511 687 pengő a protestánsoknak. Egyetértettek azzal a felvetéssel, hogy a felekezetek állami dotációját az összlakosságból való részesedésük alapján arányosítani kell. Így szerintük a katolikusság ténylegesen 30 349 645 pengőre tarthat igényt. Természetesen tisztában voltak azzal, hogy az ország büdzséje egyik évről a másikra nem tesz lehetővé ekkora változtatást. Ezért azt javasolták, hogy az 1927–1928-as költségvetésben a Csernoch levelében kért célokra 1 637 616 pengő többletet kapjon a katolikus felekezet. A további emelést fokozatosan tartották megvalósíthatónak.⁴⁷

Klebelsberg Kunó a Glattfelder-féle memorandum és a vele kapcsolatos hivatalos álláspont megvitatására 1926. október 29-ére egyházpolitikai értekezletet hívott össze a kultuszminisztériumba. Eredetileg úgy tervezte, hogy egyszerre tanácskozik a katolikusokkal és a protestánsokkal. Azonban Darányi Ignácnak, a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnokának kezdeményezésére a reformáció követői a feszült felekezetközi helyzetre hivatkozva a külön-külön történő egyeztetést kérték.⁴⁸ Ennek következtében az említett napon Klebelsbergék először a katolikusokkal, majd a protestánsokkal tárgyaltak. A kultusztárcát a miniszteren kívül Gévay-Wolff Nándor és Petri Pál államtitkárok, Breyer István helyettes államtitkár, valamint Mészáros Károly és Tóth István miniszteri tanácsosok képviselték. A megvitatott téma finansiális vonatkozásai miatt jelen volt Bud János pénzügyminiszter is. Csernoch Jánost Glattfelder Gyula és Lepold Antal esztergomi kanonok kísérte el az értekezletre.⁴⁹ A megbeszélésen katolikus részről Glattfelder vitte a szót. Ez érthető, hiszen memorandumja elkészítése során ő tett szert legátfogóbb ismeretekre a vitatott kérdéskörben. Részletesen felsorolta egyháza azon anyagi veszteségeit, amelyeket a trianoni béke okozott. A kimutatásáról készült miniszteriális bizottsági véleménnyel kapcsolatban nem tett érdemi észrevételeket. Végül kijelentette, hogy a katolikus egyház nem ragaszkodik az államsegélyek terén a protestánsokkal szemben elszenvedett hátrányának azonnali teljes felszámolásához. Azonban a hercegprímás Klebelsberghez írt 1926. október 23-i levelében megjelölt célokra sürgős

⁴⁷ MREZsL 2. a. fond. IV. 129. doboz, a. csomó. Közös Protestáns Bizottság ügyei 1908–1936. Iktatószám nélküli irat. Jelentés a csanádi püspök úrnak a bíboros-hercegprímás úrhoz intézett 1082/1926. sz. előterjesztése ügyében. A Glattfelder-memorandum és a vele kapcsolatos fontos iratok másolatait a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból eljuttatták a Protestáns Közös Bizottsághoz, valamint a református és az evangélikus egyház vezetéséhez.

⁴⁸ MREZsL 2. a. fond. II. 97. doboz, b. csomó. 2901/1926.

⁴⁹ MREZsL 2. a. fond. IV. 129. doboz, a. csomó. Iktatószám nélküli irat. Jegyzőkönyv az 1926. évi október hó 29-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban tartott egyházpolitikai értekezletről. 37. p. Petri Pál református, Tóth István evangélikus vallású volt.

pénzbeli támogatást kért. Petri államtitkár megjegyezte, hogy a keresztény felekezetek dotációjáról zajló vita újabb fordulója kapcsán a protestánsok várhatóan ismét felvetik a katolikus földvagyon keletkezésének kérdését. Vagyis azt, hogy ezek az ingatlanok királyi adományozásból származnak, tehát állami eredetűek. A reformátusoknak és az evangélikusoknak ilyen birtokaik nincsenek, ezért jogosan tarthatnak igényt a katolikusokénál nagyobb költségvetési támogatásra. Ezt a felfogást a csanádi püspök azzal utasította vissza, hogy felekezete földjeinek túlnyomó része nem uralkodói, hanem magánadományokból ered. Bud János hozzászólásában hangsúlyozta, hogy szívesen támogatja a katolikus kérések teljesítését. Azonban pénzügyminiszterként ügyelnie kell az ország finansziális teljesítőképességére. Klebelsberg zárszavában kijelentette, hogy: „A maga részéről legfőbb feladatának a katolikus egyház nagy gazdagságára vonatkozó balhiedelem eloszlatását s ezzel a nyugalomnak megteremtését tekinti.”⁵⁰

A katolikus egyházi vezetők távozását követően a protestáns felekezetek előljáróival folytatták a megbeszélést az állami tisztségviselők. A reformátusokat Darányi Ignác főgondnok, Baltazár Dezső püspök és Benedek Zsolt egyetemes konventi tanácsos képviselte. Az evangélikusok báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelőt, Raffay Sándor püspököt, Kaas Albert nemzetgyűlési képviselőt és Kuthy Dezső egyetemes egyházi főtitkárt küldték az értekezletre.⁵¹ Ők lényegében nem tudtak nyilatkozni a Glattfelder-féle memorandumot illetően, mert még nem ismerték annak pontos tartalmát. Azonban megígérték, hogy megteszik észrevételeiket, amint áttanulmányozták az iratot és a katolikusok igényeit. Általánosságban kijelentették, hogy a reformáció híveinek semmilyen anyagi követelése nincs a katolikus felekezettel szemben. Elvárásaikat ezen a téren az állam iránt támasztják. Ezek közül ismertették a legfontosabbakat: a lelkeszi korpótlékok és az adócsökkentési segélyek teljes valorizációját, a pécsi tudományegyetem soproni evangélikus teológiai fakultása

---

⁵⁰ MREZsL 2. a. fond. IV. 129. doboz, a. csomó. Iktatószám nélküli irat. Az 1926. október 29-i egyházpolitikai értekezlet jegyzőkönyve. 46. p. Kormos László református egyháztörténész Glattfelder memorandumával és a fenti értekezlettel kapcsolatban azt a megállapítást teszi, hogy katolikus részről kiszámított akcióról volt szó „... a Bethlen és Baltazár közt kiéleződött vita idején ...” Lásd: Kormos László: A református egyház a magyar politikai életben. In: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978. *Studia et Acta Ecclesiastica*. V. kötet. Főszerk.: Bartha Tibor és Makkai László. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1983. 281. p. Kormossal annyiban teljesen egyetértünk, hogy a katolikus főpásztorok alapos megfontolás után tettek lépéseket az államsegélyek ügyében. Az is tény, hogy a liberális politikai álláspontot képviselő Baltazár Dezső több esetben nyíltan bírálta Bethlen István miniszterelnöki tevékenységét, s ez vitát eredményezett közöttük. Azonban 1926-ban éppen nyugalom jellemezte a tiszántúli református püspök és a kormányfő viszonyát. Ennek következtében Baltazár ebben az évben csatlakozott az Egységes Párthoz. Vö.: Leel-Össy Lóránt: Baltazár Dezső püspök élete és munkássága. OPEN ART Nyomda, Esztergom, 2000. 88. p.

⁵¹ MREZsL 2. a. fond. IV. 129. doboz, a. csomó. Iktatószám nélküli irat. Az 1926. október 29-i egyházpolitikai értekezlet jegyzőkönyve. 47. p.

számára építkezési támogatás biztosítását, stb. Bud János ismételten hangoztatta, hogy elvileg a kérések teljesítése mellett van, azonban az államháztartás helyzete erősen korlátozza ennek lehetőségét.

Az egyházpolitikai értekezlet jegyzőkönyvét és a Glattfelder-memorandumot a kultuszminiszter megküldte a protestáns felekezeti vezetőknek. A reformátusok egyetemes konventjének elnöksége és az evangélikusok egyetemes felügyelője abban állapodott meg, hogy a két egyház közösen készíti el a katolikusok felvetéseire vonatkozó állásfoglalását. Azt a Protestáns Közös Bizottság elé terjesztik és eljuttatják a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba.⁵² A dokumentumot Benedek Zsolt, a református konvent tanácsosa, valamint Rásó Lajos, az evangélikus egyház egyetemes főügyésze fogalmazta meg.⁵³ A Klebelsberg Kunónak elküldött memorandum alján az 1927. május 6-i keltezés állt. Aláírásukkal ellátták a két nagy hazai protestáns egyház vezetői. A körütekintő módon elkészített, terjedelmes irat elején a reformáció követői ismételten leszögezték, hogy az 1848. évi XX. törvénycikk alapján csak az állam felé vannak anyagi igényeik. A katolikus egyházzal szemben ilyen követeléseik nincsenek. Változatlanul hangsúlyozták, hogy a fenti törvény nem ad lehetőséget arra, hogy az egyes felekezetek között az ország népességéből való részesedésük szerint osszák szét az államsegélyeket. Természetesnek tartották, hogy a katolikusok és a protestánsok jelentős vagyoni különbségei miatt utóbbiak jogosultak a nagyobb állami dotációra. Annak bizonyítására, hogy ezt a magyar kormányok korábban szintén így látták, utaltak Apponyi Albert 1917-es törvényjavaslatára. Hivatkoztak arra, hogy a protestáns vallási közösségek a lakosságban tapasztalható arányuknak megfelelően sokkal több iskolát tartanak fenn. Ezáltal az egész nemzet számára végeznek hasznos szolgálatot. Kétségbe vonták a Glattfelder-féle kimutatásban a katolikus birtokok jövedelmeire vonatkozó számítások helyességét. Saját kalkulációjukra támaszkodva az összes katolikus egyházi földbirtok évi jövedelmét 26 000 000 pengőre, a protestáns felekezeti földekét 3 000 000 pengőre becsülték. Rámutattak, hogy ezekhez hozzátevé az államsegélyeket a Rómához hű egyháziak egy hívükre történő leosztásban is nagyobb éves összeggel gazdálkodhatnak, mint a reformált vallásfelekezetek. Az emlékirat készítői felhívták a figyelmet arra, hogy az anyagi helyzet tekintetében nem szabad megfélekezni az egyházak pénztőkéi közötti eltérésekről, a katolikusoknak járó kegyúri juttatásokról és más tényezőkről.

---

⁵² EOL Eci. 33. doboz. 1016/1926.

⁵³ MREZsL 2. a. fond. IV. 128. doboz, c. csomó. 4219/1927. A Protestáns Közös Bizottság 1927. október 28-i ülésén a Benedek Zsolt és Rásó Lajos által összeállított memorandumot már annak a kultuszminisztériumban megtörtént átadása után hagyta jóvá. A testület tagjai döntöttek arról is, hogy a református és az evangélikus gyülekezetekben statisztikai felmérést végeztetnek. Ennek céljaként az 1848. évi XX. törvénycikk pénzügyi vonatkozású részének végrehajtását tükröző adatok pontos összegyűjtését jelölték meg. Lásd: MREZsL 2. a. fond. IV. 128. doboz, c. csomó. 4219/1927. és 4702/1928.

Mindezek következtében elfogadhatatlannak minősítették azt a beállítást, hogy a pénzbeli állami támogatások tekintetében a katolikusság igazságtalan hátrányban van a protestánsokhoz képest. Fenntartották azt a véleményüket, hogy ők szenvednek ezen a téren jogtalanságot. A minisztériumi bizottságnak a Glattfelder-memorandumról kialakított állásfoglalását ismerve aggódtak amiatt, hogy beadványukat tárgyalagos elemzés nélkül söpri le az asztalról. Ezért azt javasolták, hogy egy független bizottság mérje fel a katolikus, a református és az evangélikus egyház vagyonát és jövedelmeit. Ennek pártatlan ítélete alapján történjen meg a felekezeti államsegélyek hosszú távú megállapítása.⁵⁴

A protestánsok számos mérlegelésre méltó tény tartalmazó felterjesztése nem tudta a kultuszminisztériumi vezetést rábírní a katolikus álláspontot támogató magatartásának megváltoztatására. A keresztyén felekezetek vagyoni helyzetét felmérő pártatlan bizottságot nem hoztak létre. Ezt annak ellenére tették, hogy egy ilyen testület megszervezésének lehetőségét a Glattfelder-memorandum ugyancsak felvetette. Valószínűleg attól tartottak, hogy a teljes tárgyalagossággal elkészített kimutatás inkább a protestáns állításokat igazolná. Az 1927–1928-as állami költségvetésben pedig a katolikusságnak járó összeget 1 000 000 pengővel, a reformált egyházaknak jutót viszont csak 848 224 pengővel emelték meg az 1926–1927-eshez képest. Petri Pál államtitkárnak egy 1933. december 14-én keltezett összefoglalójából a fentiekén kívül az is kiderül, hogy az 1928–1929-es és az 1929–1930-as büdzsében egyre jobban növekedett a katolikusok támogatása a protestánsokéhoz viszonyítva. 1930–1931-től 1933–1934-ig a világgazdasági válság következtében a felekezeti államsegélyek csökkentek. Azonban a reformátusok és az evangélikusok éves állami dotációja kisebb mértékben esett vissza, mint a katolikusoké.⁵⁵

Az 1926. október 29-i egyházpolitikai értekezletről megnyugodva távozhattak a katolikus egyház képviselőiben ott megjelentek. Biztosak lehettek abban, hogy Klebelsberg Kunó mindent elkövet a katolikusság finansziális igényeinek kielégítéséért, Bud János pedig nem fog ez elé akadályt gördíteni. Az újabb katolikus-protestáns erőpróbáról hamarosan értesült a széles nyilvánosság. A Pesti Napló például 1927. január 30-án pontos beszámolót közölt a Glattfelder-memorandum tartalmáról, a miniszteriális bizottság arról alkotott véleményéről és az 1926. októberi kultuszminisztériumi egyeztetésen elhangzottakról.⁵⁶ Foglalkoztak a témával mindkét

---

⁵⁴ MREZsL 2. a. fond. IV. 129. doboz, a. csomó. 1382/1927.

⁵⁵ MREZsL 2. a. fond. II. 97. doboz, b. csomó. Iktatószám nélküli irat. Petri Pál észrevételei a kultuszárca 1934–35. évi költségvetésének tervezetéhez 1933. december 14-én.

⁵⁶ Pályi Ede: Glattfelder csanádi püspök országos kultuszadót kíván. A katolikus főpapság panaszkol, hogy a protestáns egyház aránylag jobban van ellátva, mint a katolikus egyház. Pesti Napló. Felelős szerk.: Mester Sándor. 1927. január 30. 9–10. p. A szerző a cikk címében arra utal, hogy Glattfelder Gyula elképzelhetőnek tartotta az egyházak pénzügyi szükségleteinek egy részét újfajta adóval fedezni. Még jobbnak tartotta volna, ha az állami adó bizonyos hányadát utalták volna át az egyes felekezeteknek az összlakosságból való arányszámuk szerinti felosztásban.

fél egyházi lapjai is. Ráadásul Haller István „Katolikus egyházi vagyon és protestáns államsegély. Egyenlő elbánást kérünk...” címmel egy brosúrárt jelentetett meg 1927 nyarán. Ebben a volt kultuszminiszter – akkoriban a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt országgyűlési képviselője – először a reformátusok 1924 és 1926 közötti azon fontosabb állásfoglalásait elemezte, amelyek az 1848. évi XX. törvénycikk végrehajtásának visszásságaival foglalkoztak. Érdekes, hogy figyelme nem terjedt ki az evangélikusok hasonló megnyilatkozásaira. Ezután a katolicizmusnak a magyar kultúrtörténetben betöltött szerepét méltatta, majd cáfolta azt a protestáns véleményt, hogy a katolikus egyházi földvagyon állami eredetű. Adatokkal gazdagon illusztrálta egyházának a trianoni békeszerződés következtében elszenvedett anyagi veszteségeit és az azóta a felekezeteknek folyósított állami pénzek vonatkozásában a reformáció hazai híveivel szembeni hátrányát. Követelte, hogy utóbbit számolják fel. Végül elutasította, hogy a protestánsok „... az államsegélyt rekompenzáció gyanánt kérjék az ellenében, hogy túrik a katolikus egyházi vagyonnak mai állapotában való megmagyarást.”⁵⁷ Haller könyvét az általa erőteljesen bírált evangéliumi egyházak természetesen nehezményezték. Raffay Sándor is így tett a Bányai Evangélikus Egyházkerület 1927. szeptember 15-i közgyűlésén. A püspök emellett rámutatott, hogy a kultuszminisztérium a felekezetek állami finanszírozásáról zajló vitában a katolikusok javára elfogult magatartást tanúsít.⁵⁸ A reformátusoknál az egyetemes konvent elnöki tanácsának 1928. február 3-i ülésén került szóba a volt kultuszminiszter kiadványa. Megállapították, hogy bár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból nem választottak a protestánsok 1927. május 6-i memorandumára, annak adataihoz Haller hozzájutott, mert szerepelnek könyvecskéjében.⁵⁹

Minél nyugtalanabbul figyelték a reformált egyházak az állami dotációt illető kéréseik sorsát, annál elégedettebben nyugtázták a helyzet alakulását a katolikusok. Az 1927. június 21-én tartott püspökkari értekezleten Glattfelder Gyula számolt be az általa készített emlékirat következményeiről. Örömmel közölte, hogy a kultusz-tárca 1927–1928-as költségvetéséből a katolikus egyháznak 1 000 000 pengő többletsegély jut. Ennek felét Klebelsberg Kunó visszatartja a Magyar Katolikus Tanulmányi Alap számláján, hogy terhére beruházási kölcsönt tudjon felvenni az egyház intézményeinek. Másik felét a katolikus papok nyugdíjának rendezésére, illetve a teológiai tanárok fizetésekiegészítésére lehet fordítani. Gróf Zichy Gyula kalocsai érsek és Hanauer Árpád István váci megyés püspök arról tájékoztatta főpaptársait, hogy Klebelsbergtól ígéretet kaptak az új alföldi templomok és plébániák építésének pénz-

---

⁵⁷ Haller István: Katolikus egyházi vagyon és protestáns államsegély. Egyenlő elbánást kérünk... Apostol-nyomda, Budapest, é. n. [1927.] 46. p.

⁵⁸ EOL BEEK Lt. Különanyag. Közgyűlési jegyzőkönyvek. Az 1927. szeptember 15-i közgyűlés jegyzőkönyve. 13. p.

⁵⁹ MREZsL 2. a. fond. II. 98. doboz, a. csomó. Egyházi sérelmek orvoslása 1927–1931. és 1939. 592/1928.

beli támogatására.⁶⁰ A leírtakból látható, hogy a katolikus egyházi vezetés államsegélyekre vonatkozó rövid távú kívánságainak többsége teljesült. Ezért a püspökök 1927. október 19-i konferenciájukon úgy döntöttek, hogy köszönetet mondanak a kultuszminiszter segítségéért. Az ezt tartalmazó irat megfogalmazására felkért Glattfeldert azonban arra bíztatták, hogy érzékeltesse Klebelsberggel: félmillió pengő nem elegendő azokra a célokra, amelyekre a miniszter átutalta.⁶¹ A Petri Páltól idézett adatok mutatják, hogy a vallás- és közoktatásügyi tárca birtokosa minden tőle telhetőt megtett, hogy a továbbiakban is megfeleljen a katolikus elvárásoknak.

Az 1929. március 13-án lezajlott püspökkari értekezleten az esztergomi érseki tisztségben Csernoch Jánost követő Serédi Jusztinián számolt be az államsegélyek alakulásának legújabb fejleményéről. Elmondta, hogy a reformátusoknak juttatott támogatás 40 000 pengővel fog emelkedni sárospataki főiskolájuk megsegítése címén. Erről értesülve a hercegprímás azonnal tiltakozott a miniszterelnöknél, a pénzügyminiszternél és a kultuszminiszternél. Klebelsberg Kunó bizalmasan közölte Serédivel, hogy a katolikusok kompenzálására évi 65 000 pengővel növelik a nekik járó dotációt.⁶² Klebelsberg minden jóindulata ellenére sem volt azonban elkerülhető, hogy a világgazdasági válság idején csökkentsék a katolikus felekezet állami segélyezését. Ezzel a kellemetlen témával a főpásztorok először 1930. március 3-i tanácskozásukon voltak kénytelenek foglalkozni. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus ügyosztálya élén ekkor már Madarász István címzetes apát állt. Az ő közléséből tudta meg Serédi, hogy az 1930–1931-es költségvetési évben 5%-ot elvesznek a kultusztárcánál elkölthető összegből, ami kihat a katolikus egyház anyagi támogatására. Sőt, az 1929–1930-as pénzügyi keretből sem folyósítanak a katolikusoknak körülbelül 75 000 pengőt. A katolikusságot érintő takarékosági intézkedésekről a minisztérium írásbeli értesítéseit szintén megkapták az egyházi vezetők. A püspökök úgy döntöttek, hogy a pénzbeli redukció miatt memorandumban tiltakoznak, amelyben „... a protestánsokkal egyenlő elbánás érvét is ki kellene domborítani.”⁶³

Hiába emelték fel szavukat a főpapok Bethlen István miniszterelnöknél, ifjabb Wekerle Sándor pénzügyminiszternél és Klebelsberg Kunó kultuszminiszternél. Az anyagi elvonást nem lehetett elkerülni. A kormánytagoktól pedig nem érkezett hivatalos válasz. Ezért az 1930. november 6-i püspökkari konferencia résztvevői elhatározták, hogy újabb beadványban fejezik ki nemtetszésüket, mert további segélycsökkentésről keringenek hírek.⁶⁴ Klebelsberg komoly zavarban érezhette magát, hogy

---

⁶⁰ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások. I. kötet. 197–198. p.

⁶¹ Id. mű, 208. p.

⁶² Id. mű, 262. p. Serédi 1927 novemberében kapott kinevezést az esztergomi érseki méltóságba.

⁶³ Id. mű, 295. p. Madarász 1928 szeptemberében váltotta fel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. ügyosztálya élén Breyer Istvánt.

⁶⁴ Id. mű, 336. p.

az általa nagyra becsült katolikus egyházi előjáróknak nem járhat kedvében. Emiatt követhette el azt a tiszteletlenséget, hogy második emlékiratukat szintén válasz nélkül hagyta. Ellenben megérkeztek a minisztériumból azok az értesítések, amelyek az ismételt finansziális elvonásokról tájékoztatták a püspököket. Ők 1931. március 18-i értekezletükön megbízták az esztergomi érseket, hogy újból járjon el egyházuk pénzügyi érdekeinek védelmében.⁶⁵ Ezután Klebelsberg már nem merete megtenni, hogy válasza se méltassa Serédit. 1931. június 19-én kelt levelében buzgón mentegette magát hosszú hallgatásáért. A legfontosabb dolgot illetően hangsúlyozta, hogy az 1931–1932-es költségvetési előirányzat kialakításakor „... az egyházi segélyek redukciója a legmesszebbmenő kíméllettel történt.”⁶⁶ Sőt, állítása szerint az 1931–1932. évi büdzsé katolikus egyházi és iskolai célokra nagyobb összeget tervezett fordítani, mint az előző.

Klebelsberg azonban nem tudhatta előre, hogy 1931 júliusában a válság a magyar bankrendszert is eléri, a Bethlen-kormány pedig 1931. augusztus 19-én lemond. A gróf Károlyi Gyula által vezetett új kabinetben rövid ideig Ernst Sándor töltötte be a kultuszminiszteri pozíciót. Hiába volt katolikus kanonok Ernst, a súlyosbodó pénzügyi körülmények következtében 1931. szeptember 12-én kénytelen volt újabb segélycsökkentésről értesíteni egyháza vezetőit.⁶⁷ Nem lett jobb a helyzet 1931. december közepétől sem, amikor Karafiáth Jenő állt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén. Csak Hóman Bálint 1932 októberétől 1938 májusáig tartó első kultuszministersége alatt nyílt mód az egyházak dotálásának a megszokott keretek közé történő visszaállítására. A válság lecsengésével rendeződő államháztartás az 1930-as évek második felében tette lehetővé a felekezetek pénzbeli segélyezésének újbóli növelését. Az 1934–1935-ös állami költségvetés felsőházi vitájában Glattfelder Gyula képviselte a katolikus álláspontot. A csanádi megyés püspök 1934. június 15-én elhangzott felszólalásában két fő területen kérte az egyházának járó anyagi támogatás emelését. Egyrészt a Magyar Katolikus Vallásalap és a Magyar Katolikus Tanulmányi Alap megsegítését tartotta fontosnak. Másrészt a katolikus felekezeti iskolák tanszemélyzete fizetésének és járandóságainak miniszteriális rendezését sürgette.⁶⁸

A világgazdasági válság éveiben a hazai két nagy protestáns vallási közösség sem kerülhette el államsegélyeinek csökkentését. Ezért az 1930-as évek elején a református és az evangélikus egyház irányítói az 1848. évi XX. törvénycikk anyagi vonat-

---

⁶⁵ Id. mű, 348–349. p.

⁶⁶ Id. mű, 384. p.

⁶⁷ Ugyanott.

⁶⁸ Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. III. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1935. 324–329. p. Glattfelder beszédében deklarálta egyháza vezetésének azt az egész Horthy-korszakban hangoztatott véleményét is, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem katolikus jellegű intézmény.

kozású része igazságosabb végrehajtásának követelése mellett folyamatosan szorgalmazták az őket sújtó finansziális elvonások beszüntetését. Az egyházmegyei és egyházkerületi tanácskozások napirendi pontjai között ugyanúgy állandó jelleggel szerepelt ez a két téma, mint a reformátusoknál az egyetemes konvent ülésein, vagy az evangélikusok egyetemes közgyűlésein. A katolikusokhoz hasonlóan a protestánsok is memorandumok sorában kérték a kormánytól, hogy anyagi támogatásukat ne fogják vissza, vagy legalább csak kisebb mértékben redukálják. Például az 1930. november 21-én tartott evangélikus egyetemes közgyűlésen sajnálattal állapították meg, hogy államsegélyük mintegy 16 000 pengővel csökkent.⁶⁹ Ezért elhatározták, hogy felterjesztésben kérik az illetékes minisztériumoktól a további redukció mellőzését. Sőt, kérelmezték a lelkesi és a tanítói segélyek emelését. A következő – 1931. november 27-i – országos közgyűlésen Radvánszky Albert egyetemes felügyelőnek arról kellett beszámolnia, hogy memorandumuk nem érte el célját, s ismételten „tetejes összegű” elvonást kell az egyháznak elszenvednie.⁷⁰ Az 1932. november 18-án összeült egyetemes közgyűlésen megjelentek úgy döntöttek, hogy a Tiszai Evangélikus Egyházkerület felterjesztését elfogadva megint beadványt intéznek a kormány-szervekhez. Ebben azt a kívánságukat fejezték ki, hogy az 1848. évi XX. törvénycikk alapján felekezetüknek folyósított államsegély értékét ne szállítsák lejjebb, mert „... az lehetetlenné teszi az egész egyházi szervezet fenntartását.”⁷¹ Nagy megelégedést eredményezett, amikor Radvánszky Albert az 1933. november 10-i országos tanácskozáson bejelentette, hogy az evangélikusság pénzügyi támogatását nem csökkentette tovább a kultuszminisztérium.⁷² Az 1934. október 26-i egyetemes közgyűlésen Radvánszky már egyenesen arról beszélt, hogy egyháza és a kormány viszonyát „... a megértés, a méltánylás és a segítségre irányuló készség lelke hatja át.”⁷³ Ezt a kijelentését az újabban kapott kiegészítő finansziális segéllyel támasztotta alá. Valószínűleg nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy az állami vezetés részéről az evangélikusság irányában 1933–1934-ben megnövekedett „megértést” és „méltánylást” elősegítette, hogy ekkor éppen a lutheránus Gömbös Gyula volt a miniszterelnök.

A reformátusok államsegélyeit ugyancsak erőteljesen megnyirbálták a gazdasági világválság idején. Hiába tiltakozott újra és újra az egyház vezetése, az 1930-ban elkezdődött pénzügyi elvonás az ő esetükben szintén folytatódott. Az Országos Református Lelkészegyesület hetente megjelenő hivatalos közlönyének, a Lelkészegyesületnek 1932. szeptember 24-i száma ismertette az 1932–1933-as állami költségvetés kihatását felekezetükre. Eszerint az 1931–1932-es – egyébként is erősen visszafogott – juttatásokhoz képest a reformátusoknak járó egyházi közigazgatási segély

---

⁶⁹ EOL Eek jkv. V. kötet. Az 1930. november 21-i közgyűlés jegyzőkönyve. 12. p.

⁷⁰ EOL Eek jkv. V. kötet. Az 1931. november 27-i közgyűlés jegyzőkönyve. 5–6. p.

⁷¹ EOL Eek jkv. V. kötet. Az 1932. november 18-i közgyűlés jegyzőkönyve. 13. p.

⁷² EOL Eek jkv. V. kötet. Az 1933. november 10-i közgyűlés jegyzőkönyve. 10. p.

⁷³ EOL Eek jkv. V. kötet. Az 1934. október 26-i közgyűlés jegyzőkönyve. 7. p.

30%-kal, a lelkeszi nyugdíjintézeti támogatás 15%-kal, az adóteher-csökkentési hozzájárulás 10%-kal esett vissza. A közalapi, teológiai akadémiai, egyházkerületi, intézményi, személyi és építkezési segélyek tételei 10–50%-os csökkenést mutattak.⁷⁴ Az állami dotáció redukálásának és a növekvő inflációnak a gyülekezetekre gyakorolt hatását így fogalmazta meg a cikkíró: „Az ismételten leszállított államsegélyek és a felemelt, vagy az egyházakra áthárított terhek következtében főleg iskolafenntartó egyházaink a legsúlyosabb helyzetbe jutottak. Mind szélesebb körben kísért a gondolat, hogy az iskolát átadják a községnek.”⁷⁵

Az 1930-as évek első felében bekövetkezett pénzügyi elvonások egyaránt érzékenyen érintették a hazai katolikus és a protestáns egyházakat. Azonban mindkét tábor úgy érezte, hogy a másik felet kevésbé sújtja az államsegélyek csökkentése. A reformátusok negyedik budapesti országos zsinatának harmadik ülészsaka 1930. május 7-én már foglalkozott egy ilyen esettel. Dóczi Imre, a zsinat iskolaügyi szakbizottságának előadója azt tette szóvá, hogy a kultuszminisztérium 20–30%-kal csökkentette a református középiskolai tanárok fizetésekiegészítési segélyét. Ugyanakkor a katolikus tanító szerzetesrendek azonos jellegű támogatása változatlan maradt. Ez ellen a zsinat tiltakozott, s felkérte Klebelsberg Kunót, hogy az egyenlőtlen elbánást szüntesse meg.⁷⁶ A katolikusokban szintén tovább működtek a kialakult reflexek. Láttuk, hogy az 1930. március 3-i püspökkari konferencia a katolikus államsegélyek csökkentése elleni tiltakozásul készítendő memorandumba jónak látta belevenni a protestánsokkal egyforma bánásmódra való hivatkozást. Ugyanilyen lépés volt az, hogy 1933-ban Madarász István – a kultuszminisztérium katolikus ügyosztályának vezetője – Serédi Jusztinián kérésére kimutatást állított össze az államsegélyek csökkentésének felekezeti arányairól. Madarász 1933. november 21-én kelt iratában a dologiakra adott állami támogatások változását vizsgálva próbálta bizonyítani egyháza hátrányát. Szerinte az 1932–1933-as költségvetési évben a katolikusok dologi kiadásokra kapott segélye 316 384 pengővel (20,5%), az 1933–1934-es büdzsé keretében pedig 434 384 pengővel (28%) lett kevesebb. A protestánsok hasonló célú támogatása viszont mindkét alkalommal 391 622 pengővel (17%) esett vissza. Ezek alapján Madarász azt indítványozta, hogy a kultusztárca 1934–1935-ös költségvetéséből a katolikusok kapjanak 30 000 pengő többletet. Ennek a kimutatásnak megcáfolására készítette el Petri Pál államtitkár 1933. december 14-én a korábban hivatkozott számításait. A református Petri a katolikus ügyosztály irányítójának a saját felekezetére vonatkozó adatait nem kérdőjelezte meg. Ám a protestánsoknál az elemzett két költségvetési évben egyformán 505 432 pengő (22%) veszteséget adott

---

⁷⁴ Sütő Kálmán: Egyházunk anyagi sérelmei. Lelkészegyesület, 1932. szeptember 24. 282. p.

⁷⁵ Ugyanott.

⁷⁶ A Magyarországi Református Egyház Budapesten 1928. évi május hó 8. napján megnyílt országos zsinatának jegyzőkönyve. III. kötet. Harmadik ülészsaka 1930. május 1–12. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT., Budapest, 1930. 386–387. p.

meg. Egyéb szempontokat is figyelembe véve arra a megállapításra jutott, hogy nem a katolikusok, hanem a reformáció követői tarthatnak jogosan igényt többletre az állami dotációból.⁷⁷

Az 1930-as évek második felétől már nem zajlottak látványos viták a felekezeti államsegélyek közötti aránytalanságokról. A protestánsok még mindig gyakran felvetették egyházi fórumaikon az 1848. évi XX. törvénycikk anyagi kihatású része igazságosabb végrehajtásának szükségességét. Tisztában voltak azonban azzal, hogy nincs esélyük arra, hogy ennek valamilyen komolyabb gyakorlati következménye lesz. Jól szemlélteti ezt az a tény, hogy az 1930-as és 1940-es évek fordulóján tartott evangélikus egyetemes közgyűlések jegyzőkönyveiben szinte szó szerint ez a szöveg ismétlődik: „Az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtása tárgyában az egyetemes főjegyző bejelenti, hogy az év folyamán új momentum nem merült fel. Az egyetemes közgyűlés kimondja, hogy az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtásának kérdését továbbra is állandóan napirenden tartja.”⁷⁸ A katolikus püspöki kar mindössze egyszer foglalkozott az államsegélyek felekezetek szerinti megoszlását érintő kérdéssel ebben az időben. A főpásztorok 1943. március 17-i konferenciáján egy budapesti protestáns diákotthonról és egy középiskoláról esett szó. Serédi Jusztinián bejelentette, hogy a Darányi-diákház számára a főváros telket adományozott. A Lónyay utcai gimnázium építéséhez pedig jelentős pénzbeli dotációt helyezett kilátásba. A kollégium a kormánytól ugyancsak kapott financiaális támogatást. A hercegprímás minderről értesülve erőteljesen fellépett felekezete érdekeinek megvédelmezéséért. Ennek eredményeként Budapest önkormányzata területet adott egy katolikus diákotthonnak és öt év alatt folyósítandó 1 200 000 pengőt szavazott meg az építkezéshez való hozzájárulásra. A kultuszminisztertől az esztergomi érsek azt kérte, hogy az állam a Darányi-diákháznak nyújtott segélyhez mérten a katolikusok részére országos arányszámuknak megfelelő összeget juttasson. Ezzel kapcsolatban azt az ígéretet kapta, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban összeírják a két nagy keresztény irányzatnak a pengő bevezetése óta adott ilyen jellegű segélyeket. Ha kiderül, hogy a katolikusok ezen a téren hátrányban vannak, akkor kiegyenlítik azt.⁷⁹

Az 1930-as évek folyamán – az előző évtizedhez hasonlóan – időről időre napvilágot láttak a katolikus egyház földbirtokait illető protestáns kritikák és a rájuk adott válaszok. A Kálvinista Szemle című hetilap például 1932. április 30-i számában foglalkozott ezzel a témával. Hamar István református teológiai akadémiai tanár

---

⁷⁷ MREZsL 2. a. fond. II. 97. doboz, b. csomó. Iktatószám nélküli irat. Petri Pál észrevételei a kultuszárca 1934–35. évi költségvetésének tervezetéhez 1933. december 14-én. Madarász kimutatásának adatait Petri idézi.

⁷⁸ EOL Eek jkv. VI. kötet. Az 1938. november 12-i közgyűlés jegyzőkönyve. 19. p. – Az 1939. november 10-i közgyűlés jegyzőkönyve. 18. p. – Az 1940. november 8-i közgyűlés jegyzőkönyve. 20. p. – VII. kötet. Az 1941. november 7-i közgyűlés jegyzőkönyve. 53. p. – Stb.

⁷⁹ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások. II. kötet. 374–375. p.

„A római katolikus egyházi vagyon kérdése” címet viselő írása az Országos Pázmány Egyesület egyik rendezvénye kapcsán született meg. Ezen Tewrewk-Pallaghy Attila egyetemi magántanár és Meszlényi Zoltán esztergomi kanonok tartott előadást a katolikus földvagyon védelmében. Mindketten amellett érveltek, hogy egyházuk ingatlanait nem lenne helyes állami földbirtok-politikai célokra igénybe venni. Erre reagálva Hamar Prohászka Ottokár példájára utalt és a következőket írta: „... sokkal bölcsebben tenné a magyar r. kath. főpapság, ha (...) úgy kezelné és úgy használná fel latifundiáit, hogy azok a nemzeti gazdasági és kulturális élet erőforrásainak bizonyuljanak, ne pedig az irigykedés, vagy a nyers szekularizáció tárgyává váljanak.”⁸⁰ A cikkben szereplő kétféle megközelítésmód vizsgált időszakunk befejeződéséig jellemző maradt a katolikus birtokállomány megítélését illetően. Az egyházi vezetés – az 1930-as évek második felében jelentkező katolikus reformmozgalmak bírálataival mit sem törődve – ragaszkodott a nagyjavadalmak megtartásához. A protestánsok viszont kárhoztatták a felsőklérus szociális és társadalmi érzéketlenségét. A vita végére csak az 1945-ös földosztás tett pontot.

A katolikusok és a protestánsok nézeteltérései az egyházi földbirtokokkal és állami anyagi támogatásukkal kapcsolatban az egész Horthy-korszak folyamán fennálltak. A vitatkozó felek szinte meggyőződéssel vallották, hogy kizárólag az ő álláspontjuk a helyes. A katolikusság és a reformáció követőinek polémiái – melyek a tanulmányunkban elemzett tényezőkből és egyéb ellentétekből adódtak – kedvezőtlenül hatottak a magyar társadalomra az egész kereszténység megítélése szempontjából. A két nagy hazai egyházi közösségben egyformán megvolt az igény és az elvi hajlandóság a köztük levő kapcsolatokat javítására, ám több ok miatt ez csak részlegesen valósulhatott meg.

---

⁸⁰ Kálvinista Szemle. Felelős szerk.: Kovács J. István. 1932. április 30. 141. p.

Die katholisch-protestantischen Konflikten in den Beurteilungen von den kirchlichen Grundstücken und von den staatlichen, finanziellen Unterstützungen in der Horthy-Epoche in Ungarn

In der Epoche von Horthy waren mehrere Diskussionserien zwischen den grössten, historischen, kirchlichen Gemeinden – die römisch-katholischen und die protestantischen Kirchen – in Ungarn. Zwei Drittel der damaligen Bürgern gehörten der katholischen Kirche und mehr als ein Viertel von den Einwohnern gehörten der protestantischen Kirche, viele Sachen verursachten die Konflikten und die Meinungsunterschied zwischen diesen Kirchen. Eine wichtige Rolle spielt in dieser Lage, dass die Kirchen verschiedene grössere Grundstücken im Besitz hatten. Eine andere Ursache der Konflikten war, dass die Staat die Kirchen in unterschiedlichem Mass unterstützte. In unserem Studium berichten wir von der Meinung und von den Äusserungen der damaligen kirchlichen Körperschaften und der betroffenen Persönlichkeiten von der katholischen, reformierten und lutherischen Kirchen.

In dem Streit von der Staatshilfe haben sich die Kirchen auf den XX. Gesetzartikel vom Jahre 1848 berufen. Es sagte, dass solche Kirchen, die mit voller Religionsfreiheit hatten, von dem Staat finanzielle Unterstützung für die Versorgung der schulischen und kirchlichen Aufgaben bekommen werden. Die Protestanten betonten kontinuierlich zwischen 1919 und 1945 Jahren, dass für sie höhere Staatshilfe bekommen würden, denn sie haben kleinere Grundstücken als die katholische Kirche. In den 1920-er Jahren wurde durch den Staat eine Agrarreform ausgeführt. Diese Massnahme modifizierte ein bisschen die Situation, aber das riesige Übergewicht des katholischen Besitzstand blieb ferner auch. Diese stellte sehr gut die Daten aus dem Jahr 1935 dar. In diesem Jahr hatte die katholische Kirche 993 270 Katastraljoch, die reformierte Kirche hatte 102 755 Katastraljoch und die lutherische Kirche besass 21 055 Katastraljoch. Nach der Agrarreform klagten die Katholiken die Protestanten an, dass die protestantischen Kirchen sich aus dem katholischen Eigentum zuziehen möchten. Diese Sache qualifizierten die Protestanten für eine Verleumdung und sie betonten, dass sie von dem Staat Grundstücken bitten.

Im Jahre 1926 machte Gyula Glattfelder, damals war er der Diözesenbischof in der Diözese Csanád, einen Nachweis von dem Einkommen der kirchlichen Grundstücken von allen Kirchen. Dieser Nachweis beinhaltet auch die Grösse der Staatshilfe. In diesem wollte er beweisen, dass die katholische Kirche nicht so reich und wohlhabend ist, wie man von ihnen Gerücht verbreitet, deshalb muss man die staatliche Dotation für die katholische Kirche aufheben, nicht für die Protestanten. Die Aussagen des Glattfelder-Memorandums dementierten die Reformierten und das

Luthertum in 1927 in einer gemeinsamen verfassten Antwort. In dem Ministerium für das Religions-, und Unterrichtswesen gab man grundsätzlich für Gyula Glattfelder recht. Der Kultusminister Kunó Klebelsberg Graf, wer ein Katholik war, wurde er allen katholischen Erwartungen gerecht, die die katholische Leitung für ihn als Forderungen stellte. So wuchsen seit Jahren 1927–1928 die Geldsummen für die katholische Kirche immer mehr, gegen die protestantischen Kirche. Von den 1930–1931 Jahren bis die 1933–1934 Jahren, im Zeitraum der weltwirtschaftlichen Krise, sank die Staatshilfe für alle Kirchen. Die jährliche Dotation für die reformierte und für die lutheranische Konfessionen wurde nur im niedrigen Masse als für die katholische Kirche gesunken. Diese Dingen verursachten immer wieder grössere Konflikten zwischen zwei religiösen Lagern. Nach dem Wirtschaftskrach konnte sich der Staatshaushalt am Ende des 30-er Jahrzehntes regenerieren, so wurde es ermöglicht, dass die Staat die Unterstützungen für die Kirchen erhöhen konnte. In dieser Zeit waren sehenswerte Streiten zwischen den Konfessionen nicht mehr:

Im Zeitraum 1919 und 1945 Jahren begleiteten die Polemik zwischen den katholischen und den protestantischen Kirchen von den kirchlichen Grundstücken und von den staatlichen, finanziellen Unterstützungen. Die Epoche von Horthy wurde so beendet, dass man für diese Konfessionskonflikten keine gute, wirksame Lösung finden konnte.

MARJANUCZ LÁSZLÓ

SZEGED TÖRÖK KOR VÉGI NÉPESSÉGÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

A VÁROS ÁLTALÁNOS HELYZETE

Szeged a 144 éves török uralom alól 1686. október 22-én szabadult föl. Az elkövetkező években még többször csatáoztak egymással a magyar és a török seregek, de a helyzet nem változott: Szeged a szemben álló seregek határán feküdt, erődje még 30 évig végvárként funkcionált.¹ A lakosság sokat szenvedett a töröktől, de különösen attól, hogy a város a császári seregek átvonulási területébe esett.² A karlócai béke (1699) után Szeged egy időre megszabadult a katonai beszállásolásoktól és a zaklatásoktól, de a pestis (1692, 1704, 1710), és a természeti katasztrófa (árvíz 1689, 1712, tűzvész 1697, 1705) nem kerülte el.³

Míg a béke kedvezett a lakosok visszatelepedésének, a természet emésztő erői párhuzamosan apasztották a lakosság számát. Az 1709–1710-i pestis járványkor egy katonaorvos irányításával sikeresen védekeztek, s így az csak 182 áldozatot szedett. Ezzel szemben Aradon 3000 körül volt az áldozatok száma.⁴ Ugyanakkor az alsóvárosi anyakönyvek tanúsága szerint ott a járvány pusztítóbb lehetett a város átlagánál, mert a keresztelési anyakönyvben a bejegyzések a 300 fölöttiről visszaestek 69-re 1709-ben.⁵ Az 1712-i árvíz pusztító erejére jellemző, hogy az 1719-i összeíráskor a házak nagy részét még mindig „ideiglenes hajlék”-ként tüntették föl. Terveztek, hogy a várost máshova telepítik, esetleg új erődöt építenek a Tisza-Maros szögletébe.⁶ Aztán mégis újjáépült a város, köszönhetően a vár 1714–1717 közötti felújításának. A beáramló vidéki munkások jelentősen megnövelték a város forgalmát, föllendítették kereskedelmét. Sokan visszatelepültek a korábban elvándoroltak közül, de jöttek szép számmal új lakosok is, betelepült idegenek (németek, szerbek).

---

¹ Reizner János: Szeged története. I. Szeged, 1899. Szeged, 174.

² Reizner, I. 1899. 186.

³ Palugyai Imre: Magyarország történeti, földirati és állami legújabb leírása. 2. k. 1852–1855. 187.

⁴ Reizner János: Szeged története III. Szeged, 1900. 171.

⁵ OL Filmarchivum Csanádi Egyházmegye. Római katolikus anyakönyv, Szeged-Alsóváros A 3334.

⁶ Reizner, 1899. I. 234.

A bevándorlás különösen az 1720-as években erősödött föl, az árvizek ekkor már kisebb területeket veszélyeztettek a töltések megemelése miatt, s a Bánság szomszédságában előnyös földrajzi helyzetbe került városunk. Tömegesen jöttek bevándorlók az ország észak-nyugati sűrűnlakta vidékeiről és külföldről. Számukról nincsenek megbízható adataink, de pl. 1725-ben a Palánkban meg kellett szüntetni a magyar prédikációkat, mert nem volt aki, értette volna a magyar szót.⁷

A NÉPESSÉG NAGYSÁGA

Szeged 1686 utáni népességét különböző hatások alakították. A török után a város irányítását az osztrák katonaság vette át, miközben jelentős szerb- főként katonai népesség telepedett le a vár falain belül. Már e körülményből kiderül, hogy a lakosság száma bár növekedett, belső szerkezete átalakult: nagyszámú idegen népelem foglalt benne helyet. Az idegenek és a magyarok között állandósult a viszálykodás, a tisztújítások, követválasztások véres verekedések kíséretében történtek.⁸

Reizner János az első, aki monográfiájában megkísérelte a lakosság létszámát fölbecsülni. A török kiverése utáni első utalás a város népességére Lambion császári katonai mérnöktől való, amelyet Reizner is idéz: „1695 május 2-án... a jelentés szerint a várban, s a Palánkban mintegy 3000 fegyverforgatásra képes magyar, s rác lakik”.⁹

Az adat értékelése, a következtetések levonása elmarad, csak a közlésre szorítkozik. A történeti demográfia eljárásával azonban meg lehet becsülni a lakosság számát.

Ha mögöttük ugyanennyi családot föltételezünk, 4-es, a korra jellemző átlagos családnagyságnál (5) kisebb szorzóval 12 000 fős népesség jön ki. Az átlagos családnagyság a rossz közegészségügyi viszonyok, az ismétlődő járványok miatt nem lehetett több.

A következő értékelhető adatot is Reizner közli De la Croix Peititis császári mérnökkari ezredes 1713-i térképe alapján. A Palánk 8 utcájában 125 lakóházat, Alsóváros 11 utcájában 575 háztelket, Fölsőváros 6 szigetén 340 házhelyet tüntet föl a térkép. Reizner számítása szerint Alsó- és Fölsőváros 915 házhelye 6 405 főt foglalt magában 7-s szorzót alkalmazva. Ehhez hozzáadta a palánki és várbeli lakosságot a katonasággal együtt, s Szeged népességét 1686-ra visszavetítve 9 000 lélekre tette.¹⁰

Maghatározása azonban több szempontból problematikus. A külső városrészekre számított eredménye világos, de sehol sem ad magyarázatot a 7-es szorzóra. Na-

---

⁷ Reizner, 1899. I. 331.

⁸ Kiss Ferenc-Tonelli Sándor-Sz. Szigethy Vilmos: Magyar városok monográfiája I. k. Budapest, 1927. 15.

⁹ Reizner, 1899. I. 183.

¹⁰ Reizner, 1899. I. 184-185.

gyobb probléma a Palánk lakosságának meghatározása. A térkép szerint ott 125 házhely van, de esetükben nem használja a 7-es szorzót, viszont kijelenti, hogy a központtal együtt Szeged népessége 9 000 fő. Ha kivonjuk belőle a két városrész adatát, a 6405 főt, 2600 lelkes palánki népességet kapunk, amely a házhelyek 7-es szorzata mellett csak 875 fő lenne. Föltételezhető, hogy Reizner, Lambion korábbi jelentését vette alapul, mely a fegyverforgatókat és családjukat (3 000 fő) döntően palánki lakosoknak írta le.

Tény, hogy a várban a török elvonulása után német, szerb és kis létszámban magyar helyőrség tartózkodott. Fennmaradt a katonák (római katolikus) anyakönyve, amelyben zömmel német, cseh és délszláv családneveket találunk.¹¹

A várbeliek családjai a Palánkban éltek, ahová a XVII/XVIII. század fordulóján német iparosok és kereskedők költöztek be. A polgári anyakönyv német családnevei erre utalnak.¹²

Ezen kívül a Palánkban laktak azok a szerb kereskedő, iparos és gazdacsaládok, akik egy része már a hódoltság idején beköltözött. A görögkeleti (szerb) anyakönyv bejegyzései azonban csak az 1720-as évektől maradtak fenn.¹³ Ezek alapján az akkori szerb polgári népesség nagyságát 1200 körülire tehetjük.

Visszatérve a Reizner által meghatározott össznépességszámra, annak gyengéje épp a szorzószám kérdésében rejlik. Nem ad magyarázatot, hogy miért épp héttel szorozta be a házhelyeket. Nem esett viszont abba a hibába, amelybe gyakran estek történészek, hogy az adózók számát érdemleges forráskritikai vizsgálatok nélkül 5-tel szorozza meg. A történeti demográfia mára egyértelműen föltárta, hogy a 18. századi adózó háztartások mellett igen sok nem adózó család élt egy-egy településen, ezért az adózó háztartások számából az össznépességet kiszámítani csak alapos forráskritikai eljárással lehet megbecsülni. A 7-es szorzó már jobban megközelíti a valóságot, de még mindig alacsony a tényleges népesség nagyságához képest.

A következő népességfölmérési adat az 1715-i összeírás. Ez 210 polgárt, 179 zsellért, és 9 egyéb adózót talált 398 háztartásban. A megismételt 1720-i conscrip-tioban a megoszlás az alábbi: 232 polgár, 120 zsellér és 52 egyéb adózó 404 háztartásban.¹⁴

A házfelek emelkedése minimális, mindössze 6, amit a későbbi történetírók (köztük Reizner) a hitelesség és pontosság bizonyítékának tartottak. Reizner pl. az összeírást vizsgálva eleve csak 387 háztartással számol – nem tudni miért? –, azt

---

¹¹ OL Filmarchivum Csanádi Egyházmegye. Római katolikus anyakönyv, Szeged-Belváros (Palánk), A 3350.

¹² OL Filmarchivum Csanádi Egyházmegye. Római katolikus anyakönyv, Szeged-Belváros (Palánk) A 3350 és 3351.

¹³ OL Filmarchivum, Magyarországi Görögkeleti Szerb Egyház Szegedi Egyházközség A 5450.

¹⁴ Acsádi Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. 1720–1721. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, XII. Budapest, 1896. 197.

megszorozva 5-tel kikerekítve 2000 főt kap. Ehhez hozzáadja a helyőrség számát (500 katonát), melyet 5-tel megszoroz, mivel a katonákat mind családoso-knak fogja föl. Így a helyőrség számát 2 500 főre teszi. Ehhez még hozzáad 400 várőrségi katonát, s végül megállapítja, hogy a város összlakossága 5000 fő körül lehet.¹⁵

Az első ellentmondás Reizner munkáján belül található. Ha a De la Croix-féle térképen levő házhelyek alapján 1712-re 9000 főnyi népességet tételezett föl, hogyan lesz ebből 1720-ra 5 000. A jelentős csökkenés okaival nem foglalkozik, nem ad rájuk választ.

Már Acsády Ignác is úgy próbálta az össznépességet az 1715-i, és az 1720-i összeírás alapján meghatározni, hogy föltételezte: az összeírásokból kimaradt a családok fele. Az összeírt háztartások nagyságát 6-nak vette, amelyet 50%-al kiegészített, s így lényegében 9-es szorzószámot használt, mivel a 6-hoz rendelte annak felét, a 3-at. Összevetve az országos összeírások adatait a korabeli urbáriumokkal, azt tapasztalta Acsády, hogy utóbbiak 50%-al több adózót tartalmaznak, mint a conscriptio, ezért alkalmazta a kiegészítés módszerét.

Ha csak a századforduló történetírásának szintjén gondolkodunk, és követjük Acsády eljárását, Szeged polgári népessége a Reizner Jánosnál föltüntetett 2000 helyett 3600-ra taksálható. Ehhez jön még a katonai népesség, amellyel együtt 6500 főre is mehetett a népesség nagysága.

Azóta a történeti demográfia új módszereivel készült több tanulmány bizonyította, hogy az 1720-i összeírás a szegényebb népesség kihagyásával készült, az összeírt adózó családfők az akkori lakosság alig 1/3-át képviselik.¹⁶

Reális eredmény eléréséhez a háztartások számát 3-al kell szorozni –így egészítjük ki az 1/3-t 3/3-dá, vagyis az összes háztartás szintjére, majd ezt a számot a családok átlagos nagyságával, 5-tel szorozzuk meg. E forráskritikai módszerek figyelembevételével Szeged polgári népessége 1720-ban 6000 körül lehetett. És ehhez kell még hozzáadni a katonai népességet, a 2500 főt.

Kováts Zoltán a történeti demográfia új forráskritikai elveit konkrét helytörténeti anyagon alkalmazta: az összeírások statisztikai eredményeit az anyakönyvekkel vetette egybe.¹⁷

Megállapította, hogy az adózó háztartásokat átlagosan 20–25-tel kell megszorozni ahhoz, hogy a tényleges népesség nagyságát megkapjuk. Ezt az eljárást követve Szeged polgári lakossága 1720-ban 10 000-főt tehetett ki, amit még a katonai létszám növelt 13 000 főre.

---

¹⁵ Reizner, 1900. III. 143.

¹⁶ Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovács József. Budapest, 1957. 192.

¹⁷ Kováts Zoltán: Somogy megye népessége a XVII–XVIII. század fordulóján. Kaposvár, 1969. 34–40.

A NÉPESSÉG KONTINUITÁSÁNAK ÉS NAGYSÁGÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSEI

Az 1720-as évek közepétől a kereszteltek száma évenként jóval meghaladta az 500-at, ennek alapján a kérdés egyik kutatója, Takács Júlia a város népességét 14 000 és 17 000 közé teszi.¹⁸

A magyar népesség legnagyobb tömegben a szultáni (khasz) városban, Alsóvárosban maradt fenn. Főleg e városrész példáján bizonyítható, hogy a török kiűzése politikai értelemben fontos cezúra, de népességtörténeti szempontból a folyamatosság dominált. Egyrészt a XVIII. századi lakosság magyar ajkú csoportja nagyrészt a középkori, koraujkori elődök leszármazottja, másrészt a török alatti népességvesztés, bár jelentős volt, a természetes reprodukció és a vándorlási többlet stabilizálta a XVI. század közepének szintjét. Előbbit az 1522-i tizedjegyzék, az 1577/78-i defter, az 1663–1689 közötti alsóvárosi anyakönyvek névanyagának összehasonlítása, utóbbit a különböző korok különböző módszerrel kiszámított össznépségi adata bizonyítja.

A bácsi püspöknek készített tizedjegyzék igen részletes, utcánként és házanként tünteti föl az adózók családi és keresztnéveit.¹⁹

A kiadott névanyag a kutatás fontos bázisa, viszont az anyakönyvek beiktatása teszi igazán értékelhetővé a XVI. századi forrást is. Tudjuk, hogy az alsóvárosi ferencesek török alatt is vezették anyakönyveiket (főleg a keresztelést), amelyekből több lényeges összefüggés megállapítható.²⁰

Az első bejegyzés 1663-ból való, de rendszeres vezetése csak 1668-tól mutatható ki, innentől évente több mint száz kereszteltről és szüleiről írták be az adatokat. Azok szórványjellege ezzel megszűnt, de teljeskörűnek így sem mondható.

A főnti források célszerű használatával Szeged népességének kontinuitása és az össznépség nagysága tudományosan korrekt módon meghatározható.

A sok kutató által használt tizedjegyzék (1522), és a kevésbé ismert alsóvárosi anyakönyvek névanyagának összehasonlítása a szegedi nép helyben lakásának folyamatosságát bizonyítja. 1663 és 1689 között a ferences atyák bejegyezte családnevek közül 157 megtalálható az 1522-i tizedlajstromban is, ami 30 %-os azonosságot mutat. De e családoknak az össznépségen belüli számaránya még ennél is nagyobb, mert az anyakönyvekben egyezőnek talált családnevek (157) az 1522-i jegyzékben 803 ilyen nevű adófizető egyén között oszlottak meg, miközben az összes adófizető száma 1549 volt.

---

¹⁸ Takács Júlia: Szeged népessége a XVIII. Században. Szeged, 1982. Kézirat, JGYTF Történettudományi Tanszék Irattár.

¹⁹ Reizner János: Szeged története IV. Szeged, 1900. 97–128.

²⁰ Magyar Országos Levéltár Filmarchívuma, Csanádi Egyházmegye Római-katolikus anyakönyvei. Szeged-alsóváros, A3334.

Az 1720-i regnicolaris conscriptio 394 szegedi családnevet tartalmaz. Közülük csak 126 (32%) volt megtalálható az 1663–1689 közötti anyakönyvekben, amely nagyjából azonos arányú népességi lefedettséget jelent a dézsmalajstromával.²¹

Adózási szempontból természetesen ez a populáció nagyobb tömeget képviselt: az 1720-ban összeírt 394 adózó közül 257-en (65%) viselték az anyakönyvben föllelt 126 egyező családnév valamelyikét. A névszerinti vizsgálatok tanulsága tehát az, hogy a különböző korok családnévállománya egyharmados egyezést mutat, amely elegendő nagyság a demográfiai kontinuitás fennmaradásához. Különösen igaz ez úgy, hogy az azonos családneveket viselők száma a népesség nagyobb hányadát tette ki mindhárom vizsgált időszakban.

Szeged török előtti népességének meghatározásához a legtöbbet használt forrás az 1522-i dézsmalajstrom. Reizner János erre építve a mohács körüli lakosság nagyságát 6245 főben adta meg.²²

A pápai tizedjegyzékre alapozott demográfiai számításait ötös szorzóval végezte, azaz adózó háztartásonként 5 fővel számolt. A módszerét alkalmazva azonban más eredményre jutunk akár a házak számát, akár a háztartások számát szorozzuk meg öttel. De még a Tápé, Szentmihálytelek és Bánfalva háztartásaival csökkentett szám (1449) szorzata (7245) is nagyobb a Reizner megadta népességszámnál. Valószínű, hogy a névanyag alapján megállapított családszám és a fölvett háztartások száma nem egyezett, mert mind a kimutatott házak száma (1493), mind a háztartások száma (1549) megszorozva öttel nagyobb népességre (7465, illetve 7745) jön ki, mint Reiznernél. És ez csak a házzal bírók, az adózó háztartások alapján végzett számítások eredménye. Reizner is gondolt az összeírásból kimaradók tömegére, a szegényebb népelemekhez tartozó napszámosokra, fuvarosokra, halászokra. Számuk kiderítése szinte lehetetlen vállalkozás, Reizner mégis minden különösebb indoklás nélkül a módszerével kiszámított össznépességhez (6245) hozzáadott még 2500 főt, így adva meg a város 1522-re vonatkoztatott lélekszámát 8745-ben. Jóllehet többször még ezek után is 8000 fős városról beszélt. Ez a szám azonban még Reizner módszerével is többre rúg, ha kiküszöböljük a számítási hibákat: ugyanis az ötös szorzóval kalkulált háztartási népesség (7465) + 2500 fő közel tízezer lakost tesz ki. Az újabb történeti demográfiai kutatások alapján az 1522-i dézsmaösszeírást gondosan összeállított lajstromnak tarthatjuk, mert az adózásba bevonták az ott élő családok felét. Ezért az összeírt 1549 háztartást tízzel szorozhatjuk, s így 15 000 főnyi népességet valószínűsíthetünk Szeged török előtti idejére.²³

Ez az a szám amit összevethetünk a város XVIII. század eleji össznépességi adataival. Szeged törökkor végi össznépességének megállapításához már egyéb körülmé-

²¹ Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, XII. Bp. 1896. 197.

²² Reizner. 1900. III. 138.

²³ Zolnay László: Fővárosunk lélekszáma a középkorban. In: Budapest, 1967. 8. sz. 19.

nyeket is figyelembe vehettünk. A XVII. század végének a XVIII. század elejének kutatói egyre gazdagabb forrásanyag alapján állapították meg, hogy ekkor a gazdálkodás eredményessége és biztonsága miatt több család élt együtt.²⁴

Az is hozzájárult ehhez, hogy a magas halandóság miatt sok volt a töredék – általában apa nélküli – család. Ezek gazdagabb, telki állománnyal rendelkező rokonokhoz költöztek.²⁵

Figyelembe veendő szempont, hogy az adózás céljából elrendelt összeírás során többen próbáltak a terhek alól kibújni, akik emiatt nem kerültek a listára. Végül ott volt a terheket viselni nem képes szegénység, az alkalmi munkából élők, pásztorok, favágók, fuvarosok stb. Mindezekre tekintettel Dávid Zoltán arra a megállapításra jutott az 1720-i összeírást elemezve, hogy az adózásba bevontak az összes család egyharmadát jelentik.²⁶

A magasabb szorzó módszerével kalkulált 1522-i lakosság szám (15 000) a XVI. század első felében bekövetkezett három török pusztítás után 8–10 ezer főre apadt. A környék elpusztult kis falvainak népe bevándorlásával később növelte a város lakosságát, de pontos adatokat nem ismerünk.

Ehhez képest kell meghatároznunk a török kor végének szegedi népességét. Nem könnyű dolog, mert anyakönyvezés csak Alsóvárosban folyt, várbeli egyházi matrikulákról nincs tudomásunk. Így feltételezhető, hogy az alsóvárosi keresztelési adatok tágabb kört ölelnek föl, mert a Palánkból is idehozták a gyermekeket megkeresztelni. Az össznépességet azonban még így sem lehet korrektül megbecsülni. Rendelkezésünkre áll az Alsóvárosban 1668–1699 között bejegyzett élveszületések száma. Ebből megállapítható, pl. hogy 1680–1684 között évente átlagosan 175 gyermeket kereszteltek meg. Tudományos módszerrel ebből az adatból meglehetősen biztos következtetés vonható le a népesség nagyságára nézve. Ha ismert a korszakra jellemző születési arány, az a mutató, hogy ezer lakostól átlag hány gyermek született, akkor a születések számából meghatározható az össznépesség. A különböző helytörténeti munkák gyakran dolgoznak föl anyakönyveket, amelyekből az, az általánosítás szűrődik le, hogy a XVIII. században országosan 40–45 közötti ezrelékes születési aránnyal számolhatunk.

Alsóvárosra kivetítve így a 175 születés – 45 ezreléket véve alapul – mintegy 4100 fős össznépességnek felelt meg a XVII. század végén. De ez csak Alsóváros lakossága. Ha feltételezzük, hogy az itteni keresztelesek döntően a helyi társadalom népmozgalmát tükrözik, s ha adódtak külső – elsősorban palánki születésű gyerme-

---

²⁴ H. Veress Éva: A jobbágycsalád szervezete a Sárospataki uradalom falvaiban a XVIII. Század közepén. In: Történelmi Szemle, 1958. 3–4. sz. 379–429.

²⁵ Kováts Zoltán: Somogy megyei községek népesedési viszonyai 1748-ban. In: Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szerk.: Benkő László. Szeged, 1964. 221–243.

²⁶ Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovácsics József. Bp. 1957. 148–200.

kekre kiterjedő – keresztelések is, a várbéli népeket (katonák, rácok), a Palánk és Fölsőváros népességét is figyelembe kell venni az összlakosság megállapításakor. Ehhez azonban nem állnak rendelkezésünkre megfelelő anyakönyvi források. Ezért sajátos becslési módszert kell alkalmaznunk, amilyennel Acsády Ignác is élt az 1720-as évek nemessége nagyságának meghatározásakor. Lényege, hogy későbbi, szakmailag teljesen hiteles forrásból következtetünk vissza a korábbi állapotokra. Ilyen, a szakmában autentikusnak elfogadott történeti demográfiai forrás: II. József népszámlálása. Szegedi számsoraiból meg lehet állapítani a városrészek arányát. Eszerint a Palánkban 4045 (18,8%), Felsővárosban 7998 (37,1%), Alsóvárosban pedig 9486 fő (44,1 %) lakott 1786–87-ben.²⁷

Föltéve, hogy az egyes városrészek között ugyanezek az arányok álltak fenn a XVII. század végén is, Szeged össznépessége nagy pontossággal megbecsülhető.

Alsóvároson 1695–1699 között évenként átlagosan 227 gyermeket kereszteltek az anyakönyvek adatai alapján. A főnti módszer segítségével kiszámítható a városrész összlakossága: 45 ezrelékes születési aránnyal számolva 6155. Adva van tehát két öt-éves periódus alsóvárosi népességének lélekszáma. Ehhez társítjuk a József-féle népszámlálás alapján megállapított városrészi arányokat, s megkapjuk a két ciklus palánki és fölsővárosi becsült adatait.

Városrész	1680–1684	1695–1699
Palánk	1770	2658
Felsőváros	3450	5176
Alsóváros	4100	6155

Ezek a pontosnak tűnő számok nagy bizonytalanságot takarnak, mert a százalékszámítás matematikai művelete sem válaszolja meg azt a kérdést pl., hogy az alsóvárosi anyakönyvezettek Szeged mely területéről valók. Nincsenek benne a görögkeleti szerbek (családnevek 95%-a magyar hangzású), de protestánsok (főleg reformátusok) sem, akikről nem tudjuk, hogy hányan lehettek a városban. Hogy biztosan voltak, azt tudjuk, mert a Szeged környéki településeken mindenütt a kálvinisták voltak többségben a hódoltság idején. Sőt, Szegeden is gyökeret vert reformáció, volt idő, amikor az alsóvárosi templomot fölváltva használták katolikusok és kálvinisták. Az elpusztult közeli falvakból beköltözők között is nagy számban akadtak reformátusok. Mindent egybe vetve: Szegeden a török uralom utolsó évtizedeiben még éltek kálvinisták.²⁸

²⁷ Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz. Történeti Statisztikai Tanulmányok 2. Szerk.: Danyi Dezső-Dávid Zoltán. Bp. 90–92.

²⁸ Reizner, 1899. I. 115–121.

Az 1720-i országos összeírás városi névanyaga is segít az alsóvárosi anyakönyvezés földrajzi kiterjedésének megállapításában. 394 családnévből 126 volt megtalálható a XVIII. századi anyakönyvekből összeállított névsorban. Ez a 32%-os lefedettség azt mutatja, hogy az alsóvárosi anyakönyvek többségében az alsóvárosi népességet ölelték föl.

Két fix adatból számítottuk ki a városrész össznépességét: a kereszteltek számából, illetve az anyakönyvek névanyaga alapján megállapítható családszámból. Csak-hogy a két módon kalkulált eredmény között sincs összhang. Az 1663–1668 közötti bejegyzésekből 1645 család volt rekonstruálható. Danyi Dezső a XVIII. század végi városi családok átlagos nagyságát 4,5 főre teszi.²⁹

Eszerint: $1645 \times 4,5 = 7402,5$.

Ennyi lakosa lehetett Alsóvárosnak az anyakönyvezett családok fölszorzása eredményeként, amely a további adatátvitel révén 16700 városi összlakosságot valószínűsít. Ezt azonban túlzottan magasnak tartjuk. Viszont levonható belőle egy olyan összefüggés, hogy a keresztelteket a város más részéből is az alsóvárosi ferencesekhez hozták. A török kiverése után megugrott keresztelési szám oka nem a beköltözők növekedése, hanem az anyakönyvezési gyakorlat megszilárdulása. A török alatt (1663–1686) a családok nagy száma és kereszteltek száma közötti ellenmondás azzal magyarázható, hogy az anyakönyveket még nem rendszeresen vezették, a szülők is az életképes, néhány napos vagy hetes csecsemőket hozták el megkeresztelni. Vagyis ugyanaz a család esetleg nem minden gyermekét keresztelte meg. Különösen így lehetett ez a más városrészben lakóknál. Mindezek szakmailag alátámasztják föltevésünket, hogy az alsóvárosi keresztelési anyakönyvek az egész városra vonatkoznak. Ez alapján mintegy 7000–8000 főnyi katolikus népességgel, és nagyjából 2000–3000 ortodox illetve kálvinista hitű lakossal kell számolnunk a török uralom végén. Szeged össznépessége a török kor végén így 10 000 főre tehető, amely a mohács előtti évekének kétharmada.

---

²⁹ Danyi Dezső: Városi háztartások és családok a 18. század végén. In: Történeti Statisztikai Évkönyv 1963–64. Budapest, 1965. 75–109.

Zur Frage der Bevölkerung von Szeged zu Ende der Türkenzeit

Die Frage: ob die Türkische Herrschaft in Szeged zum Bevölkerungsrückgang, oder Wachstum führte, kann nur hypothetisch beantwortet werden. Um die Zahl der Einwohner vor Mohács, mit der nach der Türkenzeit vergleichen zu können, gibt es zwei Methoden. Nach den Türken liess sich ein Starker Zustrom der Deutschen und Serben in die Stadt beobachten. Die ungarsprachige Predigt musste man in 1725 einstellen, da es niemanden gab, der sie verstand. Das weist auf demographisches Wachstum hin, aber erst nach der Türkenepöche. Die Struktur des Wachstums hat sich aber umgestaltet.

János Reizner, Historiker der Stadt, hat die Zahl der Bevölkerung aufgrund der Regnicolaris Conscription von 1715 auf 5000 geschätzt. Der Kriegingenieur, De la Croix errechnete für Szeged schon in 1712 9000. Der Unterschied lässt sich mit der Auslegung der Statistik erklären. Das Verzeichnis wurde mit dem Aussetzen der ärmeren Ansässigen verfertigt. Die zusammengeschriebenen Familienhäupte vertraten ein Drittel der Bevölkerung. Um zu realem Ergebnis zu kommen, soll man Reizners Date mit 3 multiplizieren. Dadurch ergänzt man die Zahl der Haushalte zum wahren Niveau. Die erhöhte Haushaltszahl soll dann mit der durchschnittlichen Familiengrösse (5) multipliziert werden. Gemäss dieser Berechnung kommt die Bevölkerungszahl auf 10 000 aus.

Ähnliche Angabe bekommen wir aufgrund der Matrikel. Für die Zeit 1684–1699 liegen nur Zahlen für Niederstadt vor, Die Zahl der Lebendgeborenen betrug pro 1000 Einwohner pro Jahr in dieser Periode auf 45 Promille. Demgemäss kann man bezüglich der Niederstadt mit etwa 4100 Eiwohnern rechnen. Nach der Josephinischen Volkszählung von 1784 ist die prozentulle Verteilung der Einwohner nach den Statteilen schon pünktlich. Daraus zurückschliessend auf die nachtürkische Zeit kann man feststellen, dass es auch nach dieser Methode eine Bevölkerung von 10 000 geben sollte.

MIKLÓS PÉTER

BALOGH ISTVÁN ÉS A FÖLDREFORM

Balogh István (1894–1976) – egykori Szeged-alsóközpointi katolikus plébános, később címzetes apát – politikai pályájának csúcspontja a koalíciós évekre esett. 1944 végétől parlamenti képviselő, emellett 1944 decembere és 1947 augusztusa között három kormányfő (dálnoki Miklós Béla, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc) mellett miniszterelnökségi államtitkár.¹ Ebben a minőségében az újjászerveződő végrehajtó hatalom egyik meghatározó politikusa. Stratégiai területek – így például a sajtóügyek – tartoztak a hatáskörébe.² Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának tagjaként ő vizsgálta és terjesztette elő a testületnek azon igénylők ügyét, akik birtokuknak a fölbirtokreformban való igénybevétele alól szerettek volna mentesülni.

* * *

A földreform szükségességéről a koalíciós pártok között nem volt vita. Annak végrehajtásával kapcsolatban azonban már voltak nézeteltérések. A leginkább életképes koncepciót a Független Kisgazdapárt dolgozta ki hosszútávon is fönntartható és fönnnmaradó (családi) magántulajdonú paraszti birtokrendszert vizionálva.³ Végül azonban az alapjaiban a Nemzeti Parasztpárt benyújtotta, aztán a kommunisták által is támogatott javaslat került elfogadásra. Ez ugyanis beleillett a Magyar Kommunista Párt akkori agrárstratégiájába: egyrészt rövid távon politikai népszerűség növekedést hozott az agrárnépesség körében, másrészt jobbra életképtelen kis- és törpebirtokrendszert alakított ki, amelyből (megfelelő eszközök és technológia híján) – remélték joggal a kommunisták – hamar a szövetkezetekbe lép majd az újonnan fölhöz jutott parasztság.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 márciusában kiadott 600/1945. M.E. számú rendeletével – amelyet az Ideiglenes Nemzetgyűlés az 1945. évi VI. törvény becikkelyezésével kodifikált – határozott a földosztásról. Prioritásként a napszámo-

---

¹ Lásd bővebben: Miklós Péter: *Város, egyház, társadalom*. Szeged, 2004. 156–202.; Miklós Péter: *Vallás, politika, művelődés*. Szeged, 2006. 144–185.; Haas György: *Balogh páter, a huszadik század Fráter Györgye*. Szeged, 2010.

² Miklós Péter: *Balogh István és a sajtóügyek (1944–1945)*. *Belvedere Meridionale*, 2009. 3–4. sz. 53–60.

³ Kovács Tamás: *Egy elfelejtett földreformtervezet 1945-ből*. *Archivnet*. XX. századi történeti források, 2008. 5. sz. – http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=132 (A letöltés időpontja: 2011. november 19.)

sok, mezőgazdasági cselédek, nagycsaládos szegényparasztok és törpebirtokosok földhöz juttatását jelölte meg. Országszerte mintegy 3 200 földigénylő, illetve földosztó bizottság működött, közel 35 000 taggal. Munkájukat a Veres Péter elnöklétével megalakult Országos Földbirtokrendező Tanács koordinálta.

A földreformrendelet végrehajtását elsősorban a kereskedelmi és banktőke birtokainak, az 1 000 katasztrális hold fölötti nagybirtokoknak, s a nyilas, szélsőjobboldali vezetők és háborús bűnösök földjeinek a terhére képzelték el. De az 1 000 hold alatti birtokból is vettek el: az úri birtok 100 holdig, a paraszti birtok 200 holdig maradt tulajdonosánál, de ha tudta igazolni antifasiszta és ellenálló tevékenységét, akkor 300 hold földet is megtarthatott.⁴ A földreform során 3,2 millió hold földet osztottak szét 642 000 igénylő között. Ezzel a föld nélküli és az egy hold alatti földdel rendelkező agrárnépesség aránya 17%-ra csökkent (az 1941-es 46%-ról).

A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról szóló kormányrendelet tizenötödik paragrafusa szerint: „300 kat[asztrális]. holdig mentesül az igénybevétel alól annak az ingatlana, aki a nemzeti ellenállásban és a németellenes szabadságharcban kimagasló érdemeket szerzett. Ennek megállapítása a Nemzetgyűlés politikai bizottságának feladata.”

Mivel az Ideiglenes Nemzetgyűlés csak néhány napot ülésezett (1944 decemberében Debrecenben és 1945 szeptemberében Budapesten), a gyakorlati jogalkotó tevékenységet – mintegy „kis nemzetgyűlésként” – az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága végezte. Huszonkét tagját a nemzetgyűlési arányoknak megfelelően delegáltak a szervezetek: a Független Kisgazdapárt öt, az Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt négy-négy, a Nemzeti Parasztpárt három, a Polgári Demokrata Párt kettő, a függetlenek öt tagot. Hozzájuk csatlakozott huszonharmadikként az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnökségének képviselője.⁵ A – létszámánál fogva könnyebben és gyorsabban összehívható, kizárólag nemzetgyűlési képviselőkből álló – Politikai Bizottság ellenőrizte a kormányt, a front nyugatra húzódásával intézkedett a nemzetgyűlés kiegészítéséről és – 1945 májusa és szeptembere között – döntött az öt parlamenti bizottság (gazdasági, véderő, birtokpolitikai, alkotmányjogi, mentelmi) fölállításáról.⁶

* * *

---

⁴ Vö. M. Somlyai Magda: Szabadulás és magvetés. Az 1945-ös földreform történetéből. Budapest, 1961. és M. Somlyai Magda: Földreform. 1945. Tanulmány és dokumentumgyűjtemény. Budapest, 1965.

⁵ Lásd bővebben: Berényi Sándor: A magyar népi demokratikus állam közigazgatása. 1944–1945. Budapest, 1987. és Palasik Mária: A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon. 1944–1949. Budapest, 2000.

⁶ Miklós Péter: A koalíciós évek állama. 1944–1945. In: A magyar állam története. 1711–2006. Szerk. Szabó Pál Csaba. Szeged, 2010. 205–222.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. március 12-én délután négy órakor tartott második ülésén tárgyalta a földreform ügyét. A kisgazda Balogh István jelezte: az előterjesztés szerint úgy tűnik, hogy a földreform ügye „csak a bizottság kommunista tagjainak javaslata”, noha – mint emlékeztetett az államtitkár – a miniszterelnök is javasolta ugyanezt a kormány azon tagjainak, akik tagjai a Politikai Bizottságnak is.⁷

Révai József erre a Magyar Kommunista Párt nevében elmondta, hogy „nem akarja az elsőbbséget a kommunista párt részére elkönyvelni”.⁸ Üdvözölte a miniszterelnök kérését, s kifejtette álláspontját, hogy a kérdést ne pusztán kormány-, illetve miniszterelnöki rendeletben, hanem törvényben szabályozzák, ezért javasolta az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívását az 1945. március 20. és április 1. közötti időszakban. Erre reagálva a református püspök Révész Imre (pártonkívüli nemzetgyűlési képviselő) és a katolikus pap Balogh István fölhívták a Politikai Bizottság figyelmét, hogy a Révai által említett periódus a keresztény húsvéti ünnepet megelőző nagyhétre esik. Révai ezt figyelembe vette és április első napjaira módosította a tervezett időpontot. Végül a Politikai Bizottság határozata azt javasolta az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökségének, hogy 1945. április 1. és április 5. közé lehetőleg Budapestre hívja össze az Ideiglenes Nemzetgyűlést.⁹ (Erre azonban végül nem került sor.)

A Politikai Bizottság 1945. május 11-i harmadik ülésén Nagy Imre kommunista földművelésügyi miniszter javasolta, hogy a Politikai Bizottság hozzon létre egy albizottságot, amely ezeket az ügyeket vizsgálja, mivel „sem a minisztérium, sem az országos földbirtokrendező tanács ebben a kérdésben a legjobb akarat mellett sem tud javaslatokat tenni a szóban lévő egyének politikai magatartásától, amelynek elbírálására, sem egyik, sem másik szerv nem hivatott és nem is képes”.¹⁰ Balogh István – mint a téma előadója a bizottság részéről – ígéretet tett, hogy a létrehozandó albizottság a Politikai Bizottság következő ülésére előkészíti a beérkezett kérelmeket úgy, hogy „azokat könnyű lesz elbírálni és könnyű lesz állást foglalni”.¹¹

„Ellenállási érdemekre való hivatkozással – azt hiszem – minden nagybirtokos szeretne megtartani magának 300 holdat” – vélte a parasztpárti Kovács Imre.¹² Ezért javasolta, hogy a Politikai Bizottság elé már csak azon személyek ügyei kerüljenek, akik bizonyíthatóan részt vettek az ellenállásban. A Politikai Bizottság végül döntött a földreformmal kapcsolatos kérelmek elbírálásának előkészítését végző albizottság létrehozásáról, amelynek tagjai a pártok delegáltjai. Az öttagú testület „a nemzet-

---

⁷ Magyar Országos Levéltár. Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának iratai. XVIII-5. (a továbbiakban: MOL XVIII-5.) Az 1945. március 12-i ülés jegyzőkönyve. 9.

⁸ MOL XVIII-5. Az 1945. március 12-i ülés jegyzőkönyve. 9.

⁹ MOL XVIII-5. Az 1945. március 12-i ülés jegyzőkönyve. 9.

¹⁰ MOL XVIII-5. Az 1945. május 11-i ülés jegyzőkönyve. 30.

¹¹ MOL XVIII-5. Az 1945. május 11-i ülés jegyzőkönyve. 31.

¹² MOL XVIII-5. Az 1945. május 11-i ülés jegyzőkönyve. 32.

gyűlés elnökének elnökletével és Balogh államtitkár úrnak, mint előadónak a bevonásával ezt az átrostálást elvégezné és megfelelő javaslatokkal lépne a politikai bizottság legközelebbi ülése elé”.¹³

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. június 1-jei negyedik ülésén a földbirtokreformmal kapcsolatos kérelmekkel foglalkozó albizottság már kész javaslatokkal állt elő. A kérelmek előadója Balogh István miniszterelnökségi államtitkár volt. Az alábbiakban néhány eset bemutatásán keresztül igyekszünk érzékelteni a Politikai Bizottságnak a megtartható birtokmaximumot kérelmezőkhöz való viszonyulását.

Pokorny Miklós (1892–1946) kanonok, Győr-belvárosi apátplébános, győri káptalani helynök – amint Balogh István, az előadó fogalmazott – „a legutóbb tragikus körülmények között meghalt Apor Vilmos püspök érdemeire való tekintettel kéri, hogy a püspökség szanyi gazdaságából 300 kat[asztrális]. hold mentesíttessék az igénybevétel alól.”¹⁴ A kérelemben szerepelt, hogy Apor föllépett a nemzetiszocializmus és a fajelmélet ellen, s püspökként „fő feladatának tekintette e veszedelmes tanoknak az ifjúságtól való távoltartását”.¹⁵ Az albizottság azt javasolta a Politikai Bizottságnak, hogy az ügyet tekintse tárgytalannak, hiszen Apor Vilmos már nem él, így a győri egyházmegyei birtok már független az egykori püspök náciellenes tevékenységétől. A Politikai Bizottság így az ügyet nem tárgyalta.

Shvoy Lajos (1879–1968) székesfehérvári megyéspüspök szintén háromszáz katasztrális hold (Székesfehérvárott hét hold szőlő és öt hold gyümölcsös, Sárkeresztúron pedig kétszáznegyven hold szántó) föld fölbirtokreform alóli mentesítését kérte. Balogh páter ismertette, hogy Shvoyt a nyilas uralom alatt letartóztatták és rendőrhatalósági őrizet alá helyezték, s hogy a főpap semmilyen módon nem volt hajlandó együttműködni a nemzetiszocialistákkal. Az albizottság javaslatára a Politikai Bizottság helyt adott a székesfehérvári püspök kérelmének.¹⁶

Shvoy Lajos az 1960-as évek közepén írt önéletrajzában – utalva a földreform-rendelet tizenötödik paragrafusára – a következőket írta: „Ez a kimagasló érdem”¹⁷ az volt, hogy Mindszenty – akkori veszprémi püspök – vezetésével egy memorandumot dolgoztunk ki az öcsém¹⁸ bevonásával, amelyben azt kértük, hogy a magyar

¹³ MOL XVIII-5. Az 1945. május 11-i ülés jegyzőkönyve. 32.

¹⁴ MOL XVIII-5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 26.

¹⁵ MOL XVIII-5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 27.

¹⁶ MOL XVIII-5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 28–27.

¹⁷ Vö. 600/1945. M.E. számú rendelet 15. paragrafus: „300 kat[asztrális]. holdig mentesül az igénybevétel alól annak az ingatlana, aki a nemzeti ellenállásban és a németellenes szabadságharcban kimagasló érdemeket szerzett.”

¹⁸ Shvoy Kálmán (1881–1971) altábornagy, 1923-tól 1926-ig a Magyar Labdarúgó Szövetség elnöke, 1935 és 1939 között országgyűlési képviselő. A koalíciós években a Független Kisgazdapárt szegedi szervezetében politizált (egy ideig a helyi elnökségnek is tagja volt). Vö. Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékiratai. 1918–1945. S. a. r., bev., jegyz.: Pernecki Mihály. Budapest, 1983.

hadsereg vonuljon vissza és védje a Dunántúlt és az ott összehajtott rengeteg állatot. A memorandumot magam vittem fel Szálasihoz, és leadtam sok nehézség után Szöllösi miniszterelnöknek¹⁹, aki elolvasván azt éktelen dühös lett.”²⁰

A külföldön tartózkodó Montenuovo Nándor herceg (1888–1951) nevében felesége nyújtott be kérelmet, hogy németbólyi birtoka mentesüljön a fölreform intézkedései alól. Mint az indoklásban szerepelt, Montenuovót a nyilas hatalomátvétel után a pécsi Mecsek Szállóban tartották őrizet alatt, később elengedték és kérték, hogy – mint a felsőház tagja – vegyen részt a törvényhozás ülésén. Amikor ezt nem tette meg, letartóztatták és Sopronkőhidára hurcolták. Az albizottság úgy vélte – olvasható Balogh előterjesztésében –, hogy „ha bebizonyítást nyer, hogy ez megfelel a valóságnak, akkor sem üti meg azt a mértéket, amit kimagasló cselekménynek minősíthetünk”.²¹ A Politikai Bizottság elutasította a kérelmet. Az első világháborút végigharcoló – egykori huszártiszt – herceg hat évvel később márianosztrai fogolyként hunyt el.

Berczelly Jenő nyugalmazott igazságügyi államtitkár – akinek ezerötszáz holdas birtoka volt Bercel határában – arra hivatkozott, hogy gazdaságának készletét nem adta át a német haderőnek, ennek eredményeként aztán az teljes egészében a Vörös Hadsereg kezére kerülhetett. Az egykori államtitkár azt is előhozta, hogy ha földjeit fölosztotta volna felesége és három gyermeke között, akkor mindenki megtarthatott volna száz–száz holdat, s így ötszáz hold maradhatott volna a család kezén, ezzel szemben a földreform után mindannyiuknak együtt legföljebb száz. Mivel az ellenálló tevékenységét nem tudta bizonyítani (véltetően nem is fejtett ki ilyet), és érvelésének második része is abszurd volt, Berczelly kérését az albizottság javaslatára a Politikai Bizottság elutasította.²²

Balogh István Mindszenty József veszprémi püspök kérelménél Schiberna Ferenc egykori Veszprém vármegyei nyilas főispánnak a főpapot rendőrhatalósági őrizet alá vonó határozatából olvasott részleteket.²³ Majd hozzátette: „Az albizottság e kérdésben nem tudott egyhangú álláspontot elfoglalni. Ezért azt a határozatot mondtuk ki, hogy nyitva hozzuk ide a kérdést és itt maga a politikai bizottság döntse el, hogy azok a cselekmények, amelyeket itt felolvastam²⁴, amelyekkel a kormánybiztos főis-

---

¹⁹ Helyesen: miniszterelnök-helyettesnek. Szöllösi Jenő (1893–1946) nyilas politikus. Makói patikus, 1939-től a város országgyűlési képviselője. Szálasi Ferenc kormányában (1944. október–1945. március) tárca nélküli miniszter és miniszterelnök-helyettes.

²⁰ Shvoy Lajos: Önéletrajz. Szerk., bev., jegyz.: Mózes Gergely. Székesfehérvár, 2002. 101.

²¹ MOL XVIII–5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 29.

²² MOL XVIII–5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 61.

²³ Vö. Balogh Margit: Mindszenty József veszprémi püspök nyilas fogságban. In: Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szerk. Miklós Péter. Szeged, 2010. 233–248.

²⁴ Miszerint 1944. november 27-én Mindszenty a német katonai beszállásolást megakadályozta, „hatalósági közeg elleni erőszakot követett el”, majd „tüntető felvonulás szervezésével a lakosság felkeltését kísérelte meg”. MOL XVIII–5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 62.

pán²⁵ őt vádolja, elegendők-e, ellenállásnak számítanak-e vagy sem.”²⁶ A jegyzőkönyv szerint ekkor több „Igen!” fölkiáltás hangzott az ülésteremben.

Mindszenty bátor náciellenes tevékenységét elismerve az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága támogatta a püspök kérelmét. Rákosi Mátyás ekkor megkérdezte: „Nem lehetne-e kimondani, hogy ez az eset nem lehet precedens?”²⁷ Tildy Zoltán ezt ellenezte, mivel: „két püspöki javadalmi földet hagytunk meg az ott szolgáló püspökök érdemeire való tekintettel.”²⁸ Nekem is van egy kis darabka földem és tisztelettel bejelentem, hogy lelkészi javadalmi földet hagyjanak meg számomra.”²⁹ Mindszenty egyébként emlékirataiban így fogalmazott a földreformról: „A földreformmal kihúzták az egyházi intézmények alól az anyagi alapot.”³⁰

Dessewffy Gyula gróf (1909–2000) királytelki birtokából háromszáz hold mentesítését a szociáldemokrata Szakasits Árpád és kiskgazda Tildy Zoltán kérelmezte. Azzal indokolták, hogy Dessewffy – aki ebben az időben a Független Kiskgazdapárt sajtófőnöke volt, majd nem sokkal később parlamenti képviselője lett – a *Kis Újság* című lap (a kiskgazdapárt országos terjesztésű újságja) engedélyét 1944. március 19-én a német megszállás napján „visszaadta azzal a megjegyzéssel, hogy Magyarország függetlensége megszűnt és az elkövetkezendő szolgarezsimnek nem óhajt lapot szerkeszteni”.³¹ 1944–45-ben politikai kiállása miatt mind a Gestapo, mind a nyilas államhatalom üldözte. A szintén kiskgazda Balogh István által előterjesztett anyagot a bizottság támogatta. Ugyancsak mentesült Teleki Géza gróf (1911–1983) – az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere – ponyvápusztai birtokából háromszáz hold. Kelemen Krizosztom (1884–1950) pannonhalmi bencés főapát kérését viszont elutasították.³²

Az 1945. június 1-jei ülésen Erdei Ferenc, a Nemzeti Parasztpárt által jelölt – kriptokommunista – belügyminiszter kijelentette: „Vannak olyan kérvények, amelyek egyáltalán nem hivatkoznak politikai érdemekre [...] A gazdasági- és szakkérdések számunkra nem érdekesek.”³³ Erdei arra utalt, hogy több kérelemben a mintagazdaság jelleg és funkció szerepelt indokként a mentesítéshez.³⁴ Balogh erre a kö-

---

²⁵ Schiberna Ferenc Veszprém vármegyei nyilas főispán.

²⁶ MOL XVIII-5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 62.

²⁷ MOL XVIII-5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 62.

²⁸ Shvoy Lajos székesfehérvári és Mindszenty József veszprémi püspökök esetében. Fontos hangsúlyozni, hogy mindkét esetben egyházmegyei földbirtokról van szó, nem pedig magántulajdonról!

²⁹ MOL XVIII-5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 62. Felkiáltások: „Helyes!”, „Meg fogja kapni!”, „Ez jár!”

³⁰ Mindszenty József: Emlékirataim. Vaduz, 1988. 71.

³¹ MOL XVIII-5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 63.

³² MOL XVIII-5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 63–64.

³³ MOL XVIII-5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 52.

³⁴ Vö. 600/1945. M.E. rendelet 16. paragrafusa.

vetkezőket mondta: „Kérem, itt nagy dolgokról van szó és a látszatát is szeretném elkerülni annak, hogy talán könnyelműen bíráltunk el valamit és éppen a könnyelműség miatt esett el valaki egy jogtól, amelyet a demokrácia is meg akar neki adni. Ezért a legaprólékosabban bíráltuk el e kérdéseket, természetesen mindig az igazság érdekében.”³⁵ Erdei határozottan megismételte „Akkor is csak a politikai érdemeket vizsgáljuk.”³⁶

* * *

Zsedényi Béla, az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Politikai Bizottságának elnöke 1945. július 28-án 1323/1945. E. számmal levelet írt Nagy Imre földművelésügyi miniszternek, amelyben tájékoztatta, hogy a bizottság az 1945. július 21-ig „benyújtott mentesítési kérelmek közül 95 ügyet letárgyalt, abból 14 esetben a kérelemnek helyet adott, 11 esetben megállapította, hogy annak elbírálására nem illetékes és ezért úgy rendelkezett, hogy ezeket a kérelmeket Miniszter Úrhoz, illetőleg az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz további eljárás céljából átteszi, 70 esetben pedig elutasította a kérelmet.”³⁷

Balogh István már az 1930-as évektől sürgette a földbirtokreformot, valamint a szegényparaszti és mezőgazdasági cseléd réteg földhöz juttatását. Akkoriban a Szeged környéki tanyavilágban – ahol lelkészként szolgált – informális mezőgazdasági tanfolyamokat szervezett és létrehozta az ellenzéki Független Kisgazdapárt helyi csoportját.

Balogh 1944 végétől vezető kisgazda politikusként, miniszterelnökségi államtitkárként mind a saját, mind a pártja nevében kiállt a földreform szükségessége mellett. 1945 februárjában a kormány több tagjával Szegeden járt, hogy beszámoljanak addigi munkájukról a Szegedi Nemzeti Színházban tartott nagygyűlésen. Ekkor elmondott beszédében Balogh többek között hangoztatta annak a fontosságát, hogy a föld azok kezébe kerüljön, akik megművelik, de – és ezzel csak a fönálló helyzetet ismertette – nem adhatnak több földet, mint amennyi van. A helyi sajtó tudósítása szerint az államtitkár szólt még a munka fontosságáról is, s kérte, hogy ne maradjon föld megműveletlenül. Elmondta: tizenkét évig tanyán élt és látott már csodákat ott, ahol a munkabírá és a föld szeretete fűtötte Szeged-alsótanya népét. A munkán kívül – fejezte be Balogh páter – még az Úristen segítsége és áldása szükséges ahhoz, hogy a föld kenyeret adjon.³⁸

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülésszakai között jelentős feladatokat ellátó Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága tagjaként Balogh István előadója volt a föld-

³⁵ MOL XVIII-5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 52.

³⁶ MOL XVIII-5. Az 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve. 52.

³⁷ MOL XVIII-5. Az 1945. július 21-i ülés jegyzőkönyve. Melléklet. 54–55.

³⁸ Délmagyarország, 1945. február 20.

reform alóli mentességet igénylők ügyeinek, valamint koordinálta az ezen ügyek előzetes vizsgálatára és véleményezésére létrehozott albizottság munkáját. Nagy Imréről, mint az Ideiglenes Nemzeti Kormány földművelésügyi miniszteréről így írt az 1960-as években: „Első nagy cselekedete volt a földreform. Ez normális menetűnek indult. Az egyház is beleesett, de nem az egyház ellen irányult.”³⁹

---

³⁹ Balogh István – Balogh páter – visszaemlékezései. [1960-as évek első fele] Kézirat. Borovi József (1917–2005) egyháztörténész hagyatékából őrzi a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (Budapest, Pannonhalma, Szeged).

István Balogh and the agrarian reform

István Balogh (1894–1976) – as member of parliament and secretary of state in Prime Minister's Office – was powerful hungarian politician from 1944 to 1947. He was the rapporteur of agrarian reform's cases in the Political Committee of Provisional National Assembly (1945). In Summer 1945 every manors divided between smallholders and boors. The lordship top measure was 100 cadastral areas. But who demontsrably kept to antifascist activites in World War II, possessed maximum 300 cadastral areas. The Political Committee – within István Balogh – proceeded in these cases. In this study the author presents the political and economic problems of the hungarian agrarian reform on the basis contemporary documents – proceedings, reports – of the Political Committee (archived by National Archives of Hungary, Budapest).

N. SZABÓ JÓZSEF

A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT VÉLEMÉNYE A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOK KULTÚRÁJÁHOZ VALÓ VISZONYRÓL (1945–1946)

1. A NEMZETKÖZI VÁLTOZÁSOK HATÁSA A KULTÚRDIPLOMÁCIÁRA

A Kelet-európai tragédiák, valamint a háborús vereség következtében keletkezett helyzet új alapokra épített kultúrdiplomácia kiépítését kívánta Magyarországtól. A háború után a művelődési kapcsolatokat újra és új szellemben kellett helyreállítani, s a korábban meg sem kísérelt kapcsolatokat kiépíteni. Magyarországnak arra kellett törekednie; hogy a világban kialakuljon egy reális kép a magyarságról, s minél kedvezőbb feltételeket teremtsen az egyetemes kultúra értékeinek befogadásához, illetve a magyar kultúra nemzetközi megismertetéséhez.

A magyar kultúrdiplomácia történetének talán legnehezebb korszakában volt, mert egy elszigetelt országot kellett újból az egyetemes kultúra részévé tennie. A kultúra a kultúrdiplomácia eszközeit is felhasználva kívánták az országot az új világrendbe integrálni. A demokratikus Magyarország reménykedett új alapokra helyezett kulturális kapcsolatok kiépülésének lehetőségében, mert a jaltai találkozón a szövetséges nagyhatalmak kinyilvánították: segítik a Németország uralma alól felszabadított országokat és a tengely volt csatlós népeit abban, hogy a problémáikat megoldják.¹

Magyarország szándéka nem könnyen realizálódott, azonban az ország vezetése helyesen ismerte fel, hogy a világra nyitás csak a szomszédokon keresztül, a kialakult problémák rendezése révén lehetséges. Közép-Európa népei számára nemcsak a földrajzi tényezők, hanem a közelmúlt, s a közös tapasztalat parancsolóan írták elő az együttműködést. A múlt rossz példáinak tanulsága szerint a térség népeinek tartós boldogulása nem egymás ellenében, hanem csak együtt teremthető meg. A szomszéd országokkal kiépítendő kapcsolat feltétele volt a magyar nemzeti hamis tudat, a saját nemzeti és az idegen nemzetekre vonatkozóan kialakított sztereotípiák, előítéletek megszüntetése. Ebben a gyűlölettől terhes világban, a múlt súlyos hibáinak a felszámolásánál, egymás megismerésénél elengedhetetlen volt a kölcsönösség. A

---

¹ Balogh Sándor: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. Kossuth Könyvkiadó, 1982. 27. p.

kultúrpolitikai nyitásban, valamint a nemzetközi kulturális és tudományos kapcsolatok kiépítésében fontos szerepet játszott a Független Kisgazdapárt /FKGP/.²

A kisgazdák szerepe azért is meghatározó volt, mert az új demokrácia kiépítésétől a párt adta a külügyminisztert. Az FKGP kultúrdiplomáciai fontossága azáltal is nőtt, hogy a szabad választások után létrejött legitim magyar kormányok miniszterelnökei kisgazdapárti politikusok voltak.

A kialakítandó kulturális kapcsolatok elvi alapját jelentette a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front külpolitikai programja.³

A magyarságnak a szomszéd népekkel való viszonya rendezését a demokratikus Magyarország valamennyi pártja elsődleges fontosságúnak tartotta. A Független Kisgazdapárt 1944. március 8-i nagyválasztmánya szakított a magyar szupremácia gondolatával és a dunai népek összefogását szorgalmazta. Az FKGP le kívánt számolni a nagyhatalmi ábrándokkal, a sovinizmussal és a szomszéd népek elleni gyűlölködéssel.⁴

A Duna-medencei összefogásban és az emberiségben való gondolkodás nemcsak erkölcsi kötelessége volta magyarságnak, hanem reálpolitikai magatartás. Magyarországnak be kellett látnia, hogy sorsa az – egész magyarság jövője – a Kárpát-medence népeihez kapcsolódik. Beismertük, hogy múltunkban is jobb lett volna összefogni, mint gyűlölködni. Jövőnk nem rendezhettük másként csak úgy, hogy tudomásul vettük, mi is történt és történhet körülöttünk, s mit jelent ez reánk, mindnyájunkra nézve.

Az új magyar orientáció azonban csak akkor válhatott sikeressé, ha a szomszédok politikája is módosul. Ennek a kölcsönösségen és megbecsülésen alapuló politikának a fontosságát minden politikai erő fontosnak tartotta. A kisgazdák részéről a párt véleményét az FKGP vezető külpolitikai szakértője, Dessewffy Gyula fogalmazta meg.⁵

A szomszédos országokkal a kapcsolatok rendezésének legfőbb akadálya a sovinizta-nacionalista múlt maradványainak továbbélése mellett a nemzetiségi kérdés megoldásában jelentkező problémák, illetve a magyarság üldözése és diszkriminálása voltak. Ezekkel az országokkal a kiépülő kulturális kapcsolatokban az elsődleges és meghatározó a nemzetiségi jogainak a biztosítása volt.

---

² A független Kisgazdapárt II. világháború utáni történetét Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947. Akadémiai Kiadó, 1976. c. monográfiájában földolgozta.

Az FKGP művelődéspolitikájáról megjelent cikkeim: A Független Kisgazdapárt értelmiségi politikája a politikai pluralizmus kiépülésének időszakában. Szabolcs-Szatmári Szemle 1990. 2. no. A Független Kisgazdapárt oktatáspolitikája a politikai pluralizmus megteremtésének idején (1945). Pedagógiai Műhely, 1991. 5. no. A Független Kisgazdapárt felsőoktatás és tudománypolitikája (1945–1946). Kutatás-Szervezési Tájékoztató, 1993. 2. no.

³ A Magyar kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó, 1967. p.

⁴ Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947... 24. 33. p.

⁵ Kis Újság, 1945. június 10.

2. POZITÍV ROMÁN REAGÁLÁS

A háború befejezésével nem hogy javult a két nép viszonya és az erdélyi magyarság helyzete, hanem romlott. A II. világháború alatti valós, vagy vélt sérelmekért román sovinszta körök, élükön a Maniu-gárdák irtó hadjáratot folytattak az erdélyi magyarság ellen. Sovinszta gyűlölködés és internálás jellemezték Erdélyt. A magyar-román kapcsolatok kiépülésének és a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásának feltételei csak szovjet adminisztráció kiépülése és az 1945. március 4. után létrejött Gróza-kormányral teremthetők meg.⁶ Az új kormány első intézkedései közé tartozott a magyarok kiszabadítása az internáló táborokból és sovinszta gyűlölködés elleni fellépés. A kormány március 17-i rendelete érvénytelenítette a régi rendszer azon törvényeit, amelyek hátrányosan érintették a nemzetiségeket és deklarálta az állampolgárok egyenlőségét.⁷

Gróza Pétert a román érdekek védelme mellett 1945-ben valóban az a célkitűzés vezérelte, hogy a magyarság és a románok közti ellentétes viszony megszűnjön és a két nép békességben éljen.⁸ Gróza helyesen ismerte fel, hogy népeinek boldogulása és a magyar–román viszony alakulása elválaszthatatlan a nemzetiségi, mindenekelőtt a magyarság jogainak biztosításától, ezért sokat tett a nemzetiségi sérelmek orvoslásáért. Gróza kultúrpolitikai lépéseivel hozzá kívánt járulni a magyarság művelődési lehetőségeinek a megvalósításához. 1945 nyarától biztosították a nemzetiségi számára az anyanyelv használatának jogát a magán és közéletben. A nemzetiségi rendelkezhetek lapokkal, kultúrintézményekkel, lehetővé tették számukra a szervezkedés szabadságát.⁹

Az új román vezetés politikáját Magyarországon örömmel üdvözölték. A jóakarató és a toleranciára épülő, reményekre jogosított politika lehetővé tette a kezdeményezést és kapcsolatteremtést. A kapcsolatteremtés eredményesnek bizonyult. Már 1945 júniusában magyar-román sebészkongresszusra és képzőművész cserére került sor.¹⁰ Az új helyzet nemcsak a magyarokat és az együttműködést kívánó románokat, hanem a magyarság szellemi vezetőit is bizakodással töltötte el.

A két ország kulturális kapcsolatainak elmélyítését kívánta elősegíteni a demokratikus Magyarország a Debreceni Román Intézet létesítésével. Az intézet célja a romániai kutatások segítése volt. A magyar–román kapcsolatok kibővítésében fontos feladatot töltött be a Magyar–Román Társaság működése és lapja, a Keleti Kapu.

---

⁶ Szabadság, 1945. március 4.

⁷ Csatári Dániel: Román-magyar kapcsolatok. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 203. p.

⁸ Gróza Péter beszéde az Észak-Erdélyi Menekültek Szövetsége előtt. Szabadság, 1945. március 15.

⁹ Szabad Nép, 1945. május 27.; Erdély 1945-ös kulturális életével részletesen foglalkozik Kántor Lajos: Illyés Gyula és a béke asztala. Valóság, 1985. 12. no.

¹⁰ Szabad Nép, 1945. július 22.

A Magyar–Román Társaság 1945. szeptember 21-én alakult meg Kodály Zoltán elnök vezetésével. A Társaság elnöki tanácsában a szellemi- politikai élet kiválóságai foglaltak helyet, az FKGP-t Ortutay Gyula képviselte. A Magyar-Román Társaság létrejöttének súlyát növelte, hogy beszédet mondott Gyöngyösi János. Előadásában a kisgazdapárti külügy-miniszter kifejtette, hogy nagy szükség van ennek a társaságnak a működésére, amely hivatva van a kultúrkapcsolatokat felvenni és a két népet szellemi értelemben egymással megismertetni. A nehézségek, az előítéletek elhárításának egyik fontos feladatát vállalja ez a társaság. Gyöngyösi szerint két népnek, amelyet a gyűlölet hulláma elzárt egymástól, azért meg kell ismernie egymást. Meg kell ismernie egymás kultúráját, irodalmát, művészetét, hagyományait, igazi történelmét és ezen keresztül magának a népnek a lelkületét.

A kisgazda külügyminiszter szerint a Magyar–Román Társaságnak kell tudományosan, a szellem fegyverével kidolgozni és érthetővé tenni a két dunai nép gazdasági egymásra utaltságát és azt a történelmi múltat és földrajzi adottságot, amelyből nyilvánvaló, hogy egymás nélkül a két nép nem élhet.¹¹ 1945 novemberében pedig Bukarestben jött létre a Román-Magyar Társaság Dimitrie Gusti szociológus, a Román Akadémia elnöke vezetésével.¹²

A Magyar–Román Társaság létrehozása után rendkívüli aktivitást tanúsított. Irodalmi, kulturális, valamint tudományos rendezvényekkel járult hozzá a magyar-román közeledéshez. 1946 első felében a társadalom széles rétegeiben és a kultúr-kormányzatban a magyar-román együttműködést illetően az a vélemény alakult ki, hogy szorosra kell fűzni a két nép baráti kapcsolatait.¹³ Románia kulturális vezetése és a Román–Magyar Társaság is a kapcsolatok bővítését kívánta.¹⁴ A szomszéd ország irodalmi körei pedig megragadták az alkalmat, hogy a magyar irodalommal megismertessék a román közönséget.¹⁵ Erdélyt eleven kulturális élet jellemezte. A magyar nyelvű könyvkiadás is igen produktív volt. Az Utunk, a romániai magyar írószövetség lapja igen élénk irodalmi életről tett tanúságot. A Romániai Magyar Írószövetség fontosnak tartotta a magyarországi és erdélyi irodalmi élet kapcsolatainak kölcsönös elmélyítését, az erdélyi és az egyetemes magyar, másrészt a román irodalom közötti termékeny együttműködés megteremtését.¹⁶

A jól indult magyar-román kapcsolatokat 1946 júniusában a felszított sovinizmus megzavarta. Erdélyben zavargásokra és magyarellenes tüntetésekre került sor. A romániai magyarságnak sokszor súlyos küzdelmet kellett vívnia, hogy a hivatalosan biztosított jogokat a gyakorlatban megvalósítsák. A kormányzat demokratikus el-

---

¹¹ Új Magyar Központi Levéltár (UMKL)–XIX–I–1c. 1946–88531

¹² UMKL–XIX–I–1c. 1946–88531

¹³ Párttörténeti Intézet (PI). Arch. 274–21/58

¹⁴ UMKL–XIX–I–1c. 1946–17929

¹⁵ Szabadság, 1946. január 5.

¹⁶ Szabadság, 1946. május 18.; Kántor Lajos: s.t. ... 42. p.

gondolásainak céltudatosan ellenszegülő román sovinszta körök a kulturális sértések sorát követték el. Román tanítók sokszor a szülők akarata ellenére román tannyelvű iskolába írták a magyar gyerekeket és a tisztviselők új besorolásánál a magyarokat méltánytalanul mellőzték. Hónapokon keresztül akadályozták a kolozsvári magyar egyetem beindulását. Hasonlóan vajúdott a Kolozsvári Magyar Színház kérdése.

A nacionalista szenvedélyek fellángolásának elsődleges oka az volt, hogy 1946. május 7-én a külügyminiszterek párizsi békekonferenciája foglalkozott a magyar béke előkészítés tervezetével. A Külügyminiszterek Tanácsa 1946. május 7-én a román békeszerződés vitája során döntött Erdély sorsáról. A magyar kormány 1946 nyarán azzal a kéréssel fordult a párizsi békekonferenciához, hogy a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségiek jogállásának rendelkezését ne tekintsék az illető országok belügyeinek, hanem az nemzetközi jogszabályok útján nyerjen szabályozást.¹⁷ A magyar kérést azonban a párizsi konferencia elutasította. Maniueék magyar-ellenes akciókra azzal szították a tömeget, hogy Budapesten a párizsi döntés hatására nagyarányú revíziós tüntetéseket szervezte román sovinszta körök állítása a valóságnak nem felelt meg.¹⁸ Magyarországon a sovinizmussal szemben azt hangsúlyozták, hogy a Duna-táji népek a nacionalizmus alapján sohasem találkozhatnak.

3. A SZOVJET KAPCSOLATOK FELÉRTÉKELŐDTEK

Az 1944 decemberében létrejött ideiglenes nemzeti kormány egyik legfőbb feladatának tekintette a Szovjetunió népei felé irányuló magyar szimpátia elmélyítését, a két ország közötti kulturális kapcsolatok ápolását. Nemcsak alapvető politikai érdekből, hanem meggyőződésből akarták a magyar–szovjet–orosz barátságot. A Szovjetunióval való kapcsolatfelvétel fontossága megfogalmazódott a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és a fokozatosan reorganizálódott pártok programjában. A Független Kisgazdapárt az új alapokra helyezett külpolitika legfontosabb feladatai közé sorolta a Szovjetunió jóindulatának és bizalmának a megszerzését.¹⁹

1945-ben a demokratikus erők nyilvánosan nem foglalkoztak a Szovjetunió belső viszonyaival, nem tulajdonítottak különös jelentőséget annak, hogy ott egy totalitárius diktatúra van. Nem gondoltak arra, hogy a szovjet belső viszonyok hosszú távon hatással lesznek a magyar átalakulásra. A pártok többsége abban reménykedett, hogy a háborút lezáró békeszerződés után a szovjet csapatok távozásával a két

---

¹⁷ Országgyűlés Naplója, Hiteles Kiadás II. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvkiadója, Budapest, 1948. 73. p.

¹⁸ PI. Arch. 274–21/58.

¹⁹ Balogh Sándor–Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon 1944–1948. Tanácskönyvkiadó, 1977. 184. p.

ország kapcsolata a kölcsönös előnyökön nyugvó baráti viszony lesz, amelyben a kultúra és tudomány területén létrejövő kapcsolat mindkét ország javára válik.

A világháború után Magyarország számára megnyílt a lehetőség, hogy a világ nagy népeinek és nemzeteinek műveltségével találkozzon. A magyar kultúra nemcsak kíváncsi érdeklődéssel, hanem a megújulás vágyával tekintett a Szovjetunió felé. Az ország politikai és kulturális vezetése mindent megtett a kapcsolatok kiépítése érdekében.

Már a diplomáciai kapcsolatok 1945. szeptember 25-én történt felvétele előtt több kezdeményezés történt a kulturális együttműködésre. A magyar kulturális kormányzat, kéréssel fordult a Szovjetunióhoz, hogy mihamarabb küldje Magyarországra azokat a szakembereket, akik a két ország kulturális kapcsolatait Magyarországon tanulmányozhatnák. Azt is kérte a magyar kormány, hogy 3–4 magyar szakember a Szovjetunióban ugyanazt megtehesse.²⁰

A választások után 1945. november 15-én Tildy Zoltán kiskgazdapárti politikus vezetésével létrejött kormány is fő feladatának tekintette a Szovjetunió bizalmának a megszilárdítását, valamint a gazdasági és kulturális kapcsolatok megalapozását. Az 1945. február 4-én alakult ugyancsak kiskgazdapárti-vezetésű Nagy Ferenc kabinet is elsődleges fontosságot tulajdonított a Szovjetunióhoz való viszonyinak.²¹

A politikai erőknél a Szovjetunió irányában tett kezdeményezései mellett a civil társadalom részéről is lépés történt a kapcsolatok kiépítésére. A magyar-orosz szellemi kapcsolatok elmélyítését segítő szervezet, a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság megalakítására 1945. június 9-én került sor. A szerveződés jelentőségére utal, hogy a szellemi–tudományos eliten kívül megjelent Gyöngyösi János külügyminiszter is. A kiskgazdapárt a létrejött elnökségben Gyöngyösi Jánoson kívül Ortutay Gyulával, Oltványi Imrével és Tildy Zoltánnal képviseltette magát.²²

Egy héttel a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság létrejötté után június 16-án Debrecenben is megalakult a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság. A Társaság létrehozását a szervezet egyik vezetője, a kiskgazdapárthoz közel álló Juhász Géza irodalomtörténész azzal indokolta, hogy az Kelet felé szegényes kultúrkapcsolatokon változtat és fontos szerepet játszik a szláv kultúra megismertetésében.²³

A Szovjet–Magyar Művelődési Társaság, mint társadalmi egyesület jött létre, amelynek hivatása és célja a Szovjetunió, a szovjet-orosz kultúra iránti érdeklődés felkeltése a magyar társadalomban, továbbá a kulturális kapcsolatok kiépítésének az előmozdítása. A szervezet létrehozásától Magyarországon nemcsak a kétoldali kapcsolatok elmélyülését remélték, ha nem abban is bíztak, hogy hozzájárul egy reális magyarország-kép kialakításához a Szovjetunióban, továbbá abban is reménykedtek,

---

²⁰ Dálnoki Miklós Béla 1945. szeptemberi beszéde. Nemzetgyűlés Naplója I. Hiteles Kiadás. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1946.

²¹ Nemzetgyűlés Naplója I. ... 23. 68. p.

²² UMKL–I–1c. 1945–9116

²³ Tiszántúli Népszava, 1945. június 17.

hogy a szellemi kapcsolat új szomszédunkkal termékenyítően fog hatni a magyar művészetre, tudományra és irodalomra. Az együttműködés jelentőségét hangsúlyozták a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1946. július 7-én a Zeneművészen Főiskolán tartott országos kongresszusán is.²⁴

A magyar–szovjet kulturális kapcsolatok megítélése a kormánytényezők, valamint a koalíció pártjai részéről, ha kissé eltérő megközelítésben is, de egyértelműen pozitív volt. A kongresszuson felszólaló Tildy Zoltán köztársasági elnök felbecsülhetetlen értékűnek tartotta azt a szolgálatot, amelyet a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság a magyar népnek tehet a szovjet kultúra kincseinek megmutatásával és megismertetésével. A köztársasági elnök abban is hitt, hogy a magyar kultúra értékeinek a Szovjetunió felé való közvetítése is jó szolgálatot biztosíthat az egyetemes emberi haladás ügyének.

Nagy Ferenc miniszterelnök szerint a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnak nemcsak az a fontos és jelentős feladata, hogy a magyar és orosz nép között a kulturális kapcsolatokat elmélyítse, hanem az is, hogy a híd szerepét játssza: a Kelet és Nyugat kultúráját közvetítése egymás felé.²⁵

1945–1946-ban a koalíció minden pártja, így a Független Kisgazdapárt is látta és a magyar kultúrdiplomácia figyelembe is vette azt a realitást, hogy Magyarország szomszédja egy olyan ország lett, amely világhatalommá vált, amely potenciális gazdasági és tudományos tényező lehet Európában. Ezért reális volt az a politika, amely a Szovjetunióval való barátságot hirdette. A magyar kezdeményezésekre adott udvarias szovjet válaszok mellett érdemi lépés azonban 1947-ig a legtöbb területen nem volt. A szovjetek tartózkodó magatartása abban is megnyilvánult, hogy csak több mint egy évtizeddel később hozták létre a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság társ-szervezetét. A Szovjet–Magyar Művelődési Társaság létre nem hozásának Magyarország számára kül- és kultúrpolitikai jelentősége volt. A magyar diplomácia számára ez a negatív gesztus azért is különösen hangsúlyos volt, mert a háború után létrejött külföldi-magyar társaságalapításokra a különböző országok és népek rövid időn belül pozitívan reagáltak. A békeszerződésig Magyarország jövőjét illetően bizonytalan Szovjetunió a kétoldalú kulturális és tudományos kapcsolatokban többnyire csak olyan együttműködést ambicionált, amelyből nem mind a két fél profitált.

4. A JUGOSZLÁV HOZZÁÁLLÁS ELŐREMUTATÓ

1944 végétől a magyarság a világ minden demokratikus országgal, de mindenekelőtt a Duna-medence népeivel kívánt jó viszonyt kiépíteni.

---

²⁴ Népszava, 1945. július 5. 7.

²⁵ Kis Újság, 1946. július 9.

Jugoszlávia politikája kezdettől hozzájárult a Duna-medence népeinek az együttműködéséhez. A jugoszláv kultúrpolitikai gyakorlat is pozitívan elősegítette a magyar–jugoszláv közeledést. Már 1944 decemberében, Újvidéken Szabad Vajdaság címmel magyar nyelvű újság jelent meg. Ugyancsak Újvidéken alakult meg a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség, a legnagyobb autonóm magyar kulturális és társadalmi szervezet. A Kultúrszövetség magába foglalta a kultúregyesületek munkáját, a könyvkiadást, a könyvterjesztést és az irodalmi élet szervezését. A magyarok irányában toleráns kultúrpolitika nyomán 1944–1945-ben a Vajdaságban megnyíltak a magyar iskolák és szaktanulmányok.²⁶

A magyarság politikai jogait is igyekeztek helyreállítani. 1945. május 16-án a Szkupstina elismerte a Jugoszláviában élő magyarság kisebbségi jogait és két képviselőjét bevonta a parlament munkájába.²⁷

Magyarország nemzetközi elszigeteltsége idején a jugoszlávoknak a magyarsággal kapcsolatos jó szándékát és toleranciáját kevésbé árnyékolta be a közelmúltban mindkét oldalról elkövetett atrocitások. A jugoszláv partizánok részéről elkövetett bácskai vérengzések Magyarországon nem voltak úgy publikusak, mint a Maniugardák rémtettei. Ezen kívül Magyarország 1944–1945-ben pozícionálisan sem volt abban a helyzetben, hogy az egyetlen, közeledni kívánó szomszédot visszautasítsa. A magyar politikai élet pártjai ezért nagyra értékelték a jugoszláv közeledést. Az FKGP lapja, a Kis Újság szerint a Duna-völgyi népek közül Jugoszláviában él legjobban a rokonszenv a magyarok iránt.²⁸

Jugoszlávia pozitív reagálása után a magyar sajtóban elszaporodtak a déli szomszédunkkal foglalkozó cikkek. Az újságcikkek a közeledést és a megbékélést igyekeztek szolgálni.

A magyar–jugoszláv kapcsolatok elmélyítésében fontos szerepet játszott az 1945 októberében létrejött Magyar–Jugoszláv Társaság. A Társaság célját Rex József főtisztár a magyar–jugoszláv barátság ápolásában és kimélyítésében, a jugoszláv kultúra, irodalom, zene magyarországi megismertetésében látta, másrészt szoros kapcsolat létesítését és kifejlesztését kívánta Jugoszlávia kulturális szervezeteivel, elsősorban a Magyar Kultúrszövetséggel.

A magyar kultúrpolitika és kultúrdiplomácia 1945 második felében az egyik legfontosabb feladatának tartotta az új magyar műveltség nemzetközi feltételeinek a biztosítását. A választások után létrejött kisgazdapárti vezetésű Tildy-kormány különös jelentőséget tulajdonított a szomszéd népekkel való viszony rendezésének és

---

²⁶ Szeli István: A magyar kultúra útja Jugoszláviában. Kossuth, 1983. 115–116. p. A II. világháború utáni Jugoszlávia, valamint a magyar jugoszláv kapcsolatok első számú kutatója A. Sajtó Enikő

²⁷ Dálnoki Miklós Béla 1945. szeptember 5-i parlamenti felszólalása. Nemzetgyűlés Naplója I. ... 39. p.

²⁸ Kis Újság, 1945. július 28.

a kölcsönös megértés szellemében való továbbfejlesztésének. A miniszterelnök november 30-i parlamenti beszédében újból kinyilvánította, hogy a magyar kormány egyszer s mindenkorra szakított mindenféle imperialista politikával és nem igényel magának a Kárpát-medencében előjogot.²⁹

A kormányban részt vevő valamennyi demokratikus párt, így a Kisgazdapárt számára a magyar és a szomszédos népek barátságnak a megteremtése elsőrendű nemzeti érdek volt, ezért az együttműködés politikája mellett foglalt állást.³⁰

A Tildy-kabinetet követő Nagy Ferenc-kormány is abban bízott, hogy a magyar köztársaság leszámolt azzal a sovinszta múlttal, amely az ellentétek egyik okozója volt és hogy a magyar nép őszinte vágya megtalálni velük a testvéri együttműködést.³¹

A Kelet-Európára irányuló figyelem fejleményeként értékelhetők a rövid életű Emberség című folyóirat Jósomszedság című rovatának ide vágó írásai, ugyanígy az Újszántás hasonló publikációi.³²

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Magyarországnak be kellett látnia, hogy sorsa az egész magyarság jövője a Kárpát-medence népeihez kapcsolódik. Beismertük, hogy múltunkban is jobb lett volna összefogni, mint gyűlölködni. Jövőnket nem rendezhettük másként, csak úgy, hogy tudomásul vettük, mi történik és történhet körülöttünk, s mit jelent ez reánk, mindnyájunkra nézve. A történelem adta a leckét, amit meg kellett tanulni. Fáradozásainkat, próbálkozásainkat Románia és Jugoszlávia egyelőre segítette. A Független Kisgazdapárt a szomszédos országok irányában tett kezdeményezéseivel, külpolitikai és kultúrdiplomáciai téren segítette Magyarországnak a nemzetközi elszigeteltségből való kitörését, és hozzá kívánt járulni a Duna-medencei népek jó viszonyának a kialakításához.

---

²⁹ Nemzetgyűlés Naplója I. ... 23–25. p.

³⁰ Nemzetgyűlés Naplója I. ... 82–91, 406. 450. p.; Népszava, 1946. január 3. 20.; Kis Újság, 1946. január 30.; Szabadság, 1946. február 10.

³¹ Nemzetgyűlés Naplója I. ... 370. p.

³² A magyar irodalomtörténet, 1945–1974. I. Irodalmi élet és irodalomkritika. Ed. Béládi Miklós Budapest, 1981. 72. p.

József N. Szabó

Kulturdiplomatie der Unabhängigen Kleinwirlenpartei zur Zeit
des politischen Pluralismus (1945–Herbst 1946)

Der Artikel sucht eine Antwort auf die Frage, welche Rolle die Unabhängige Kleinwirlenpartei der Kulturdiplomatie zu einer Zeit geben wollte, zu der die politische Pluralität einzelartige Möglichkeiten zur nationalen Entwicklung geboten hat. Die Analyse zeigt, dass die Partei eine europäische, gleichzeitig verpflichtet-nationale Kulturpolitik führte.

Durch Forschungen wurde bewiesen, dass die Partei mit der Kriegsbeendigung in kurzer Zeit von einem Null-Standpunkt zu einer niveauvollen Kulturpolitik kommt, die den Forderungen der politischen Pluralität entspricht.

Zur Zeit der internationalen Isolierung wollte die Partei ein reales Nationalitätsbild (Ungarnbild) schaffen. Die UKWP wollte eine kritische Stellung zur nationalen Vergangenheit beziehen, aber sie hatte diese Erwartung auch im Falle der Nachbarvölker. Als eine Möglichkeit der ungarischen Entfaltung hat sie die Zusammenarbeit im Karpaten-Becken gesehen. Ihrer Ansicht nach ist die „große Welt“ durch die Nachbarn, durch die Versöhnung der Völker im Karpaten-Becken zu erreichen.

SIPOS JÓZSEF

BETHLEN ISTVÁN 1922-ES KAMPÁNYKÖRÚTJA ÉS EREDMÉNYEI A DUNA-TISZA KÖZÉN

E témával még nem foglalkozott érdemben a szakirodalom. Romsics Ignác Bethlen Istvánról szóló nagysikerű biográfiájában nem tárgyalja a miniszterelnök 1922-es nemzetgyűlési választásokban játszott szerepét.¹ E témával nem foglalkozott érdemben Szabó Ágnes: A konszolidáció kezdete – 1922 c. tanulmánya sem.² Ugyanezt teszi Paksy Zoltán: Választások Bethlen módra – 1922 c. legújabb összefoglalása is.³

Eddig mi is csak az Országos Kisgazda- és Földművespárt Országos Kisgazda-, Földműves és Polgári Párttá bővítésének – azaz az egységes párt megalakításának – folyamatát vizsgáltuk.⁴ Látva azonban e kérdéskör elhanyagoltságát és fontosságát hozzáfektünk a téma részletes feldolgozásához. E munka első része a Bethlen és Nagyatádi Szabó 1922-es választási körútja Csongrád megyében címmel jelent meg az elmúlt évben.⁵ E tanulmány egyik folytatásaként, most Bethlen és Gömbös 1922-es kampánykörútját mutatjuk be a Duna-Tisza közén.

SZABADSZÁLLÁSON ÉS FÜLÖPSZÁLLÁSON

Erre az útra május 20–21-én az utolsó engedélyezett kampányhétvégén került sor. Bethlen különvonata a Keleti pályaudvarról 20-án reggel 6.50-kor indult. A miniszterelnököt erre az útjára elkísérte: Kállay Tibor pénzügyminiszter, Gömbös Gyula az egységes párt ügyvezető alelnöke, Preszli Elemér pestmegyei főispán, Szu-

---

¹ Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarországtudományi Intézet. Bp. 1991. 147.

² Szabó Ágnes: A konszolidáció kezdete – 1922. Lásd: Parlamenti választások Magyarországon. 1920–1990. Napvilág K. Bp. 1994. Szerk.: Földes György, Hubai László. 85–104.

³ Paksy Zoltán: Választások Bethlen-módra – 1922. Parlamenti választások Magyarországon. 1920–2010. Szerk.: Földes György, Hubai László Harmadik, bővített, átdolgozott kiadás. Napvilág K. Bp. 2010. 83–109.

⁴ Sipos József: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítése. Századok, 2002. 5. sz. 899–1059.

⁵ Sipos József: Bethlen és Nagyatádi Szabó 1922-es választási körútja Csongrád megyében. Lásd: Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szerk.: Miklós Péter. Belvedere. Szeged, 2010. 46–57.

dy Elemér miniszteri osztálytanácsos, dr. Róth Sándor pártigazgató, Kassay Farkas miniszteri titkár, Marsovszky György és még néhány politikus.

A különvonat 8,40-kor érkezett Szabadszállásra. Ott a főjegyző után Szabó Balázs volt kiskgazdapárti nemzetgyűlési képviselő, az egységes párt hivatalos jelöltje üdvözölte Bethlent. A miniszterelnök a nemzeti egység fontosságra hívta fel a választópolgárok figyelmét. „Ha a nemzetet meg akarjuk menteni – mondta –, ezt csak úgy teljesíthetjük, ha helyreállítjuk az egységet magunk között. Az erős nemzetek a megpróbáltatás perceiben egységesek, a gyenge nemzetek a sors csapásainak ütése alatt széthullanak.”⁶ Más politikai kérdésekről nem is beszélt. Erre azért sem volt szükség, mert Szabó Balásznak csak egyetlen ellenfele volt, de az is az egységes párt hívének vallotta magát. Vele azonban a miniszterelnök nem találkozott.

Fülöpszálláson azonban már keményen bírálta az ellenzéket: akik „megbontják sorainkat jelszavakkal és felidéznek a visszavonást. Azt látjuk, hogy nem cselekvéssel és munkával, hanem bírálattal és kritikával akarják ezt a nemzetet megmenteni.” Rámutatott, hogy a dualista korszak kormányai az 1867-es kiegyezés megvédése érdekében politikájukat „nem az alföldi magyarságra, hanem a perifériákra bázírozták.” Kormányának feladata – mondta –, hogy „pótolja azt, amit évszázadokon keresztül elmulasztottunk.” Itt tehát már ígért is. Programon kívül a csengődi állomáson is megálltak, mert az ottaniak is köszönteni akarták a miniszterelnököt, mint a falut telepítő Bethlen Gábor leszármazottját. A miniszterelnök válaszában azt hangoztatta, hogy amiként az ősök tudták, hogy mivel tartoztak a népnek, éppen úgy „nekünk is az ősök nyomán kell járnunk.”

KISKUNHALASON

A vonat 10.30-kor érkezett Kiskunhalasra. Az állomáson a miniszterelnököt Szabó József főkapitány (!) és dr. Túróczy Dezső polgármester üdvözölték. Ez utóbbi úgy, mint a „nemzet szabadságát, függetlenségét kivívó Bethlen Gábor méltó utódát, aki egyedül van hivatva Magyarországot a mai nehéz helyzetéből kivezetni és helyreállítani a nemzet szuverenitását, lerázni az országról a beavatkozás politikáját.” Az elhangzott köszöntésekre Bethlen válaszából a következőket emeljük ki: „Ennek a nemzetnek önbizalomra, öntudatra van szüksége. A forradalmak megrontották a lelkeket, és nekünk arra van szükségünk, hogy ezeket meggyógyítsuk és újra megerősítsük, (...) Arra van szükségünk, hogy a társadalmi osztályok egymással kezét fogva, azokat a férfiakat kövessék, akik a múltak tradíciói, tudásuk és becsületes hazafiságuknál fogva arra hivatottak, hogy ezt a nemzetet vezessék.”

---

⁶ Szózat, 1922. V. 21. 1.

A miniszterelnököt a városháza előtt nagy tömeg várta. A beszédek a városháza erkélyéről hangoztak el. A gyűlést dr. Babó Imre ügyvéd, a helyi egységes párt ügyvezető elnöke nyitotta meg. Utána Kállay Tibor pénzügyminiszter arról beszélt, hogy az párt rendet és egységet akar az országban. Majd báró Prónay György, a párt hivatalos jelöltje mondta el programbeszédét. Bethlen is a nemzeti és a politikai egység szükségességét bizonygatta. A forradalmak, és a román megszállás szomorú tanulságaira hivatkozva azt állította, hogy „mikor ostromlott várban él a nemzet, csak a védők egysége képes a védelmet biztosítani.” Elmondta: „Az egységes párt két pilléren alapul. Az egyik a régi függetlenségi eszme, a másik a kiskazda-társadalom.” (...) Ugyanis a „függetlenségi eszme és a kiskazda-társadalom össze volt nőve, és mint ennek a nemzetnek a legerősebb társadalmi rétege hivatva van független és demokratikus országban vezető szerepet játszani. De jelenti azt is, hogy kérünk bárkit, bármely felekezethez, osztályhoz tartozzék is, legyen akár iparos, akár kereskedő, akár szellemi, akár kézi munkás, hogy ebben a pártban tömörülve segédkezzék az egység megteremtésében, mert erre az egységes nemzetnek feltétlenül szüksége van.”

A birtokos parasztság és a függetlenségi eszme szoros kapcsolata új gondolat volt a miniszterelnöktől. Erről azért volt szükséges Kiskunhalason és a Duna-Tisza közén beszélnie, mert e térség parasztságban még a tiszántúliaknál is erőteljesebb volt ez a hagyomány. Ezért is hirdetett a trianoni béke miatt új függetlenségi harcot: „annak megakadályozására, hogy külhatalmak, saját belügyeinkbe minduntalan beavatkozzanak.” (...) Ehhez persze gyorsan hozzátette: „Az új függetlenségi harc azonban nem jelent háborút. Békés eszközökkel, becsületes munkával kell boldogulásunkat és függetlenségünket kiküzdeni. (...) Célja ennek a függetlenségi harcnak csak az lehet, hogy ezt az országot újból nagygyá és erőssé tegyük. (Úgy van! Úgy van!) Eszköze ennek a harcnak a nemzet egységének megteremtése minden téren.”⁷ Ebben az összefüggésben igaza volt a miniszterelnöknek! Ezt kihasználva kijelentette: ma „nem ellenzéki politikára van szükség és kritikára, hanem arra, hogy mindenki a kormányt támogassa (...)” A legitimisták politikáját – joggal – kalandorpolitikának minősítette, mert annak további erőltetése az ország további feldarabolását is jelentheti. Az ellenzék támadására azért volt szükség, mert a halasi választókerületben Prónaynak két ellenjelöltje is volt. Az egyik Dinich Viktor, aki a gróf Andrássy Gyula által vezetett legitimista párt, a másik pedig Fodor László, aki a Rassay Károly által vezetett liberális Függetlenségi Kiskazda- Földműves és Polgári Párt programjával lépett fel. Fodor a Szózat szerint, a „megtéveszthető legsóbb néposztályra támaszkodik.” Bethlen a gyűlés utáni díszebéden mondott pohárköszöntőjében már ezt a pártot is támadta, amikor Károlyi Mihály és elvtársai 1918-as őszi pacifista politikáját kritizálta. A Szózat ezt így kommentálta: ebből a leleplezésből „az októbristákkal társult Rassay-párt” hívei is okulhatnak.⁸ Az októbristák alatt akkor a gróf Batthany

---

⁷ Uo.

⁸ Uo.: 1922. V. 23. 1–2.

Tivadar által vezetett Függetlenségi 48-as Kossuth Pártot értették. Amely mérsékelt liberális és demokratikus ellenzéki programmal lépett fel.

A Népszava szerint itt történt meg az is, hogy „egy kormánypárti kisgazda” elpanaszolta a miniszterelnöknek, hogy a szavazójegyzéket összeállító helyi bizottság úgy állította össze azt, hogy kb. négyezer választásra jogosult nem gyakorolhatná szavazati jogát. Bethlen mentegetődzött és megígérte, hogy sürgősen orvosolja ezt a sérelmet. Intézkedett is a belügyminiszternél, hogy „akik régi jogon már föl voltak véve a választók névjegyzékébe, akkor is gyakorolhassák szavazati jogukat, ha egyébként most nem volnának fölve a névjegyzékbe.”⁹

KISKUNMAJSÁN

Kiskunhalas után a miniszterelnök és kísérete Kiskunmajsára utazott. Az ottani köszöntők arra hivatkoztak, hogy náluk alakult meg először az egységes párt. A kunok tettekrekszségét bizonyították azzal is, hogy elmondták: a „nyugat-magyarországi harcok idején Kiskunmajsa egyedül egy zászlóaljnyi felkelőt küldött a határ védelmére és maga szerelte fel őket. Vezetőjük. Dr. Endre Zsigmond, aki huszonöt éven át volt a járás főszolgabírója. (Ennek a témának érdemes lenne a helytörténészeknek részletesebben is utána nézni!) Ezért most ő lett az egységes párt jelöltje. A *Szózat* megjegyezte: ebben a helyzetben ellenfelei aligha képesek összeszedni az ajánlásokat. Ez szinte felhívás volt arra, hogy a választási biztosok a másik két jelölt ajánloiból annyit ne fogadjanak el, hogy a megmaradók tényleg nem legyenek elegendők a választáson való induláshoz. Itt Bethlen a nemzeti királyságról beszélt, „arról a magyar királyról, aki a nemzetéért él és vele érez.” Az igazi nemzeti királynak „hűség alattvalói, hű katonái lennének ennek a népnek a fiai...” Erről azért beszélt a miniszterelnök, mert Endre Zsigmondnak két ellenjelöltje volt, az egyik az egységes párt nem hivatalos jelöltje, a másik a Haller-féle keresztényszocialista párt jelöltje volt. Ez utóbbi a város katolikus lakosságának a támogatását bírta. Aztán a hallgatóság Gömböst kívánta hallani, aki egy lendületes, de rövid beszédet tartott.

KISKUNFÉLEGYHÁZÁN

Kiskunmajsa után Kiskunfélegyházát látogatta meg a miniszterelnök. Ott – és ezt még a *Szózat* is elismerte – erős választási küzdelem folyt. Ugyanis Porst Kálmán tanár, kormánypárti jelöltnek két ellenjelöltje is volt. Az egyik Pallavicini György őrgrof, az Andrassy vezetete legitimista párt jelöltje – akit a helyi kormánypártiak

---

⁹ Népszava, 1922. V. 21. 2.

„Palancsinta őrgrofnak” csúfoltak. A másik Horváth Zoltán volt, aki 1918 előtt a Függetlenségi és 48-as Párt képviselője volt a városnak. Most a Függetlenségi 48-as Kossuth Párt jelöltjeként vett részt a választásokon. Pallaviciniék felekezeti jelszavakkal izgattak, amivel sikerült is megbontani a békét a városban. Horváth kampányát sok városi vezető támogatta, de neki egyébként is nagy volt a városban a népszerűsége. Éppen ezért a helyi egységes párt vezetői már most azt híresztelték és el is mondták a miniszterelnöknek, hogy a helyi választókat összeíró bizottság, akik Horváth embereiből álltak, a kormánypárt választóinak egy részét kihagyták a névjegyzékből.

Bethlen a városi erőviszonyokhoz alkalmazkodó beszédet mondott. Először a felekezeti izgatást tette szóvá, majd Pallavicinivel szemben kijelentette: A legitimizmus nem program, mert nemzeti királyságot akarunk. Itt is elítélte a függetlenségi pártot, mert 1918 őszén elárulta a függetlenséget. Az abból megszervezett Kossuthpárttól pedig azt állította, hogy az nem függetlenségi, hanem „radikális, romboló párt.” Mindezzel természetesen a kormánypárt jelöltjét kívánta segíteni.

A miniszterelnök után Gömbös elsősorban a legitimistákat támadta. A Habsburg-birodalomban eltöltött „négy száz éves rabszolgaságunkat” emlegette, mely nem engedte, hogy a „nemzetben élő tehetségek kifejlődhessenek.” Azt is állította, hogy függetlenségi harcaink azért nem hozták meg a kívánt eredményt, mert mindig voltak közöttünk „idegenből származott nagyurak, akik a dinasztiát szolgálták és nemzet sorsával nem törődtek. Mi itt békét hirdetünk a testvérekkel szemben, de küzdelmet az ellenséggel.”

A kampánygyűlés után a szabadban vacsora következett, amelyen több százan vettek részt. Ott Bethlen, az őt és a kormányát köszöntő beszédre válaszolva a következőket fejtegette: „Ma Európában minden egyensúlyozó politika. Ma csak győzők és legyőzöttek vannak. De eljön az idő és meggyőződéseim szerint nincs már messze, amikor Európában új konstelláció áll elő, amikor a győzőknek egysége megbomolva, új erőviszonyok jelentkeznek és új hatalmi csoportosulások következnek be. Erre az időre szárazon kell tartani a puskaaporunkat.” Mint tudjuk a miniszterelnök e számításai csak jóval később, a harmincas évek közepére következtek be. A demokratikus ellenzéket vakondokhoz hasonlította, akik 1919 augusztusában a föld alá bújtak, akik most onnan előbújnak. A legitimista pártot pedig olyannak, akik „úri passzióknak nézik a magyar politikát,” az időszerűtlen követeléseikkel megbontják a magyarság egységét és képtelenek annak hasznát biztosítani. Ezt a degeneráltság jelének nevezte.¹⁰

---

¹⁰ A Kisgazda, 1922. V. 28. 3.

A miniszterelnök és kísérete másnap, május 21.-én vasárnap 8.30-kor érkezett meg Kecskemétre, ahol bandérium és sokaság várta. A pályaudvaron a város nevében Zimay Károly polgármester, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (továbbiakban: MANSZ) nevében pedig özv. Pécsy Györgyné üdvözölte Bethlent. Innen, – a díszruhas leányok koszorúja által körbefogva és a tömeg által kísérve – a Fő-térre hajtottak. Ott a szónoki emelvény Kossuth szobrával szemben volt felállítva. A népgyűlést a Hiszekegy ima közös elmondása után Kovács Sándor, az Egységes Párt első kerületi elnöke nyitotta meg. Utána a többbezres hallgatóság előtt először Zsitvay Tibor, a párt második kerületi jelöltje mondta el programbeszédét. Pekár Gyula államtitkár, aki az első kerületben volt a kormánypárt jelöltje, nem volt jelen, mert ő Szaryason kampányolt, ahol szintén elindult. Zsitvay után a miniszterelnök beszélt. Ő azzal kezdte, hogy 1921 őszén – amikor még Rubinek Gyula volt a város egyik képviselője – Kecskemét küldöttsége őt az egységes párt megteremtésére szólította fel. Csonka-Magyarországban azonban még most is pártoskodás van. „Nem az a baj ebben az országban, hogy nincs politikai szabadság, hanem, hogy több szabadságot azért követelnek, hogy jobban visszaélhessenek vele. (Úgy van! Élénk helyeslés!) Nem az a baj, hogy nincs egyenlőség, hanem, hogy terrorizmussal a jobbak egyenlőségét akarják megsemmisíteni. (Úgy van! Úgy van!)” E gondolatok megmutatják Bethlen sajátos gondolkodását a több szabadságot és egyenlőséget követelő ellenzékéről: ezek demagóg megjegyzések voltak!

Ezután azonban fontos eszmefuttatást tett a keresztény és a szabadelvű jelszavakról: „Ez az ország egy évezreden keresztül keresztény volt és kereszténynek kell maradnia. (Úgy van!) Ez nem jelent üldözést senkivel szemben. Ez annyit jelent, hogy a politikai életben is a keresztény ideálokat akarjuk megvalósítani. Bele akarjuk vinni a kereszténység erkölcsi ideáljait a társadalmi és a politikai életbe. Ez annyit jelent, hogy fel akarjuk venni a harcot azokkal az irányzatokkal szemben, amelyek a vallás ellen törnek, és fel akarjuk venni a harcot azzal a materializmussal, amely az egész magán-, társadalmi és politikai életben egyebet sem lát, mint alantas anyagi érdekek küzdelmét. Az élet nemcsak anyagi érdekekből áll. Az életnek vannak nemes indulatai és nemes céljai.”

Ezután Bethlen vitába szállt a szélsőjobboldali irányzattal, amely a szabadelvű politikát úgy magyarázta, hogy „azzal zsidóuralmat akarnak teremteni.” Ez Gömbös fajvédő csoportjának, illetve a Szózat szerkesztőinek is szólt! Velük szemben kijelentette, hogy a szabadelvűség „ötvenéves hatalmas tan,” amely mindig arra törekedett, hogy „haladást biztosítson egyenlő feltételek mellett.” Ez az eszmerendszer jogegyenlőséget, politikai és polgári szabadságjogokat hirdetett. Majd kijelentette: a „szabadelvűség a keresztény magyar társadalom vezető szerepét akarja elősegíteni gazdasági és minden téren az állam és a társadalom összes eszközeivel.” Ezért – mondta – „keresztény szabadelvűségre van ennek a nemzetnek szüksége. (Élénk éljenzés.)” Hozzá-

tette: ezt a gondolatát sem a túlzó jobboldaliak, sem a túlzó baloldaliak nem fogják megérteni, és ezért valószínűleg támadni fogják. Éppen ezért – mondta – ezt ebben a városban kötelességének tartotta „nyíltan és férfiasan kijelenteni.” A miniszterelnök – mint látni fogjuk – így is üzent a városban és a környékén nagy politikai befolyással bíró szélsőjobboldali nézeteket valló Héjjas Ivánnak és csapatának.

Ezek a nem ismert gondolatok jól mutatják Bethlen konzervatív-liberalizmusát, amit a kampányban sem tagadott meg. Ugyanakkor Kecskeméten is kétfrontos harcot hirdetett: egyrészt a radikális pártok, másrészt a legitimisták ellen. Radikálisoknak minősítette azokat, akik „1918-ban tönkretették ezt az országot.” Kifejtette, hogy a szabadelvűség és a radikalizmus nem ugyanaz. „A szabadelvűség haladást követel egyenlő feltételek mellett. A radikalizmus minden tekintélyt le akar rombolni (Úgy van!), minden tradíciót meg akar semmisíteni azért, mert a saját haladását többre becsüli, mint a nemzet előnyét. (Úgy van! Úgy van!)” Ezen egyoldalú beállítást után Bethlen radikális pártoknak mondta a Rassay- és a Batthyány-pártokat, a budapesti demokratákat, mert ezeket maradványainak tekintette „annak az irányzatnak, amely 1918-ban tönkretette ezt a nemzetet. (Úgy van! Úgy van!)” Ez azonban csak a Függetlenségi 48-as Kossuth-pártra volt igaz.

A legitimistákat „úri politikusnak” mondta, akik „sportnak tekintik a politikát, (Úgy van! Úgy van!), akik kalandokkal akarják ezt a nemzetet megmenteni, (Le velük!), akik puccsokat rendeznek, és azt hiszik, hogy közjogi kérdéseknek állandó felszínen tartásával lehet ezt a nemzetet megmenteni.” E pártokat sem tekintette a nemzet barátainak. Velük szemben realpolitikát ígért. Azt, hogy a megcsonkított országot, „ennek népét gazdaságilag fejlesszük és erősítsük.” A trianoni szerződések által reánk kényszerített jóvátétel fizetésének csökkentéséért való küzdelmet ajánlotta, mert csak így remélhető, hogy „ez a nemzet újból erős és hatalmas lesz. (Éljenzés!)” A nemzeti függetlenség megőrzését ígérte, mert megtanultuk, – mondta – hogy „kritikus időkben a közjogi kapcsolatok nem jelentenek segítséget a nemzet számára.”

Érdekes, hogy a nemzeti királyságról szólva Kiskunmajsa után ismét kijelentette, hogy a „magyar nép királyának a nép szívében és lelkében kell élnie. Ennek a királynak a népért kell dolgoznia és a nemzet első katonájának kell lennie.” Ez egyértelmű célzás volt Horthy Miklósról. Ezzel Bethlen valószínűleg egyrészt a Duna-Tisza közén ekkorára a jobboldaliak körében már megerősödött Horthy-kultuszt kívánta a választási kampányba beemelni, másrészt a Horthyval való együttműködését segíteni.

A miniszterelnök után Gömbös beszélt: ő azzal a szónoki fogással kezdte, hogy Kecskeméten megtalálta a „nemzet ősi erejét, (...) azt a magyarságot, amely hivatott, hogy újra fölépítse az erős és keresztény Magyarországot. (Éljenzés!)”

Ezután a városban belül zajló kemény politikai küzdelemhez szólt hozzá: csodálkozását fejezte ki, hogy a városban vannak „pártfrakciók, amelyek el akarják tőlünk vitatni, hogy az igazi magyar függetlenséget, a keresztény egység táborát képvisel-

jük.” Itt már egyértelműen a Zsitvay Tibor függetlenségi- és 48-as párti helyi ellenfelére célzott, akinek komoly bázisa volt a városban. Ezért is kijelentette: azoknak „nem a magyar függetlenség a céljuk, mert ők csak tehetetlen eszközei a destruktív radikálisoknak, (Úgy van! Úgy van!), tehetetlen eszközei azoknak, akik októberben egyszer már a sir szélére taszították a nemzetet.”

Velük szemben az Egységes Pártba tömörült erők a „helyzethez alkalmazkodó eszközökkel kívánják újból felépíteni a magyar hazát. Van egy egységes tábor, amely igazi keresztény és fajvédelmi szellemet akar bevinni a magyar népbe (Éljenzés!), amely Csonka-Magyarországot erőssé, belsőleg integerré akarja tenni. Az egységes párt a magyar gazdaságszerveletre kívánja felépíteni az egész magyar politikai és társadalmi életet: le akarja rombolni a társadalmi osztályok közötti válaszfalakat. (Éljenzés!) A magyar népben lakozó őserőt akarjuk kifejleszteni.” Végül már azt az elfogadhatatlan általánosítást is megengedte magának, hogy a liberális ellenzéki pártok „végeredményben az országot internacionális vonatkozású hatalmaknak kezére” akarják játszani. A legitimisták pedig „lakájszellemről áthatva, megint Bécsbe akarják bekapcsolni a magyar közéletet. (felkiáltások: Andrásyék! Le velük!)” Helyettük az egységes pártot ajánlotta a választópolgároknak. Így: csatlakozzanak az „Isten által hozzánk küldött vezérünkhöz (Éljen Bethlen István!) és együttes erővel, építő munkával, testvéri egyetértésben haladjunk,” mert „Nagy-Magyarország régi határai felé kell törekednünk.” Ez hatásos befejezés volt és zúgó éljenzéssel fogadták.

Az ellenzéki pártok meg- és elítélésében tehát nem volt különbség Bethlen és Gömbös között. Az utóbbi viszont már őserőről és fajvédelemről is beszélt, amely fogalmakat Bethlen nem használta. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy sajátos munkamegosztás volt Bethlen és Gömbös között: ennek lényege, hogy a szélsőjobb boldult és a rájuk szavazókat is a kormánypártba akarták integrálni.

A gyűlés után a miniszterelnököt és kíséretét a MANSZ kecskeméti szervezete villásreggelen látta vendégül, ahol Bethlen és Gömbös is köszöntőt mondtak. A helyi erőviszonyokra jellemző, hogy ezek után a közönség a jelenlévő Héjjas Ivánt akarta hallani. Ő előlépett és csak ennyit mondott: „Hallottuk, hogy a vezérnek katonára van szüksége. Gróf Bethlen előtt meghajtom akaratot, dacos magyar fejem.” Tehát Héjjas Iván és a mögötte állók – valószínűleg Gömbös nyomására is – elfogadták Bethlent vezérüknek. A kecskeméti program után a miniszterelnök kíséretével Nagykőrösre utazott.

NAGYKÖRÖSÖN

Ott a pályaudvaron Faragó József polgármester és Beretvás János a helyi egységes párt elnöke üdvözölte a miniszterelnököt és gróf Ráday Gedeont – a város szülöttjét –, aki a párt hivatalos jelöltje volt. A népgyűlés 10-kor kezdődött a Piac-téren, ahol több ezren voltak. Először Ráday mondta el programbeszédét, aztán Bethlen

szólalt fel. Átadta Nagyatádi Szabó István üdvözlését, majd a nagykőrösi parasztság szorgalmát dicsérte, amely az ottani sivár homokon „nemcsak kenyeret tudott termelni, hanem meghonosította rajta a zöldség-, a gyümölcs és a bortermelést. Olyan speciális termelést csinál ezen a vidéken, amelyet Magyarországon sehol se látni.”

Kijelentette: a kormány levonja a magyar élelmességeknek a konzekvenciáit: „új közgazdasági politikát kell csinálnunk. (...) Nem a fővárost kell többé dédelgetni és ápolgatni, hanem a Duna-Tisza közét és vidékét. (...) a magyar Alföld népére kell fektetni a fősúlyt. Reálpolitikát kell űzni és nem fantazmagóriák után futni.” Ehhez még hozzátette: „Komoly munkával a felekezeti és az osztálybéke megteremtésére kell törekedni és ennek fenntartása mellett ezt a nemzetet fejleszteni.” A miniszterelnök tehát jó ismerte a helyi viszonyokat és abból jól általánosított és egy koncepciózus de reális programot adott, amelyben már benne volt a Kert-Magyarország gondolata is. A 350 terítékes banketten Bethlen azonban már ismét a harcos konzervatív politikusként szólalt meg: „A radikalizmus minden tekintélyt leránt a sárba, mert tudja, hogy ha ebben az országban tekintélyes emberek vezetik az ország sorsát, az nem az ő malmunkra hajtja a vizet. Megtámadják a történelmi tradíciókat, mindazt, ami nemzeti és mindazt, ami konzervatív erőt jelent.”¹¹

Jellemző, hogy a Szózatban – amelyből eddig idéztünk – Az Újság azt is kiemelte, hogy Bethlen a banketten a „fehér radikalizmus ellen” is fellépett. E szerint azt is mondta, hogy „mi nem helyeseljük a fehér radikalizmust sem. Bontó jelszavakkal, a gyűlölet szításával, a felekezeti ellentétek kiélezésével bontják meg a nemzetet, és nem tűrik, hogy a magyar a magyarral egységesen dolgozzék.”¹² A miniszterelnök e kijelentését komolyan gondolta. Nagykőrösön azért is mondhatta, mert a város zsidóságát is meg akarta nyerni, hogy szavazzanak gróf Rádayra.

CEGLÉDEN

A miniszterelnök vonata 2,50-kor indult Ceglédre. Ott az állomáson Sárkány Gyula polgármester köszöntötte, amire Bethlen a következőket válaszolta: „Mi azért jöttünk, hogy az egység gondolatát hirdessük, hogy szembeszegüljünk a demagógia minden fajtájával, a jobb- és baloldallal egyaránt, mert ezt az országot a demagógia tette tönkre és ennek megszűnése után fog csak ez az ország talpra állni.” A nagygyűlést az Árpád-téren rendezték. A beszédek a Városháza erkélyéről hangzottak el. A miniszterelnököt a magyarruhás asszonyok és leányok virágcsokorral fogadták és nevükben dr. Hitter Miklósné és Várossy Mariska külön virágcsokrot adott át neki. A népgyűlést Antal Antal, a helyi egységes párt elnöke nyitotta meg. Utána Gombos

---

¹¹ Szózat, 1922. v. 23. 2.

¹² Az Újság, 1922. V. 23. 2.

Lajos az egysége párt hivatalos jelöltje mondta el programbeszédét. Majd Bethlen emelkedett szólásra. Rámutatott, hogy a régi függetlenségi érzelmű városban, amely mindig kitartott Kossuth neve mellett „nem új függetlenségi pártra van szükség ebben az országban, mert a függetlenségi párt a mi pártunk. (...) Most új függetlenségi harcra indultunk és arra kell törekednünk, hogy saját sorainkban a rendet, az összetartást és az együttérzést ápoljuk és helyreállítsuk.” Itt is a réalpolitika szükségességét hangoztatta.

A helyi társadalmi és politikai erőviszonyoknak megfelelően kijelentette: Mi nem követünk egyoldalú kigazda-politikát. Mi „az iparos, a kereskedő és a többi társadalmi osztályt is a saját körünkben akarjuk látni... Az iparosság érdekeit is föl kívánjuk karolni.” Elmondta: az ország egyik gazdasági baja, hogy „külföldről kénytelen magát ruházni, sok mindent onnan kell beszerezni és ennek következménye, hogy kereskedelmi mérlegünk passzív sok-sok milliárddal, ennek is következménye, hogy pénzünk értéke leromlott, hogy nagy az adóteher, melyet a polgárságra róni kényelenek vagyunk.” Ezért is „az iparos osztályt erőssé kell tenni abból a célból, hogy az ország saját szükségleteit saját termelésével legyen képes fedezni.” E gondolatok már előrevetítették a választások után kibontakozott importpótló iparosítást, amely majd jelentősen csökkentette a külkereskedelmi mérlegünk passzivitását.

Cegléden ekkor már jelentős volt az iparban foglalkoztatottak száma. Közülük valószínűleg a népgyűlésen is sokan ott voltak. Talán ezért is Bethlen kijelentette: „Nem vagyunk ellenségei a munkásosztálynak sem. (...) Mi ott akarjuk látni a munkásosztály képviselőit a parlamentben, hogy szembenézhesünk velük, és ha tudunk, együtt is működjünk velük.” Majd így fejezte be a beszédét: „A mi politikánk az összes társadalmi osztályok egyforma felkarolása, egyesítése és erőssé tétele. (Éljenezés.) A mi pártunk az egység jelszavát írta ki zászlájára...” Ezután kérte a népgyűlésen megjelenteket, hogy saját soraikban is teremtsék meg az egységet, mert akkor elkövetkezik az idő, amikor „Nagy -Magyarországunk lesz.” Beszédét zúgó éljenezés fogadta.

Utána báró Prónay György beszélt a királykérdésről. Majd Gömbös tolmácsolta az egységes párt vezetőségének, illetve Nagyatádi Szabó Istvánnak az üdvözetét. Ő a függetlenségi gondolat alapján a ceglédiek kötelességének mondta, hogy a „nemzet és a magyar faj örökkévalóságáért küzdjön és harcoljon.” Ezután – nevek említése nélkül – az ellenzéki keresztényszocialista Haller Istvánt és pártját támadta, aki többek között Cegléden is indult a mandátumért.¹³

A Népszava szerint Gömbös beszédét többször kérdésekkel zavarták meg, első sorban azzal, miért zártak ki sok-sok választásra jogosultat? És amikor a szócátában Gömbös azt találta mondani, hogy „sokáig nem foglalkoztam politikával,” erre az

---

¹³ Szózat, 1922. V. 23. 3.

volt a válasza hallgatóságból: „Bár most se foglalkozna!”¹⁴ E bekiabálók a Hallerpárt emberi voltak, akik az ilyen beszólásaikkal a kormánypárti szónokokat igyekeztek megzavarni. Ezeket a rendőrség megpróbálta kiemelni a tömegből, amire a Czeplédi Kisgazda c. helyi lap szerint nem volt szükség, mert a szabad véleménynyilvánítás nem árthat az igazságnak.¹⁵

A népgyűlés után a miniszterelnök a polgármester szobájában fogadta az egyházak, a tanintézetek, a városi közigazgatás, a járásbíró és az állami alkalmazottak küldöttségét, amivel szintén az egységes párt jelöltjének akart segíteni.

ALBERTIRSÁN

Bethlen és a kampánystábja vonata 5,45-kor érkezett Albertirsára, ahol a község főterén mintegy háromezren fogadták. Itt az egységes párt hivatalos jelöltje gróf Szapáry Lajos volt, aki valamilyen ok miatt nem volt ott ezen a kampányzáró gyűlésen. Talán azért, mert, ahogy a Szózat írta: hét jelölt közül csak neki sikerült megszerezni az aláírásokat.

Bethlen itt azzal kezdte: azért jött, hogy „mint a kormány feje a néppel érintkezzen,” hogy tájékoztassa őket a kormány terveiről és tájékozódjon a nép kívánságairól és hangulatáról.” Mert „ez minden demokrata komoly kötelessége.” Itt is megindokolta, hogy miért fogott össze a kisgazda-társadalommal. Az eddigi érvek mellé azonban újat is mondott: azt, hogy a kisgazdák a „kulturális fejlődés segítségével idővel képesek lesznek pótolni a középosztályt, amely sajnos, különösen faluhelyen veszendőben van.” Ehhez persze most is hozzátette: „Ez nem azt jelenti azonban, hogy osztálypolitikát folytatunk. Mi kezét fogunk a társadalom minden rétegével, az iparos, a kereskedő, és a munkásosztállyal is, akik egyaránt fiai ennek a hazának, és akik kell, hogy megélhetést és boldogulást találjanak ebben a hazában.” Itt is ígérte az iparosok támogatását, mert „fogyasztásunkat magunknak kell biztosítani.”

„Szociális reformokat kell alkotni, ez elől egy demokratikus kormányzat” el nem zárkozhatsz. Elmondta: meg kell alkotni a baleset- és betegbiztosító pénztár új törvényét, fel kell állítani a kötelező egyeztető bíróságokat, amelyek lehetővé teszik, azt, hogy a „*munkásosztály bérbarcai nem térnek át a politikai térre.*” Állította: „Erre nincs is szüksége a munkásosztálynak. A becsületes megélhetést el kell érni tisztességes törekvéssel, de nem szabad ebből hatalmi kérdést csinálni a mai súlyos időkben, (...) amikor a nemzet minden fiára egyforma szükség van...” Bethlen beszédét itt is nagy

---

¹⁴ Népszava, 1922. V. 23. 2.

¹⁵ Czeplédi Kisgazda, 1922. V. 25. Először idézi: Szaniszló Judit: Az 1922-es nemzetgyűlési választások Cegléden. Egyetemi szakdolgozat, 2008. 32.

ovációval fogadták! Utána itt is báró Prónay és Gömbös beszéltek. Tehát a miniszterelnök itt már széles szövetségi politikát hirdetett, különösen a munkásosztály megnyugtatását és megnyerését tartotta fontosnak.

MONORON

A miniszterelnök különvonata este 7-re érkezett Monorra. A népgyűlést a Kossuth téren tartották, ahol – állítólag – mintegy ötezren várták. Monoron az 1922 januárjban szívbetegségben meghalt Rubinek Gyula öccse, Rubinek István agrárius nézeteket valló politikus volt az egységes párt hivatalos jelöltje. Azonban a Szózat szerint volt „egységes párti önjelölt ellenfele,” Fabinyi Lily, bizonytalan programmal. Volt demokrata ellenfele is: Pakots József, akinek javára Andrássyék a saját jelöltjüket: Szabó Györgyöt visszaléptették. Bethlen természetesen Rubineket ajánlotta a választópolgárok figyelmébe. Az 1920. évi XXXVI. tv.-ről, a földreformról szólva kijelentette: „ezt mi végre fogjuk hajtani becsülettel, úgy ahogy a tervezői megalkották.” Ez persze kétértelmű ígéret volt, mert a tájékozottabbak már ekkor is tudták, hogy annak a törvénynek a végrehajtását éppen maga a törvény nagybirtokosokat védő paragrafusai nehezítik. Itt is azt hangoztatta, hogy a kormány és az egységes párt „minden társadalmi osztály érdekeiért egyformán” kíván küzdeni. Az 1922 januárjában megalkotott új ipartörvénnyel az iparosokat kívánják segíteni.

Az 1921. karácsony előtt megkötött ún. Bethlen-Peyer paktumra célozva elmondta, hogy kormánya baráti jobbot nyújtott a munkásosztály felé. „A munkásosztálynak érdeke az, hogy ne illúziók után induljon el, ne délibábokat képzeljen el maga előtt, mert akkor Oroszországhoz hasonló helyzetbe fogunk jutni. Érdeke az – mondta – hogy becsületes munkával, mint a többi társadalmi osztály, a nemzet alkotórésze maradjon, és ne induljon a nemzetköziség után.” Kijelentette: kormánya alkalmat adott arra, hogy a munkásosztály képviselői a parlamentbe is bekerüljenek. „Nem osztályuralomra van szükség, hanem becsületes magyar nemzeti demokráciára, amelyben minden társadalmi osztály megtalálja a maga helyét. (Élénk éljenzés), részt vesz a politikai hatalom gyakorlásában, de teljesíti is a nemzettel szemben való kötelességeit is. (zúgó éljenzés.)”

Bethlen példáját követve Gömbös is a munkáskérdéssel foglalkozott. Ő azonban a fajvédelmi gondolat alapján részben máshová tette a hangsúlyokat. Elismerte, hogy a múltban keveset törődtek a munkásokkal, mert „Nem magyarok vezették őket.” (Itt arra célzott, hogy az MSZDP politikusai között sok zsidó származású volt.) Most azonban – mondta – „a nemzet érdeke teszi kötelességünké, hogy intenzíven foglalkozunk a munkáskérdéssel. Munkások alatt nem azt értjük, aki a szociáldemokrata párthoz tartozik, hanem minden becsületes magyar embert, aki a munkájával keresi meg a kenyerét. Nem teszünk különbséget munkás- és munkás között, akár testi, akár szellemi munkával keresi kenyerét, különösen nem politikai szem-

pontból, mert ez társadalmi probléma, amelyet a nemzet egyetemének érdekében kell megoldani.”

E gondolatok jól mutatják, hogy Gömbös és az egységes párton belül már ekkor formálódó fajvédő csoport a bérből és fizetésből élők összességét, a fizikai és a szellemi munkásokat is a munkásság közé sorolták. Többek között ezt is eltanulták az MSZDP és a kommunista párt 1918–1919-es forradalmak alatti politikájából. A munkáskérdést nem csak politikai, hanem elsősorban társadalmi problémának, a munkásság helyzetének javítását pedig nemzeti kérdésnek tekintették. Ezzel persze megpróbálták kivenni e kérdést az MSZDP politikai befolyása alól és különösen a szakszervezetekbe nem tömörült és vallásos fizikai és szellemi munkásokat a maguk ideológiai és politikai befolyásának, illetve az 1922-es nemzetgyűlési választásokon az egységes pártnak megnyerni. Ezért is beszélt Bethlen és Gömbös is így, egymást kiegészítve a munkáskérdésről. Erre a korabeli albertirsai és monori választókerületekben nagy szükségük is volt, mert, mint a főváros peremvidékéhez tartozó községekben igen sok munkás élt ott.

Ezért sem véletlen, hogy Gömbös így fejezte be beszédét: „A mi programunk a testvériség, az egység nevében indul...” De! „Lesz annyi erőnk, hogy úgy a jobb- mint a baloldali destrukcióval mindenkor le tudjunk számolni. A romhalmazból felépülő Magyarország munkájára hívom fel önöket. (...) Egy vezért követve, haladjunk azon az úton, amely a nagy keresztény Magyarország feltámadásához vezet.”¹⁶

A miniszterelnök és kíséretének különvonata este 10 óra 30 perckor érkezett meg a fővárosba. Ezzel befejeződött Bethlen és az egységes párt kampánya.

Hogyan értékelhetjük a miniszterelnök május 21–22-én lebonyolított választási kampánykörútját? Ehhez előbb az egyik fő politikai ellenfél, az MSZDP akkori értékelését kell felvázolnunk. A Népszava már a május 21-i számában megemlíttette a miniszterelnök megkezdett Duna-Tisza közti kampánykörútját. A kiskunhalasi beszédéből azt a részletet emelte ki, amikor azt hangoztatta, hogy „társadalmi és felekezeti egységet hirdet... Nem osztályuralomra, hanem az összes magyarok *egyforma* (kiemelés a Népszavában) uralmára van szükség...” Ezt gúnyosan így kommentálta: és az emberek „még csak el sem nevettek magukat.”¹⁷ A 23-i Népszava második oldalán a „Magyarok, Bethlen Istvánt az Isten küldötte!” címmel jelent meg nagyobb cikk a miniszterelnök utolsó kampánykörútjáról. Az újság megírta, hogy ezt Cegléden Gömbös, a „generálstréber” mondta. Egyébként úgy látták, hogy az utolsó kampányhét végén a „reakció és a demokrácia tábora” vonult fel egymással szemben. Szerintük Bethlen nem mondott új dolgokat, az addigi kampánykörútjain mondottakat ismételtegette, de azoknak is „pont az ellenkezőjét cselekszi.” A „keresztény szabadelvűségről” mondott gondolatairól pedig azt jegyezték meg, hogy humorizált

---

¹⁶ Szózat, 1922. V. 23. 3.

¹⁷ Népszava, 1922. V. 21. 2.

Kossuth eszméiről. Ez a kritika azonban nem állja meg a helyét! Azt is állították, hogy „útjának minden pontján csupán a hivatalos apparátus fogadta és a közigazgatási szervek részéről megdolgozott választók hallgatták. Egész útját a hivatalos megrendezettség jellemezte.”¹⁸ Ez utóbbi jellemzés is túlságosan egyoldalú, bár sok igazságot is tartalmaz. A Népszava egyoldalúságát mutatja az is, hogy csak megemlítette Bethlen és Gömbös Albertírsán és Monoron is járt. Egyetlen szót sem írt az ott elhangzottakról, tehát a munkásságról és az MSZDP-ről mondottakról sem.

Tehát Bethlen a Duna-Tisza közén tett két napos kampánykörútján elsősorban a nemzeti egység, a felekezeti és az osztálybéke helyreállítását ígérte. Ennek célja Trianon békés revíziója. Jól látta: e cél elérése érdekében realpolitikára, a nemzet gazdasági- társadalmi- és kulturális megerősítésére van szükség. Mint például a föld-reform végrehajtására, az intenzív mezőgazdasági kultúrák elterjesztésére és az importpótló iparosítás megkezdésére. Ezek eszmei megalapozására a keresztény szabadelvűséget tartotta megfelelőnek. Nem osztályuralomra van szükség – hangoztat-ta –, hanem magyar nemzeti demokráciára. Ebben – ígérte – a kisgazda-társadalom, azaz a gazdag- és középparasztság, létszámánál fogva vezető szerepet játszhat. E programnak persze – mint tudjuk – csak egy része valósult meg. A széleskörű föld-reform és a nemzeti demokrácia nem és ezért is az ország többségét adó parasztság polgárosodása csak felemásan történt meg. Így az ország polgári demokratikus átalakítása is csak csökevényesen valósult meg a korszakban.

A KAMPÁNYKÖRÚT EREDMÉNYEI

Bethlen május 21–22-én a Duna-Tisza közén tett kampánykörútjának a következő eredményei lettek:

Emlékszünk, Szabadszálláson a miniszterelnök az országos egység fontosságát hangsúlyozta. Felszólította a választókerület lakosságát, hogy szavazzanak az egységes párt hivatalos jelöltjére, Szabó Balázs volt kisgazdapárti képviselőre. Azt, hogy e választókerületben a kormánypártnak két jelöltje van, sem ő, sem a Szózat meg sem említették. A másik, nem hivatalos jelölt Varsányi Gábor volt. Az ő kampányáról – egyelőre – semmit nem tudunk. Tény, hogy a május 28-án megrendezett választásokat ő nyert a szabadszállási választókerületben. A Szózat szerint Szabó 2086, Varsányi pedig 2370 szavazatot kapott.¹⁹ Hubai László választási atlasza szerint – és ezt kell elfogadnunk a végleges eredménynek – Varsányi 2527 szavazatot kapott, amely a leadott szavazatok 54,13 %-a volt, míg Szabó 2141-et, amely a szavazatok

---

¹⁸ Uo.

¹⁹ Szózat, 1922. V. 29. 3.

45, 87 %-a volt.²⁰ Hogy mi is történt valójában és mi van e választási eredmény mögött, azt csak alapos helytörténeti kutatással lehetne pontosabban tisztázni. Mindenestre nem az egységes párt hivatalos jelöltje győzött.

Ennél tisztábban látjuk a kiskunhalasi választókerületben történeteket. Bethlen kampánylátogatása után a helyi hatóságok Fodor Lajost és Dinich Vidort a kampányában akadályozták. Úgy például, hogy Fodornak a választási névjegyzéket nem adták ki, csak az ajánlási ívek beadása előtt egy nappal. Ennek ellenére a megfelelő számú ajánlást összegyűjtötte. A választás napján a tanyákról a városba vezető utakat a csendőrség megszállta és az ellenzéki szavazókat visszatértették a lakóhelyükre. A kormánypárt kortesei pedig 30 kocsival reggeltől estig szállították be a választóikat a szavazókerületekbe. Az ellenzéki szavazók körében bizalmas közlésekkel elterjesztették, hogy, aki Prónayra szavaz, annak a kormány 20.000 koronát fizet. Turóczy Dezső polgármester az ellenzéki szavazókat internálással fenyegette, a város bérlőivel pedig közölte, hogy amennyiben Fodorra szavaznak, kidobhatja őket a lakásokból. A választók nagy többsége mégis kitartott a Rassay-párt jelöltje mellett.²¹

Május 28-án a kiskunhalasi választókerületben a Szózat 29-i rendkívüli kiadása szerint a következő eredmények születtek: Bárány György az Egységes Párt jelöltje – aki mellett a miniszterelnök is erőteljesen kampányolt – 1773 szavazatot kapott, Fodor Lajos, aki a Rassay-párt helyi jelöltje volt 1254 szavazatot szerzett, Dinich Viktor pedig, a ki az Andrássy-párt jelöltje volt 535-öt.²² Itt azonban a Szózat nagyot tévedett, vagy tudatosan hazudott. Közelebb voltak a valósághoz a Világban közölt adatok: ezek szerint Fodor 1861, Prónay 1437 és Dinich csak 533 szavazatot kapott.²³ Itt is a Hubai-féle választási atlaszban közölt eredményeket kell elfogadnunk: ezek szerint a városban 5084-en voltak választásra jogosultak, ebből 3695-en érvényesen szavaztak, tehát a jogosultak 72,68%-a. (Ez igen jelentős választási aktivitást mutat, különösen, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a városnak nagy tanyavilága volt.) Ebből Prónay csak 1449 szavazatot kapott, a szavazatok 39,22 %-át, Fodor 1772-öt, a szavazatok 46,60 %-át, Dinich pedig 524-et, a szavazatok 14,18 %-át.²⁴

Mivel a három jelölt közül egyik sem érte el a többséget, ezért e választókerületben pótválasztásokat kellett tartani, amelyen az első két jelölt mérkőzhetett meg egymással, tehát Fodor és Prónay. A pótválasztás előtt Dinich arra biztatta a rá szavazókat, hogy szavazzanak Fodorra, ezért reálisnak látszott, hogy ezt a mandátumot a Rassay-párt jelöltje, Fodor nyeri, aki egyébként is a legtöbb szavazatot nyerte el az első fordulóban.

---

²⁰ Földes–Hubai: i.m.: 43.

²¹ Világ, 1922. V. 30. 4. Szózat, 1922. V. 29. 3.

²² Szózat, 1922. V. 29. 3.

²³ Világ, 1922. V. 30. 3.

²⁴ Földes–Hubai: i.m.: 43.

Az első pótválasztásra június 5-én, hétfőn került sor. A kormány és az államapparátus arra való felkészülését bizonyítja Bethlen május 30-án elküldött számjeltávirata valamennyi főispánnak. Ebben azonnali jelentést kért, hogy a „pótválasztásokra elegendő anyagi eszköz áll-e rendelkezésre. Ha további támogatásra van szükség, kérem az összeg nagyságának közlését és annak megjelölését” hogy milyen úton lesz az lejuttatható. „Elvárom – írta – hogy a pótválasztásokat kellő eréllyel készítsd elő, és minden lehetőet megteszel jelöltjeink győzelmére.”²⁵ Ez a miniszterelnök alig burkolt utasítása a főispánoknak, hogy pénzzel és minden közigazgatási eszközzel segítsék a kormánypárt jelöltjeit.

A pótválasztások előtt már Kiskunhalason is megmozdult az egész államapparátus Prónay érdekében. Először a Halasi Értesítő szerkesztőjét igyekeztek rávenni, hogy a lap az egységes párt jelöltjét támogassa. Miután ez nem sikerült, itt is különböző ígérekkel Fodort akarták rávenni, hogy lépjen vissza a jelöltségtől. Miután ezek a lépések nem vezettek eredményre, ezért a pótválasztások előtt Fodor titkárát, Rojthy Aurélt, aki a pártirodát vezette, kitiltották a városból. A korábban Fodorra szavazó vasutasokat táviratilag áthelyezték. A választás napján pedig a karhatalom elzárta a városba vezető utakat és így a Fodor-párti tanyasi szegény- és kisparasztnak nem tudtak leszavazni. Ezt még megtoldották azzal, hogy mindazokat a szavazókerzeteket, ahol a Fodor-pártiak voltak többségben, már 12,15 órakor bezárták. A rendőrség bezárta a Fodor-párt szavazókerületi irodáit, a központi irodája előtt pedig rendőrfőőrök álltak és a pártvezetőséget nem engedték érintkezni a szavazóival. Így azok szervezését, mozgását nem is tudták ellátni.²⁶

Mindezek után a kormánypárti források nem adtak ki olyan jelentést, amelyből kiderült volna, hogy a halasi választókerületben a pótválasztáson hányan szavaztak. Csak azt jelentették, hogy Prónayt 400 szavazati többséggel választották meg Fodorral szemben.²⁷ A Világ magánforrásra hivatkozva azt írta, hogy amíg az első választáson csak Fodorra 1861 szavazatot adtak le, addig a pótválasztáson az összes szavazatok száma nem érte el az 1600-at.²⁸

A pótválasztáson elért eredményeket a Hubai-választási atlasza így adja meg: az 5084 választásra jogosultból csak 2968-an tudtak leszavazni, vagyis csak az 58,38%-uk. Ez – mint látjuk – jóval kevesebb, mint az első fordulóban volt. Tehát igazak voltak a Világ azon megjegyzései, hogy a csendőrség akadályozta a szavazókat a szavazati joguknak gyakorlásában. Így Prónay 1708 szavazatot kapott, ami a leadott szavazatok 57,55%-a volt, míg Fodor csak 1260-at, ami a leadott szavazatok 42,45%-a volt. Ez összesen 2968. Ezért is érthetetlen, hogy e sorban Hubainál még

---

²⁵ A fasiszta rendszer kiépítése és a népnymor Magyarországon 1921–1924. Bp. 1956. 187. Szerkesztette: Nemes Dezső.

²⁶ Világ, 1922. VI. 7. 3.

²⁷ Szózat, 1922. VI. 6. 3.

²⁸ Világ, 1922. VI. 7. 3.

a pártonkívüli 1-es címszó alatt szerepel egy 2638 szavazat, és a 40,20 %-os adat. Ez nem tartozik a kiskunhalasi választásokhoz, csak elírás lehet²⁹ A fenti választási adatok és tények tudatában, tehát bátran állíthatjuk, hogy az egységes párt a kiskunhalasi mandátumot is csak választási terrorral tudta megszerezni.

A kiskunmajsai választókerületben – mint láttuk – Bethlen dr. Endre László az egységes párt hivatalos jelöltje mellett agitált. Endre – aki 25 évig volt a járás főszolgabírója és a Nyugat-magyarországi harcokban a helyi irreguláris alakulatot is vezette – helyi ismertségénél fogva jól be volt ágyazódva az ottani közéletbe. Ezért is a május 28-i választásokon a Szózat szerint 2309 szavazatot kapott, míg fő ellenfele az ellenzéki Haller-párti Vasek Ernő 1121-et, az Egységes Párt nem hivatalos jelöltje, Rigó József viszont csak 275-öt voksot tudott összeszedni.³⁰ Ezzel szemben a Hubai-féle választási atlaszban a következő adatokat találjuk és ezeket tekintjük a végleges eredményeknek: Endre 2889 szavazatot kapott, amely a szavazatok 65,81%-a volt, Rigó 337-et, amely a szavazatok 7,68 %-a volt. Vasek pedig 1164-et, amely a szavazatok 26, 51%-a volt.³¹ Tehát a kiskunmajsai választókerületben Endre helyi közéletben addig játszott szerepe és Bethlen kampánya együtt biztosította a kormánypárti jelölt fölényes győzelmét.

A kiskunfélegyházi választókerületben – mint láttuk – Bethlen és Gömbös élesen támadták mind a Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt, mind a legitimisták jelöltjét és e pártok politikáját. Így ott éles választási harc bontakozott ki. A május 28-i választásokon a Szózat szerint dr. Porst Kálmán az egységes párt jelöltje 1572 szavazatot kapott, dr. Horváth Zoltán (Kossuth-párt) 2189-et, míg örgróf Pallavicini György az Andrássy-párt jelöltje csak 212 szavazatot kapott.³²

Ezzel szemben a Hubai-féle választási atlasz – mely a végleges eredményeket közli – szerint Horváth 2477 szavazatot kapott, amely az érvényes szavazatok 57,10 %-a. Porst 1649-et, amely a szavazatok 38,01 %-a. Pallavicinire pedig tényleg csak 212-en szavaztak, ez 4,89%.³³ Tehát Kiskunfélegyházán, ahol a Függetlenségi 48-as Pártnak nagy hagyományai voltak és Horváth Zoltán személyében pedig egy ismert és tisztességes politikai személyisége, ott Bethlen személyes látogatása és támogatása sem tudta az Egységes Párt jelöltjét a győzelem közelébe se juttatni.

Nem így történt ez a nagykőrösi választókerületben, ahol a miniszterelnök régi barátja, az első Bethlen kormány volt belügyminisztere, gróf Ráday Gedeon volt a kormánypárt hivatalos jelöltje. Itt jól dokumentálhatók azok a módszerek, amelyeket a miniszterelnök a nyilvános kampánytámogatáson felül is bevetett a neki fontos személyek parlamentbe kerülése érdekében. Ráday érdekében Bethlen már március

---

²⁹ Földes–Hubai: i.m.: 46.

³⁰ Szózat, 1922. VI. 29. 3.

³¹ Földes–Hubai: i.m.: 43.

³² Szózat, 1922. V. 29. 3.

³³ Földes–Hubai: i.m.: 43.

27-én bizalmas levélben kérte Ravasz Lászlót, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökét: „találd meg a módját, annak, hogy Bakó visszalépjen.” Ezt a bizalmas miniszterelnöki kérést Ravasz Kiss Zsigmond kecskeméti református espereshez továbbította. Ő május 12-én Bethlenhez írt levelében tájékoztatta: Ravasz megbízásából tárgyalta Bakóval, aki érvei ellen felhozta pártjának személye melletti kitartását. „Tárgyalásunk végeredménye az lett, hogy ő lemond a nagykőrösi jelöltségről azon feltétel alatt, ha a miniszterelnök úr számára más kerületben hivatalos jelöltséget és hivatalos támogatást biztosít.” E levél szerint Bakó azt is megemlítette, hogy az ő visszalépése esetén a „minisztériumból kiindulva talán visszalépésre lehetne bírni Pólya Antal nagykőrösi születésű, kecskeméti pénzügyigazgatósági tisztviselőt, mint harmadik jelöltet is, akinek szintén jelentékeny pártja van, s aki állítólag szintén úgy nyilatkozott, hogy Rádayval szemben csak azért tartja a jelöltséget, mert már úgyis van ellenjelöltje Bakó személyében.”³⁴

E levélben leírt lehetőségek azonban – valami miatt – nem történtek meg. Így a Szózat szerint a következő választási eredmények születtek: Ráday a kormánypárt hivatalos jelöltje 2425, Bakó az egységes párt nem hivatalos jelöltje 2038, Pólya Antal a Honvédelmi Párt jelöltje pedig 2097 szavazatot kapott.³⁵ Ezek az adatok pontosan megegyeznek a Hubai-féle választási atlaszban közöltekkel.³⁶ Ezért Nagykőrösön is június 5-én pótválasztásokra kellett volna, hogy sor kerüljön Ráday és Pólya között.

Pólya esélyeit növelte, hogy közte és Bakó között korábban már megegyezés született: pótválasztás esetén kölcsönösen támogatják egymást. Pólya egyébként nagykőrösi parasztszaládból származott, ami erősítette helyzetét és kilátásait. Már az 1920-as nemzetgyűlési választásokon fellépett, amikor is izgatás címén letartóztatták. Ezért nem kerülhetett be a parlamentbe. Talán ezért is volt a nagykőrösiek meglepetése óriási, amikor a pótválasztások előtti napokban Pólya plakátokon tudatta a választókkal, hogy a „város nyugalma érdekében” visszalép a jelöltségtől.³⁷ Így Rádaynak nem kellett vele megmérkőznie, hanem június 5-én megválasztott képviselőnek jelentették ki.³⁸

E visszalépés jutalmát azonban Pólya nem kapta meg. Ez kiderül a Bethlen március 27-én írt leveléhez csatolt mellékletekből. Kállay Tibor pénzügyminiszter július

---

³⁴ A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921–1924. Bp. 1956. 188–189. Szerk.: Nemes Dezső.

³⁵ Szózat, 1922. V. 29. 3.

³⁶ Földes–Hubai: i.m.: 43.

³⁷ Világ, 1922. VI. 4. 4.

³⁸ Uo.: VI. 7. 2.

18-án miniszterelnökhöz írt levelében közölte: Pólya Antal pénzügyi tanácsosi ki-nevezésére július 5-én tett felterjesztését a kormányzó elutasította.³⁹

Kecskemét és környéke – mint már megemlítettük – két választókerületet alkotott és június 1-én titkos választással történt a képviselők megválasztása. Az országos liberális pártok és közvélemény e városban kettős függetlenségi Kossuth-párti győzelemre számított. Június elsején este úgy is látszott, hogy ez bekövetkezik. A Világ ottani tudósítója akkor azt jelentette, hogy az első kerületben, ahol Horváth Mihály és Pekár Gyula küzdöttek, az előbbi 600 szavazattal vezet. Tudni vélte, hogy a második kerületben Melha Armandnak 1000 szavazattal több van mint Zsitvay Tibornak. Ehhez persze hozzátette, hogy a választók többsége még nem szavazott le és azt is, hogy tanyákon a szavazást akkor zárták le és azokat csak az éjszaka viszik be a városba megszámlálásra. Azt is megírta, hogy másnap a városban még hat szavazókerületben lesznek választások, és hogy a város összes bérkocsiját és fiákerét a kormánypárt felvásárolta. Mindez azt mutatta, hogy még nagyon bizonytalan volt a liberális jelöltek feltételezett győzelme. E tudósító szerint a választási kampányban Bugacmonostoron az is megtörtént, hogy amikor Melha programbeszédet mondott, megjelent Francia-Kiss Mihály és közbeszólásokkal zavarta meg. Erre Melha kitette revolverét az asztalra, amire Francia-Kiss eltávozott.⁴⁰

A kecskeméti választások végeredménye nem igazolta a liberális közvélemény várakozásait. Igaz, hogy a szavazatok összeszámlálásához nem engedték be az ellenzék bizalmi embereit. Így a Világ szerint a város első kerületében Pekár Gyula az egységes párt jelöltje 623 szavazattal kapott többet, mint Horváth Mihály. A második választókerületben pedig Zsitvay Tibor 150 szavazattal megelőzte Melha Armandot.⁴¹

Kecskemét két választókerületében a Hubai-féle választási atlasz szerint a következő eredmények születtek: Az első választókerületben, ahol Pekár Gyula államtitkár és Horváth Mihály küzdöttek egymással az 5613 választásra jogosultból részt vett 4980 szavazópolgár a választáson, vagyis a jogosultak 88,72 %-a. Ebből érvényesen szavazott 4845 fő, vagyis a 97,29 %. Érvénytelenül 135 fő. Ezek igen magas részvételi hajlandóságot bizonyítanak! Ebből 2734-en szavaztak Pekárra, ami a szavazatok 56,43 %-át jelentette. Horváth 2111 szavazatot kapott, ez a szavazatok 43,57%-át adta. Tehát a kormánypárt több mint 13 %-kal kapott többet mint az ellenzék. Ezért nem lehet elfogadni a Világ arra való utalását, hogy a kormánypárti győzelem a szavazatok összeszámláláskor elkövetett törvénytelenségek eredménye lett volna.

Ugyanez érvényes a második kerületre is. Ott – mint láttuk – Zsitvay és Melha küzdöttek a mandátumért. A 6752 választásra jogosultból részt vett 6309 fő a szavazáson, ami a választásra jogosultak 93,44 %-a. Ebből érvényesen szavazott 6152

---

³⁹ Bethlen István titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta: Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth K., 1972. 87.

⁴⁰ Világ, 1922. VI. 2. 2.

⁴¹ Uo. 1922. VI. 4. 3.

fő, vagyis a 97,51 %. Tehát csak 157 érvénytelen szavazat volt. Ez is igen nagy választási aktivitást bizonyított. Zsitvay 3241 szavazatot kapott, a szavazatok 52,68 %-át. Melhára 2911 fő szavazott, vagyis a 47,32 %-ék.⁴² Tehát ha a 157 érvénytelennek minősített szavazatot mind Melha kapta volna, akkor sem győzött volna. Mindez azt is jelzi, hogy a kecskeméti társadalom dualizmuskori ellenzékiességét, amely még 1922-es februári időközi választásokon is Horváthot juttatta mandátumhoz az egységes párt meg tudta változtatni. Ebben jelentős szerepe volt Bethlen és Gömbös kecskeméti kampányának is.

A ceglédi választókerületben – mint láttuk – Bethlen és Gömbös is támadták a kormány ellenzékének számító Haller István vezette keresztényszocialista pártot. Mindezzel azonban nem érték el a kormánypárti Gombos Lajos győzelmét. A Szózat jellemző módon csak azt írta meg, hogy Gombos Lajos egységespárti jelölttel szemben Haller István 137 szótöbbséggel győzött.⁴³ A ceglédi választási eredmény tényleg nagyon szoros volt. Hubai választási atlasza szerint volt 10475 választásra jogosult. Ebből érvényesen szavaztak 8122-en, a jogosultak 77,44 %-a. Ebből 3982-en szavaztak Gombosra, ez a szavazatok 49,09 %-a. Haller kapott 4130 szavazatot, ami a szavazatok 50,91 %-a.⁴⁴ Cegléden tehát Haller István ellenzéki jelölt győzött. Vagyis itt sem sikerült Bethlennek és Gömbösnek megváltoztatni a ceglédi ellenzékiesség nagymultú hagyományát.

Az albertirsai választókerületben végül is az egységes párt két jelöltje tudott elindulni a választásokon, mert a többieknek nem lett meg a megfelelő számú aláírása. (Ezt valószínűleg a közigazgatási apparátus tette lehetetlenné!) A május 28-i választáson a Szózat szerint gróf Szapáry Lajos a kormánypárt hivatalos jelöltje 2029 szavazattal győzött dr. Kralovanszky Lászlóval a kormánypárt nem hivatalos jelöltjével szemben, aki 1065 szavazatot kapott.⁴⁵ Hubai szerint – és ezt kell elfogadnunk a pontos eredménynek – Szapáryra 2228-an szavaztak, ez választók 67,17 %-a. Kralovanszkyra pedig 1089-en, a szavazók 32,83 %-a.

Valószínűleg ez is volt az oka, hogy ebben a választókerületben a 7169 választásra jogosultból csak 3317-en adtak le érvényes szavazatot, ami a választópolgároknak csak a 46,27 %-a, ami a legkevesebb volt az ekkor választó nyílt szavazásos választókerületekből.⁴⁶ Tehát valószínűsíthetjük, hogy Szapáry gróf is csak határozó közigazgatási manipulálással és támogatással lehetett parlamenti képviselő. Ez a választás is további helytörténeti kutatást igényel.

A monori választókerületben – mint láttuk – Bethlen és Gömbös Rubinek Istvánt, az újkonzervatív-agráriusok egyik vezetőjét ajánlotta a választóknak. A földre-

---

⁴² Földes–Hubai: i. m.: 48.

⁴³ Szózat, 1922. V. 29. 3.

⁴⁴ Földes–Hubai: i. m.: 43.

⁴⁵ Szózat, 1922. V. 29. 3.

⁴⁶ Földes–Hubai: i. m.: 43.

form végrehajtását ígérték, a szociáldemokrata munkássággal való megbékélést, illetve Gömbös minden munkást testvérének nevezett, ami a fajvédők egyik korabeli tézise volt. Ennek ellenére Rubinek elveszítette a választást. A Szózat szerint Rubinek és Herodek István kormánypárti jelöltek ellen Pakots József demokrata párti jelölt 500 szótöbbséggel győzött.⁴⁷ Hubai választási atlasza szerint Rubineknek nem volt egységes párti ellenjelöltje. Ő 2406 szavazatot kapott, a szavazatok 45,10 %-át. Pakots viszont – az ellenzéki összefogásnak köszönhetően – 2929-et, vagyis a szavazatok 54,90 %-át.⁴⁸

Bethlen és Gömbös 1922. május 21–22-én tett Duna-Tisza közí választási kampánykörútját összegezve tehát a következőket állapíthatjuk meg: E két nap alatt 9 választókerületben jártak és mindenhol a kormánypárt hivatalos jelöltjeinek támogatására szólították fel a választókat. E kampánykörút eredményekét a 9 választókerületből 6-ban az egységes párt jelöltjei győztek. Szabadszállás azonban nem a hivatalos jelölt győzött. A halasi és a nagykovácsi jelöltek csak a kormányzati és a közigazgatási törvénytelen beavatkozásnak köszönhetik a mandátumukat. És bár nem találtunk rá egyértelmű adatokat, de ez látszik valószínűnek az albertirsai választókerületnél is. A hat megnyert mandátumból tehát lényegében 3 a közigazgatási beavatkozás eredményeként lett a kormánypárté. És csak 3 –ról, a halasiról és a két kecskeméti mandátumról lehet elmondani, hogy azokat a kormánypárt jelentősebb közigazgatási beavatkozás nélkül szerezte meg. A kiskunfélegyházi mandátumot Horváth Zoltán a Függetlenségi 48-as Kossuth-párt ismert helyi vezetője nyerte. Ő a demokratikus liberális ellenzéki politikát képviselte. Cegléden a harcos és ismert ellenzéki keresztényszocialista Haller István győzött. Monoron pedig a demokratikus ellenzékhez tartozó Pakots József a legitimista jelölt visszalépésével megverte a kormánypárt ismert újkonzervatív-agrárius jelöltjét Rubinek Istvánt. E mérleg tehát – ha a számok mögé tekintünk – nem is olyan pozitív a kormánypártra és a miniszterelnökre nézvést. Mint ezekből a részadatokból is látjuk Bethlen és az egységes párt vezetői az államapparátust és a közigazgatás is – sokszor törvénytelenül – felhasználták a hatalom megtartása érdekében. Ezt a tényt a bethleni konszolidáció későbbi sikerei sem feledtethetik el.

---

⁴⁷ Szózat, 1922. V. 29. 3.

⁴⁸ Földes–Hubai: i. m.: 43.

István Bethlen's campaign trip and its results in the territory between the Danube
and River Tisza (Duna-Tisza köze)

On his two days campaign trip in the territory between the Danube and River Tisza, Count István Bethlen primarily emphasised the reconstitution of national unity, religious peace and reconciliation among social classes. This political campaign aimed at peacefully revising the Treaty of Trianon. And he thought it well: in order to achieve this goal, it was necessary to conceive political realism, that is, the economic, social and cultural reinforcement of the nation. For example, it was expedient for beginning the land reform, the dissemination of intensive forms of agricultural production and the industrialisation supplementing imports. For the intellectual basis to achieve these goals, Bethlen considered Christian liberalism the most appropriate. As a result of this campaign, the nominees of the United Party won 6 out of the 9 electoral districts. And among these 6 constituencies, 3 were eventually taken by the governing party by an intervention through the civil service. Bethlen and the leaders of the United Party often exploited the state apparatus and the civil service – in many cases illegally – to preserve power positions. Thus even the subsequent successes of the Bethlen consolidation cannot overshadow this fact.

„A 48-AS TÁBOR TÁROGATÓSA” – BARTHA MIKLÓS

Bartha Miklós a 19. század végén sok szempontból a magyar konzervativizmus egyik legeredetibb gondolkodója, a nemzetiségi kérdés Magyarország számára sorsdöntő jelentőségének talán leghatásosabb politikusi felismerője, elemzője és közéleti újrafogalmazója volt.

Bartha életműve a mai napig nem került bele sem a hazai történettudomány, sem a magyar politikatörténet, sem a kárpát-medencei nemzetiségpolitikai hagyomány vérkeringésébe. Bartha Miklós politikusi teljesítményének újraértelmezése és újragondolása a magyar politikatörténet és a kárpát-medencei magyar közéleti hagyomány egyik fontos kihívása és adóssága maradt.

Bartha Miklós 1847-ben a székelyföldi Rugonfalván született. A falu Székelykeresztúrtól mintegy 3,5 kilométerre, Segesvártól, Székelyudvarhelytől egyaránt 25–25 kilométerre található. Farkaslakától a szűk, kanyargós Nyikó-völgy a Kis-Küküllő torkolata előtt kiszélesedik, itt, a folyó széles jobb parti teraszán fekszik a Nyikó-mente legutolsó települése, Rugonfalva. A falut szelíd dombok, mesebeli, mosolygó táj veszi körbe, legmagasabb pontja a siménfalvi Kopac-tető és a falut északról védő Temető domb is alig néhány száz méter magas.¹

Bartha édesapja Bartha Gergely (1815–1869) 1840 körül költözött Rugonfalvára, ahol a bardóci illetőségű Forró Dénes birtokát örökölte meg, majd uradalmát a következő években jelentékenyen gyarapította a helyi Henter és Jeddi birtokokból. Bartha Gergely modern szellemben élő és gazdálkodó birtokos volt, aki sok tekintetben új szellemet hozott magával a faluba. A rugonfalvi emlékezet szerint, „igazi úriember volt, aki megbecsülte és megfizette a munkásait.”² A református egyház taxás földjeit is ő bérelte, a gyülekezetet gyakran segítette pénzkölcsönrel és adománnyal.³ A faluban közmegbecsültségnek örvendett, egy ideig Rugonfalva jegyzője volt, majd a gyülekezet presbitere és főgondnoka lett.⁴ Bartha Gergely 1846. május 3-án házasságot kötött a háromszéki, alsórákosi famíliából származó Sebesi Annával (1824–

---

¹ Jakab Zsigmondné Mészáros Rozália: Rugonfalva az idő múlásában. Székelyudvarhely 2004. 14–30. o.

² Simó Ákos: Rugonfalva története. Egy udvarhelyszéki falu múltja. Kézirat. 1975. 118. o. Rugonfalvi Református Egyház Irattára. Rugonfalva

³ Jakab Zsigmondné Mészáros Rozália: Rugonfalva az idő múlásában. Székelyudvarhely 2004. 129. o.

⁴ Simó Ákos: Rugonfalva története. Egy udvarhelyszéki falu múltja. Kézirat. 1975. 118. o. Rugonfalvi Református Egyház Irattára. Rugonfalva

1858).⁵ Bartha Gergelynek összesen öt gyermeke született, 1846-ban Polixéna, 1847. november 28-án Miklós, 1850-ben Rozália, 1854-ben Anna és 1862-ben Gergely.⁶

Bartha Gergelyt 1848-ban az agyagfalvi székely nemzetgyűlés megválasztotta a kolozsvári országgyűléshez kiküldött bizottságba. Honvédszázadosként részt vett Nagyszeben ostromában, majd a világosi fegyverletétel után ő is azok közé tartozott, akik menekülni kényszerültek. 1852-ben valószínűleg részt vett a Makk-féle összeesküvésben, letartóztatták, de bizonyítékok hiányában végül kénytelenek voltak szabadon bocsátani.⁷

A 48-as szellemű Bartha családban a kis Miklósnak az 1850-es évek elején Fülöp Dániel helyi kántor és iskolamester nyújtotta az első szellemi élményeket, nála tanult meg írni, olvasni. Ezután édesapja a Segesvárra, a várban található szász iskolába íratta be, főképpen azért, hogy megtanuljon németül. Bartha Miklós 1855–56-ban magántanuló lett, tanítója Toró Sándor teológus, majd 1857-ben a székelyudvarhelyi főgimnáziumba iratkozott be. Itt születtek első irodalmi próbálkozásai. Kedves olvasmányai elsősorban Petőfi forradalmi versei voltak, ezen élmények hatására nagy elszántsággal írta meg azokat a költeményeket, amelyek kézzől-kézre, kéziratban járták be az egész kollégiumot és Udvarhelyt. Az udvarhelyi kollégiumban ismerkedett meg és kötött barátságot Ugron Gáborral, amely kapcsolat aztán meghatározó lett Bartha egész politikai pályafutásában.

Bartha Miklós 1863-ig tanult az udvarhelyi kollégiumban, 1863 őszén a nagyszebeni gimnázium 6-ik osztályába iratkozott be. Miután édesanyja 11 éves korában elhunyt, édesapja másodszor nősült, házasságot kötött Somogyi Máriával (1824–1869), akitől 1862-ben egy újabb fiúgyermek született a családban.⁸

Németül ekkor már meglehetősen jól beszélt, de mellette tanulta a franciát is. A visszaemlékezések szerint Nagyszebenben már verseket fordított németből és regényt franciából.⁹ Két évig tanult a nagyszebeni gimnáziumban, 1865-ben ismét visszatért az udvarhelyi gimnáziumba. 1866-ban tette le az érettségi vizsgát Székelyudvarhelyen, majd még ebben az évben beiratkozott a budapesti egyetem jogi fa-

---

⁵ Sebesi Anna halála után Bartha Gergely másodszor is megházasodott, feleségül vette Somogyi Máriát (1824–1869), akitől közös gyermekük is született. Rugonfalvi Református Egyház Családkönyve I. kötet 1–199 sz. 3. o. Rugonfalvi Református Egyház Irattára. Rugonfalva

⁶ Rugonfalvi Református Egyház Családkönyve I. kötet 1–199 sz. 3. o. Rugonfalvi Református Egyház Irattára. Rugonfalva

⁷ Simó Ákos: Rugonfalva története. Egy udvarhelyszéki falu múltja. Kézirat. 1975. 117. o. Rugonfalvi Református Egyház Irattára. Rugonfalva

⁸ Rugonfalvi Református Egyház Családkönyve I. kötet 1–199 sz. 3. o. Rugonfalvi Református Egyház Irattára. Rugonfalva

⁹ Sebesi Samu: Bartha Miklós élete és működése. In: Samassa János: Bartha Miklós összegyűjtött munkái I. kötet, Budapest 1909. 12. o.

kultására. Édesapja mérnöki pályára szánta, de Bartha ekkor már egyértelműen a politikához érzett magában kedvet.

Itt ismerkedett meg a kiegyezés második politikai nemzedékének szinte összes jelentékeny szereplőjével. Az egyetemen vele egy időben hallgatta a jogot többek között Wekerle Sándor, Darányi Ignác, Lukács Béla, Láng Lajos, Beöthy Zsolt, Apponyi Albert, Eötvös Lóránd, Bethlen András, Hegedüs Sándor. Az egyetemi évek alatt különösen nagy hatást gyakoroltak Barthára a közjogi ellenzék vezeterei, Ghiczy Kálmán, Tisza Kálmán és Böszörményi László.

Amikor 1868-ban Böszörményi László ellen, a Magyar Újságban általa leközlött Kossuth-levéleért felségsértési pert indítottak, az egyetemi ifjúság elhatározta, hogy mielőtt a bíróság meghozza ítéletét, a népszerű szerkesztő és képviselő tiszteletére szolidaritási bankettet rendeznek. A szervezés élére Bartha Miklós állt, aki a bankettre jobbán vezette a vendégek közé a gyengélkedő Böszörményit, majd az ifjúság nevében is Bartha üdvözölte az ellenzék emblematisztikus vezetőjét. A beszéd után Böszörményi László sírva ölelte keblére Barthát,¹⁰ aki először érezhette szónoki teljesítményének erejét és közvetlen hatásait.

Bartha ettől kezdve szorgalmasan látogatta a képviselőház üléseit. Az ellenzéki képviselők közül Tisza Kálmánért szinte rajongott. Édesapja 1869-ben váratlanul meghalt, ettől kezdve egyre több időt töltött újra Rugonfalván. Az Ellenőr című ellenzéki lapnál vállalt állást. Ekkor vívta élete első párbaját Szócs Márton ügyéssel, akinek súlyos sérülést okozott. Bartha önkéntes évét a segesvári 9-ik huszárezrednél teljesítette, 1872-ben pedig az udvarhely megyei általános tisztújítás alkalmával egyhangúlag a vármegye első aljegyzőjének választották meg.

Még jogász korában ismerte meg Nagy Lajos székelyudvarhelyi törvényszéki elnök leányát, Nagy Irmát, akivel 1872. április elsején összeházasodtak.¹¹

Az 1872-es országgyűlési képviselőválasztásokon a 25 éves Barthát a székelyudvarhelyi járási kerületben baloldali programmal jelölték és választották meg országgyűlési képviselőnek. Ugyanekkor Székelyudvarhely városi kerületében Ugron Gábor, a székelykeresztúri kerületben Orbán Balázs indult és lett tagja a képviselőháznak. Bartha első választási győzelme valóságos diadalmenet volt. Kortesnóta született róla, egész Udvarhely megismerte a nevét, szélteben híresztelték róla, hogy ő és Ugron „mentik meg a székelyt az osztráktól”.¹²

Megválasztása után a megyei aljegyzőségről leköszönt, és feleségével Rugonfalvára költözött. Ugron Gábor „Baloldal” című székelyudvarhelyi lapjába írt rendszeresen cikkeket. Figyelme ekkor egyre inkább rugonfalvi birtoka felé fordult. Közgazdasági könyveket vásárolt, tanulmányozta a mezőgazdaság modernizálására vonat-

---

¹⁰ Ugyanott. 13. o.

¹¹ Ugyanott. 14. o.

¹² Kemény Gábor: Bartha Miklós és a nemzetiségek. Pécs. 1943. 11. o.

kozó újabb irodalmat. Sovány földjeinek feljavítására összevásárolta a környéken lévő trágyadombokat, hatalmas kertjét a mező felől élő galagonya-kerítéssel látta el, méhest állított fel, fajgyümölcs csemetéket vásárolt.

1875 után politikai pályája megtorpant, politikai értelemben egy ideig légüres térbe került, amikor a Balközép és Tisza Kálmán fuzionált a kormányzó Deák-párttal. Elszakadt Tisza Kálmántól, és részben kénytelen volt újragondolni ifjúkorának politikai eszményeit. Amikor a parlamenti ciklus lejárt, nem is vállalt mandátumot.

Ebben az időben ráadásul magánélete is válságba jutott. 1877 elején felesége visszaköltözött szüleihez, a házastársak között többször megkísérelt békítési próbálkozások nem jártak sikerrel. 1877 áprilisában a házastársak elválasztásának ügye a székelyudvarhelyi református egyházmegye házassági törvényszéke elé került. A törvényszék felhívta Barthát „méltatlan perrel terhelt nője visszavételére”, azonban a törvényszék felhívása „sikertelen maradt”.¹³

Májusban a református egyház erdélyi vezetői is megkísérelték a békítést, ám Bartha hajthatatlan maradt: „oda nyilatkozott, hogy alperes nőjét vissza nem veszi; s nem is hiszi, hogy léteznék oly kényszer, a mely házastársat együtt lakásra kötelezhetné, a kivel békés házi életet élni, még csak reménye sincs”.¹⁴

Mindezek alapján, 1878 elején Bartha Miklóst és feleségét az egyházi törvények szerint is elváltaknak jelentették ki.

A válást követően Bartha aggregény életre rendezkedett be. A rugonfalvi Barthakúria korábbi idillikus csendjét egyre gyakrabban cigányzene és a jó barátok nótája váltotta fel.¹⁵ Az állandó meghívottak között szinte mindig jelen voltak Sebesi Ákos, Gyárfás Endre és Ugron Gábor. Ebben az időben keletkezett Székelyudvarhelyen egy nevezetes és Barthára olyannyira jellemző párbaj-ügy. Történt, hogy Bartha Miklós barátaival Székelyudvarhelyen egy belvárosi vendéglőben ebédelt, amikor a szomszéd asztalnál mulató osztrák tisztek közül valamelyik a tányérjába ételt rakott, letette a földre és odaadta a kutyájának. Bartha, miután a kutya megette az ételt, a pincért odaszólította magához:

– Adja csak ide azt a tányért a földről!

A pincér gyanútlanul tett eleget Bartha kérésének, aki megfogta és a földre dobta a tányért úgy, hogy az azonnal darabokra tört. Az osztrák tiszt keményen ránézett Barthára, de nem szólt semmit.

Vett egy másik tányért, ételt rakott bele és ismét a kutyának adta. Bartha megvárta, hogy a kutya ismét fogyassza el az ételt. A pincér már nem mert mutatkozni,

---

¹³ Presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyv 1877–1895. I/13. 5. o. Rugonfalvi Református Egyház Irattára. Rugonfalva

¹⁴ Presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyv 1877–1895. I/13. 6. o. Rugonfalvi Református Egyház Irattára. Rugonfalva

¹⁵ Sebesi Samu: Bartha Miklós élete és működése. In: Samassa János: Bartha Miklós összegyűjtött munkái I. kötet Budapest 1909. 16. o.

így Bartha maga kelt fel a helyéről, megfogta a tányért, és a másodszor is darabokra törte. Azonnal párbaj lett az ügyből és többszöri összecsapást követően Bartha a jobb felső lábszárára kapott egy komolyabb vágást. Barátai később megkérdezték, hogy miért provokálta az osztrák katonatisztet? „Azért – felelte Bartha –, mert némettel, ha már meg kell lenni, isten neki, de a kutyájával nem eszem egy tányérból!”¹⁶

1877-ben a Balkán politikai-hatalmi átrendeződésének és területi újrafelosztásának folyamatában kitört az orosz-török háború. 1877 áprilisában az oroszok megtámadták Törökországot, átvonultak Románián, amely nemcsak megengedte az orosz haderő átvonulását, hanem egy idő után maga is bekapcsolódott Oroszország oldalán a harcokba. Az oroszok 1877. június végén tudtak csak átkelni a Dunán, de júliusban megrekedtek Plevna alatt, ahol a török haderő hőiesen négy hónapig feltartotta az orosz hadsereget.

A magyar függetlenségi ellenzék hagyományos oroszellenessége és némileg mesterséges eszközökkel, ám reális érdekezésszerűságra alapozott török szimpátiája a háború kitörését követően radikalizálódni kezdett. A magyar közvélemény erőteljesen követelte a katonai beavatkozást és a törökök megsegítését. A Monarchia birodalmi külpolitikai elképzelései azonban ekkor még csak megfontolás tárgyává sem tettek oroszellenes lépéseket. 1877 augusztusában a három császár – a német, az orosz és az osztrák-magyar – találkozóját követően aztán hivatalosan is kinyilvánították a be nem avatkozás politikáját.

Ebben a helyzetben határozta el az erdélyi radikális függetlenségi mozgalom és annak két vezetője, Ugron Gábor és Bartha Miklós, hogy az önálló magyar külpolitikai prioritásokat radikális eszközökkel mutatják meg.¹⁷ Tervük az volt, hogy székelyekből szabadcsapatot állítanak fel, azt fölfejeverzik, lóval látják el, majd betörnek Romániának arra a pontjára, amelyen át az orosz csapatok hadianyagot és élelmet szállítottak a harctérre. Itt aztán a Szeret folyón, Adjud mellett, az egyetlen vasútvonal hídját felrobbantják, így megakadályozva az orosz sereg további élelmezését és csapatokkal való kiegészítését. Számításaik szerint, az akció sikeres megvalósítása az egész háború menetét képes lett volna megfordítani a törökök javára.¹⁸

A székely légio szervezéséhez mindenekelőtt pénzre és fegyverekre volt szükség. A pénzt angol forrásokból biztosították. A pénzügyi háttér koordinálását Simonyi Ernő, a Függetlenségi Párt vezetője vállalta magára. A hadieszközök egy részét Angliából szerezték be, a fegyverek nagy részét pedig Bécsben vásárolták. Az osztrák-magyar haderőreform keretei között ugyanis ekkor rendszeresítették az új szerkezetű ún. Werndl-puskákat, és ezzel egyidejűleg kivonták a hadrendből az ún. Wenzl-féle

---

¹⁶ Idézi: Ugyanott. 19. o.

¹⁷ „Ugron volt a fővezér, Bartha a vezérkari főnök, Orbán Balázs a szárnysegéd.” Dr. Szádeczky K. Lajos: A székely puccs 1877-ben. Budapest 1920. 96. o.

¹⁸ Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest. 1927. 379–380. o.

hátultöltő fegyvereket. Ez utóbbiakkal ezekben az években tele voltak a bécsi fegyverkereskedők raktárai, ilyen körülmények között Bartháéknak nem volt nehéz néhány ezer puskához hozzájutniuk.

Miután a szükséges fegyverekről gondoskodtak, megkezdtek a székelyek között a toborzást. Olyan kiszolgált katonákat kerestek, akiket Wenzl-féle puskával képeztek ki. Orbán Balázs Székelyudvarhelyen, Bartha Háromszékben és Csíkban kezdte meg a szervezést. Székelykeresztúron egyenesen dobszóval folyt a toborzás. Augusztusban megérkeztek az első fegyverszállítmányok, Kézdivásárhelyen Nagy Ezékiel sörfőzőgyáros, Kézdi-Mártonfalván Horváth Ignác nagybirtokos, volt 1848-as huszárezredes, Bükszádon Szűcs Mihály üveggyáros címére, majd elkezdtek a hadi eszközök továbbszállítását és elrejtését az Ojtozi-szoros környéki havasokba és csűrökbe.¹⁹ Az önkéntesek toborzása közben nagy erővel zajlott. Csak Csík vármegyében 1024 embert írtak össze a székely légióba, köztük tanárokat, ügyvédeket, szolgabírókat. A tervek szerint a felkelők október 1-én a berecki országos vásárban találkoztak volna, itt kerültek volna kiosztásra az egyenruhák és a fegyverek.

Minden a tervek szerint alakult, amikor a berecki vásár előtt néhány nappal az összeesküvést leleplezték. Valószínűleg román besúgás és hírszerzési információk alapján, az orosz külügyminisztérium fellépése nyomán göngyölítették fel a szervezkedést. Segesvár és Brassó között több vasútállomáson szuronyos puskákat, lovassági kardokat, több ezer töltényt tartalmazó ládákat foglaltak le, egy brassói kalaposnál 1600 „Klapka-csárdáskalapot” találtak.²⁰ Szeptember végén megkezdődtek a házkutatások és kihallgatások, a főszervezők, Ugron Gábor és Bartha Miklós menekülni kényszerült. Bartha előbb Nagyszebenben, majd a Gömör megyei Balogfalván rejtőzött el. 1877. október 13-án, rugonfalvi kúriájában házkutatást tartottak, majd országos és nemzetközi körözést rendeltek el ellene.

„Bartha Miklós úr helybeli birtokos, kath., mintegy 27–28 éves, magas termetű, kemény testalkatú, szőke, szabályos képű, piros színű, gesztenyeszínű hajú és körszakállú, szemei kék, ruházata rendes, úri.” – szolt a körözés személyleírása.²¹ A székelyudvarhelyi és oláhfalusi csendőrpáncsnokságokat egyidejűleg utasították, hogy vizsgálják át a megye fürdőhelyeit Bartha és Ugron felkutatására.

Bartha a Székelyföldről menekülve Segesvárt az állomáson véletlenül találkozott gróf Bethlen Gábor főispánnal, aki már akkor tudott a felfedezett székely mozgalmról és abban Bartha szerepéről. Bethlen a helyett, hogy letartóztatta volna, oda-szolt neki foghegyről „kajsa” ajakával: „Hová? meddig?” „Szebenbe!” – felelte Bartha. „Nem elég! tovább” – replikázott Bethlen. Bartha megfogadta a jó tanácsot. Ez a találkozás és szóváltás tudára esett Tisza Kálmán miniszterelnöknek, aki szemre-

---

¹⁹ Ugyanott. 380–381. o.

²⁰ Ugyanott. 383. o.

²¹ Dr. Szádeczky K. Lajos: A székely puccs 1877-ben. Budapest 1920. 97. o.

hányást tett Bethlennek, hogy miért nem fogatta el Barthát és Ugront. Azt felelte rá önérzetesen a büszke főúr, hogy „nem vagyok én zsandár!”²²

Bartha Miklós néhány hét múlva visszatért a Székelyföldre és önként jelentkezett a marosvásárhelyi ügyészségnél. Előzetes letartóztatásba helyezték, de a marosvásárhelyi ítélőtábla 1877. december 4-én szabadlábra helyezte. A végzés szerint „a vizsgálat rendjén semmi más gyanúokat Bartha Miklós ellen a vizsgálatnak kideríteni nem sikerült... Bartha Miklós egyedüli letartóztatása, akár tekintettel a fennebbiekre, saját bűnösségét illetőleg, akár pedig magának a fennforgó bűnténynek eredményes kinyomozását illetőleg, a legtavolabbi kilátást sem nyújthat.”²³

Az ítélőtábla végzésével tulajdonképpen véget ért a Bartha és Ugron által szervezett székely puccs története. Az események komoly külügyi-diplomáciai vonatkozásai miatt egyetlen jelentékeny politikai körnek sem állott érdekében a székely puccs valódi szereplőinek, összefüggéseinek és lehetséges hatásainak a feltárása. Meg aztán ekkoriban az egész Székelyföld törökbarát és hazafias lázban égett. A székelyföldi igazságszolgáltatás szereplői sem tudták és valószínűleg nem is akarták kivonni magukat az általános politikai hangulat alól: „A bírák is – hivatalos talárban – hazafiak s inkább védők, mint ítélők voltak.”²⁴

Bartha 1879-ben kataszteri biztos állást vállalt Kolozsvárott, ugyanez év december 1-én pedig a kormánypárti Magyar Polgár című lap munkatársainak sorába lépett, azzal a kikötéssel, hogy politikai cikkek írására nem volt kötelezhető. 1880 elején a lap tulajdonosa, Papp Miklós meghalt, és a Magyar Polgár szerkesztését Nagy János vette át. Bartha tovább dolgozott a lapnál, egyre izmosodó tehetséggel, növekvő ismertséggel.

Amikor néhány hónap múlva Stein János kolozsvári könyvkiadó egy új hírlap kiadását kezdte előkészíteni és elhatározta, hogy megindítja az Ellenzéket, amelynek saját szavai szerint azért adta e címet, hogyha túl is éli őt – soha semmiféle kormányhatalomnak kiszolgálója ne lehessen. A kiadó felkérésére Bartha 1880. augusztus 13-án Kolozsvárra utazott, másnap pedig már megkötötte Stein János kiadóval a szerződést, amelynek értelmében 1880. október 1-jén elindul az Ellenzék című sajtóvállalkozás, ahol Bartha Miklós tulajdonjog birtokába is jutott. A lap előfizetési díja egy évre 12 Ft lett, Stein fizetett évi 4000 forintot, amelyből Bartha a szerkesztőségi költséget fedezte, 800 előfizetőn felül pedig a tiszta jövedelem fele is Barthát illette.²⁵ Ilyen előzmények után jelent meg az Ellenzéknek az első mutatvány száma 1880. szeptember 21-én. Néhány hét elteltével azonban olyan események

---

²² Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest. 1927. 384. o.

²³ Dr. Szádeczky K. Lajos: A székely puccs 1877-ben. Budapest 1920. 141. o.

²⁴ Ugyanott. 148. o.

²⁵ Sebesi Samu: Bartha Miklós élete és működése. In: Samassa János: Bartha Miklós összegyűjtött munkái I. kötet Budapest 1909. 21. o.

közepén találta magát az új kolozsvári lap, amely azonnal az egész országban ismertté tette az Ellenzék nevét.

A kiegyezést követő 10–15 évben még rendkívül gyakoriak voltak a magyar polgári lakosság és a Magyarországon állomásozó közös hadseregbeli tisztikar közötti közvetlen összetűzések. Ebben az időben szinte mindennaposnak számítottak a zászlógalázások, laktanyai visszaélések, a kölcsönös utcai provokációk.

1880. november elején több kolozsvári egyetemista azzal a panasszal fordult Bartha Miklóshoz, hogy egy Dienstl és egy Rüstov nevű hadnagy a kolozsvári laktanyában a magyar egyéves önkénteseket „magyar kutyáknak” nevezi, és megkülönböztetően kegyetlen bánásmódban részesítik az összes magyar hadkötelest. Az egyetemisták tájékoztatása alapján másnap Bartha a következő napihírt jelentette meg az Ellenzékben: „Gusztáv Rüstovnak hívják azt az apró hadnagyot, aki az egyéves önkénteseket itt Kolozsvárt, állandóan magyar kutyáknak nevezi. A fiúk közt nagy ezért az elkeseredés. Soh'se bántsák! Nem azért él a német magyar kényéren, hogy meg ne marja a gazdáját.”²⁶

E hír megjelenését követően a két érintett tiszt a félhivatalos Kelet című lapban nyilatkozott és kijelentették, hogy nem használták az inkriminált kifejezéseket az önkéntesekkel szemben. Rüstov két tisztársát küldte Barthához, azzal az üzenettel, hogy nem tartja úriembernek. Bartha igen röviden oda nyilatkozott, hogy egészen közönyös az iránt, hogy személye felől a hadnagyoknak miféle véleménye alakult ki.

Ezután a következőkben lehet rekonstruálni a történéseket: November 13-án délben Rüstov hadnagy és Dienstl főhadnagy személyesen és teljes fegyverzetben bementek a Kolozsvár belvárosában található Ellenzék szerkesztőségébe, ahol Bartha Miklóson kívül ekkor Kabdebó Ferenc és ifj. Frits Albert szerkesztőségi munkatársak voltak jelen. Miután beléptek, Bartha egy pillanat alatt felmérte Rüstovék szándékát, íróasztala mellől egy vastag somfabotot vett magához, így amikor Rüstov rövid szóváltás után felemelte a kezében lévő korbácsot és Bartha vállára ütött, a következő pillanatban Bartha somfabotjával olyan erővel sújtott Rüstov fejére, hogy az megtántorodott. A hadnagy összeszedte magát, és az időközben kirántott kardjával vágott Bartha fejéhez, aki vastag botjával felfogta a hatalmas vágást, amely a botot csaknem kétfelé metszette. Ekkor Bartha gyors mozdulattal Rüstov mellé ugrott; egyik kezével a földre teperte, s a másikkal szorította a kardot tartó kéz csuklóját. Egy pillanat alatt lefegyverezte volna ellenfelét, ha munkatársai ekkor nem rohannak ki az utcára segítségért. Amikor Dienstl látta tisztársa szorult helyzetét, kardot rántott, és hátulról erős vágást mért a Bartha fejére. Ezután már ketten estek neki a fegyvertelen szerkesztőnek.²⁷

---

²⁶ Idézi: Sebesi Samu: Bartha Miklós élete és működése. In: Samassa János: Bartha Miklós összegyűjtött munkái I. kötet Budapest 1909. 21. o.

²⁷ Ugyanott. 22. o.

Az egyenlőtlen küzdelemben néhány perc alatt ujjairól, kezéről és fejéről cefákban csüngött a vérrel borított izom és hús. Bartha Miklós összesen 24, köztük több életveszélyes szúrt sebet kapott. A leszámolás után a két hadnagy futva menekült haza, ahol az utcai kaput és lakásuk ajtaját késedekkel eltorlaszolták. Az eset hatalmas felzúdulást keltett Kolozsváron. A leszámolás híre villámgyorsan szétfutott a városban, percekkel később már több ezer ember tolongott a Király-utcában, tiltakozva és keresve a véres eset elkövetőit.

A kolozsvári városi törvényhatóságot azonnali rendkívüli közgyűlésre hívták össze. A közgyűlés rendkívül elszánt hangulatban elhatározta, hogy küldöttséget menteszt az uralkodóhoz, a mérszárlás igazságos megtorlását kérve Ferenc Józseftől, mint legfőbb hadúrtól. A gyilkos merénylet nemcsak Kolozsvárott, hanem az egész országban mély fölháborodást keltett. Az eset gyakorlatilag egy nap alatt országos ügyg vált. A sajtó pártkülönbség nélkül foglalt állást Bartha Miklós mellett, és követelte az elégtételt a hadseregtől. Az egyébként kormánypárti Szegedi Híradó állásfoglalása szerint, „ha a polgárság nem kap teljes elégtételt, nincs más hátra, mint az, hogy a polgári társadalom zárja ki köreiből a közös hadseregbeli tisztikart.”²⁸

Ugron Gábor az eset hírére azonnal Kolozsvárra utazott, az Ellenzék szerkesztőségében Bartha helyére állt, az utcán pedig nap mint nap szervezte a népgyűléseket. A kolozsvári tisztek a kaszárnnyába húzódtak, akik nem mehetek vissza a laktanyába, azokat kolozsvári lakásuknál fegyveres katonák őriztek, amennyiben pedig hivatalos ügyben mégis az utcán kellett járniuk, szigorú katonai kísérettel teheték azt meg. Jól jellemzi az utca hangulatát, hogy amikor a kolozsvári esti korzón „egy előkelő magyar úrhölgy az uccán elejtette zsebkendőjét, melyet egy katonatiszt felemelt és odanyújtotta neki. Az úrhölgy haragosan végigmérté és e szavakkal: „Gyilkosoktól nem fogadok el szolgálatot.” – faképnél hagyta.”²⁹

A kolozsvári egyetem orvostanhallgatói arra tettek fogadalmat, hogy felgyógyulásáig folyamatosan Bartha mellett virrasztanak. November 16-án a képviselőházban a Bartha-ügyben többen is interpellálták Tisza Kálmán miniszterelnököt. Tisza egyrészt tájékoztatta a képviselőket, hogy a tetteseket már elfogták, ügyükben a kolozsvári főispán és a nagyszebeni katonai parancsnokság vegyes bizottságot hozott létre, és a kolozsvári törvényszék is megkezdte a vizsgálatot, másrészt igyekezett az események jelentőségét csökkenteni és élet – amennyire az lehetségesnek tűnt – elvenni.

November 18-án a király fogadta a kolozsvári törvényhatóság küldöttségét Szász Domokos erdélyi református püspök vezetésével. Ferenc József mély együttérzést fejezte ki a történetek miatt, ugyanakkor nem hagyott kétséget afelől, hogy a hadsereg érdekeit tekinti mindenek felett valónak: „Elvárom egyébiránt, hogy önök és küldőik nem fogják megengedni, hogy a nem eléggé sajnálható ily esemény bárki

---

²⁸ Szatmári Mór: Húsz esztendő parlamenti viharai. Amicus kiadás. 1928. 13. o.

²⁹ Ugyanott. 15. o.

által, bármily úton azon barátságos viszony és jó egyetértés megzavarására felhasználhassék, mely különösen Erdélyben a lakosság és a katonaság közt eddig örvedetesen fennállott és mi remélem továbbra is fenn fog állani.”³⁰

Ennek szellemében a két elkövetőt mindössze 30 nap szobafogságra ítélték, majd a politikai hullámok csendesedésével Dienstlt előléptették, és szolgálati érdekből elhelyezték Kolozsvárról, Rüstov pedig leszerelt, és a hadsereg főparancsnoka, Albrecht főherceg vette demonstratív módon pártfogásába, majd alkalmazta egyik uradalmának jól fizető állásába.

Bartha Miklós betegágyából már 1880 karácsonyán felkelt, 1881. január 1-én pedig „A halál nevében” címmel tollba mondta első cikkét: „Végig tekintek azok névsorán, akik szerencsétlenségem felett nyilvánosan feljajdultak, s míg egyfelől a megindulásnak egész mélységét érzem, másfelől megdöbbenve gondolok a tartozás ama nagyságára, mely a közrésztvét által egész életemre nehezedett.”³¹

1881. május végén a Függetlenségi Párt elhatározta, hogy Kolozsvár mindkét kerületében indít képviselőjelöltet a kormánypárttal szemben. A város első választókerületében Bartha Miklóst jelölték, a második kerületben Ugron Gábort. A szoros választási küzdelemben Ugron Gábort kilenc, Bartha Miklóst pedig negyvenhárom szavazattöbbséggel képviselővé választották. Barthát ugyanakkor Szilágyssomlyón is megválasztották, de ő természetesen, tekintettel az előzményekre, a kolozsvári mandátumot tartotta meg.

Bartha 1884-ben Kolozsvárott a Szabadelvű Párt vezető politikusával, Hegedűs Sándorral szemben megbukott, de Csíkszeredában mandátumot szerzett, és ismét bejutott a parlamentbe.

1884-ben megismerkedett Klein Frigyes gyalui birtokos leányával, Rózsikával, akit eljegyzésük után haláláig csak Rözgének becézett. 1885. március 31-én Gyaluban, szűk családi körben Kovács Ödön református teológiai tanár és lelkész összeadta a párt, ezzel Bartha Miklós harmadszor is házasságot kötött.³²

Ugyancsak 1885 márciusában indult meg az „Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület”, a legendás EMKE, amelynek életre hívásában Bartha Miklós főszerepet játszott.

Magyarországon az 1870-es évek második felétől kezdve egyre több egyesület, társadalmi kezdeményezés vette fel programjába a magyar nyelv és kultúra társadalmi eszközökkel történő terjesztésének gondolatát. Az 1880-as évek elején pedig megalakultak az első magyarosítást, a magyar szellem terjesztését kizárólagos tevékenységként megfogalmazó regionális közművelődési egyesületek: 1881-ben a „Sárosmegyében a Magyarságot és Népnevelést Terjesztő Egyesület”, 1882-ben a

³⁰ Idézi: Szatmári Mór: Húsz esztendő parlamenti viharai. Amicus kiadás. 1928. 14–15. o.

³¹ Ellenzék 1881. január 2. 1. o.

³² Sebesi Samu: Bartha Miklós élete és működése. In: Samassa János: Bartha Miklós összegyűjtött munkái I. kötet Budapest 1909. 26. o.

„Csángó-Magyar Egyesület”, a „Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület”, a „Szatmármegyei Széchenyi Társulat”, a „Temesvári Magyar Nyelvterjesztő Egyesület”, majd ennek fiók egyletei Orsován, Versecen, Pancsován, Nagybecskerekén, ugyanebben az évben a „Délmagyarországi Múzeum Egyesület”, a „Budapesti (majd Országos) Magyar Iskola Egyesület”, a „Pozsonymegyei Magyar Közművelődési Egyesület”.³³

Az országos példák nyomán és inspirálására Erdélyben is megkezdődtek az egyeztetések. Egy erdélyi egyesület megalapításának szükségességét talán Bartha képviselte leghatározottabban, így szinte törvényszerűen került az alapítási folyamat középontjába. 1882 nyarán Bánó József, Hazslinszky Frigyes társaságában Bartha Miklós nevéhez fűződik az EMKE konkrét „kitalálása” is: „akkor beszéltük meg – úgy mond –, hogy mily szükséges volna Erdélyben is ily magyarosító egyesületet alapítani.”³⁴ Ekkoriban születik meg Barthában egy magyar közművelődési egyesület létesítésének gondolata. 1882. december 6-án írja meg első cikkét „Magyar Egylet” címmel. Az Ellenzék két számában megjelent cikk adta meg az első lökést az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület megalakulására.

Bartha Miklós az EMKE megalapítását övező erdélyi sajtó polémiaiban is vezérszerepet vitt. Sorra jelentek meg cikkei a témában, egyeztetett, agitált, a leendő egyesület létrehozására indított gyűjtés élére állt. 1882-től kezdve újra és újra visszatért a témához: „Visszatérünk e tárgyra megint és ha kell, vissza fogunk térni tízszer és százszor, de elposványosodni nem engedjük az erdélyi „magyar kultúregylet” ügyét. Nem riaszt vissza a társadalom tétlensége, nem lohasztja erélyünket a sokszor tapasztalt közöny, nem ejt kétségbe a siker felől az a sajátságos skepsis, mely darab idő óta a közélet terén megszokta szállani az embereket. Buzdítunk, kiáltunk, jajgatunk, magyarázunk...nem tesszük le a pennát, míg a magyar kultúregylet csábító alakja ki nem pattan az erdélyi társadalom honfiúi aggodalmakban megőszült fejéből...nekiünk a szervezkedésben lévő magyar államot erős szervezetű magyar társadalommal kell istápolnunk...e szervezkedés ne legyen zugegylet, hanem egy egész hálózat, erőteljes kötelékekkel, fiókegyletekkel, jól megválasztott agenciával.”³⁵

1884-ben az erdélyi közművelődési egyesület előkészítésére, Bartha részvételével, 27 tagú előkészítő bizottság, majd, szintén Bartha közreműködésével, 5 tagú alapszabály készítő bizottság alakult. 1885. április 12-én az EMKE alakuló, augusztus 31-re tisztújító közgyűlést hívott össze. Mindkét közgyűlésre hatalmas tömeg gyűlt össze.

„Oly nagy az érkező vendégek száma, hogy Kolozsvár összes bérkocsija és magánfogata nem elég a vasúttól az érkezők beszállítására, tehát Kornis Viktor gróf,

---

³³ Sándor József: Az EMKE megalakulása és negyedszázados működése 1885–1910. Kolozsvár 1910. 66–70. o.

³⁴ Ugyanott. 72. o.

³⁵ Ugyanott. 74. o.

Szentbenedeki nagybirtokos az urak és hölgyek élére állva, elől a Salamon országos hírvő zenekarával és lovas bandériummal, ezer meg ezer emberből álló élő sorfal között, kik örömkönnel szemükben és lelkesedéssel együtt éneklük a Hymnus-t, a Szózat-ot, és a Rákóczi indulót, gyalog jönnek be a lobogó tengerben úszó mai Ferenc József úton és Wesselényi utcán (akkor Nagy-utcán és Belhíd-utcán) s a Mátyás király-téri (akkor Fő téri) városháza elé vonulva, a vezető gróf úgy üdvözlí az erkélyen álló polgármestert, aki onnan megindulva válaszol.”³⁶ Az értekezleteket üdvözlölte Turinból Kossuth Lajos³⁷, az alapszabályokat pedig a Tisza Kálmán által vezetett belügyminisztérium 1885. május 21-én hivatalosan is jóváhagyta. Ugron Gábor és Bartha határozott fellépésének eredményeképpen az EMKE vezetésében a függetlenségi ellenzék az eredeti elképzelésekhez képest nagyobb szerephez jutott, valamint a választmány egyoldalú kolozsvári többsége is csökkent.

Az EMKE első elnöke Bethlen Gábor, Nagy-és Kisküküllő vármegyék főispánja³⁸ lett, egyik alelnöke Bartha Miklós, de az egyesületben vezető szerepet vállalt többek között Apponyi Albert, Bánffy Dezső, Szász Domokos, Ugron Gábor, Concha Győző, Kemény Gábor, Jókai Mór, Baross Gábor, Hermann Ottó. Ettől kezdve néhány évig Bartha munkásságának egy jó részét szentelte az EMKE szervezésének és népszerűsítésének. 1890-ben parlamenti interpellációban is foglalkozott az EMKE-vel.

Az 1887-iki általános képviselőválasztások alatt nem jutott mandátumhoz, de már novemberben Heltai Ferencsel szemben Udvarhely megye oklándi kerülete képviselőjévé választotta. 1888-ban egy úgynevezett társadalmi színművet írt Melanie címmel. Főképpen erdélyi közéleti szerepvállalására és politikai népszerűségére tekintettel, Ditrői Mór a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója befogadta a darabot, amely március 22-ikén került először színpadra a kolozsvári közönség elé. Bartha hatalmas energiával vetette bele magát a színházi munkába. Pénzt szerzett, jótékonyági előadásokat szervezett, színészekkel tárgyalt darabja szereposztásáról. „Nagyságod szíves volt mondani – írta Bartha egy ismert színésznőnek – hogy kész lenne

---

³⁶ Ugyanott. 92. o.

³⁷ „Erdély jobb keze hazánknak. Minden talpalatnyi térrel, mit ott a magyarság elveszít, hazánk ezeréves magyar állami jellegének biztonsága csorbul. Hazafiúi irányban ellensúlyozni a magyarellenes állam bomlasztó bujtogatást, feltartani a magyarságot, visszaszerezni az elvesztett tért, fejleszteni a magyar közművelődést, – oly önvédelem, melyet minden magyarnak támogatnia kellene.” Kossuth Lajos sürgönye az EMKE alakuló közgyűléséhez. Ugyanott 89. o.

³⁸ „Nagy s fontos szerep várakozott reá különösen Nagy-Küküllő megyében, mely a legtulzább nemzetiségi megyék egyike volt; de Bethlen gróf, aki azzal a czéllal és erős szándékkal vette át a kormányzást, hogy megyéjében a magyarságot erősebb alapra helyezze, hogy ezt szilárdítsa s terjessze, nem kímélve időt és fáradságot, oly csüggedetlen és kitartó munkásságot fejtett ki, mely által az akadály megszűnt akadály lenni s a tulzók elvei többé nem találtak termő talajra. ...ezrek kiáltottak fel s ezek lelkesültek e választáson, midőn az elnöki székbe Bethlen gróf személyében a tiszta és igazi magyarság megtestesült példányképe ült.” Somogyi Zsigmond: Magyarország főispánjainak albuma. Szombathely. 1889. 298. o.

színművemnek egyik szerepét elfogadni, s egy jótékony célú előadásban részt venni. Ugy-e ez a kellemes udvariasság egy olyan kedves formulája volt, melyből jó nevelésű nagyvilági embernek tőkét faragni nem illik?...Szabad-e remélnem, hogy ama bizonyos szerepet elvállalja Nagyságod?...Ditrói igazgatóval közöltem, hogy Nagysád 7-ike körül ellátogat Kolozsvárra. Igen természetes, hogy ő kiváló szerencséjének tartja, ha Nagyságodat néhány fellépésre megnyerheti!”³⁹

Ebben az évben újabb családi gyász érte. Apósa meghalt, s a családi birtokot sógora örökölte. Ugyanekkor az Ellenzék tulajdonjogát, kiadójának Magyar Mihálynak adta el, magának csupán a lap felelős szerkesztői pozícióját tartotta meg. Régi gyomorbaja kiújult, idegességről, levertségről panaszkodott. 1888 őszén idegfáradalmi gyógyítására az ausztriai Kaltenleutgebent kereste fel, ahol rövid pihenés után, ismét visszatért derűje, hiszen a következőképpen indokolja, hogy miért ment Ausztriába gyógyulni: „Mivel nyakas valék, megmerevült a nyakam; mivel sokat jártam-keltem, megbénult a lábam; mivel mindent kikutyogtam, meggyöngült a tüdőm; mivel politizáltam, megnőtt az epém; mivel sokat dicsértek, meghízott a májam s mivel összeszámítottam Magyarország államadosságait, meghűlt a vérem.”⁴⁰

1889. május 27-én az Erdélyi Irodalmi Társaság választotta tagjai közé. 1890-ben, a Függetlenségi Párt kettéválásakor Ugron Gábor támogatására nagyszabású pártszervező körutat tett az országban. Ebben az időben Hosszú-Macskáson 300 holdas birtokot vásárolt magának. A birtok közepén lévő ház tervezését és felújítását maga intézte és felügyelte. Az elkészült ház homlokzatára íratta feleségének emléket állítva a „Rözsze-lak” elnevezést, alá pedig az „Imádkozzál és dolgozzál” bencés jelmondatot.⁴¹ Feleségével ezután ide költözött, és a későbbiekben is a nyarakat rendszeresen a hosszú-macskási birtokon töltötték.

Az 1890-es évek elején kolozsvári lakásukat eladták, Budapestre költöztek, ahol Bartha kezdetben az 1891-ben alapított Magyar Hírlapnak, majd pedig a Holló Lajos által megindított Magyarországnak lett állandó munkatársa. 1890 után, az általános belpolitikai helyzet lassú átalakulása következtében az Apponyi Albert és Horánszky Nándor által vezetett 1867-es Mérsékelt Ellenzék és a Függetlenségi Párt mind közelebb kerültek egymáshoz, majd az 1892-iki általános választások előtt konkrét választási együttműködésre is léptek. A politikai szövetséget Kolozsvárott pecsételték meg, ahol Apponyi is megjelent, s itt Bartha gyakorlatilag vezérszerepet

---

³⁹ Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Levelestár Bartha Miklós levele Prille Kornéliához. 1888. február 26.

⁴⁰ Idézi: Sebesi Samu: Bartha Miklós élete és működése. In: Samassa János: Bartha Miklós összegyűjtött munkái I. kötet Budapest 1909. 32. o.

⁴¹ Sebesi Samu: Bartha Miklós élete és működése. In: Samassa János: Bartha Miklós összegyűjtött munkái I. kötet Budapest 1909. 33. o.

ajánlott Apponyinak a függetlenségi mozgalmon belül: „ha a mérsékelt ellenzék elérte már célját, ragadd kezedbe a függetlenségi zászlót és vezess tovább!”⁴²

1892-ben újra bejutott az országgyűlésbe, a nagyajtai kerület választotta meg képviselőjének. Az 1892–96-os parlamenti ciklus legfontosabb kérdésében a polgári házasság ügyében erős harcot vívott a Wekerle-kormányral, a legtöbb vonatkozásban a kormány által betervezett egyházpolitikai reformok ellenében foglalt állást. Az ekkor megjelent, rendre országos visszhangot kiváltó nemzetiségpolitikai cikkei politikai támogatók és új előfizetők nagy számát vonzották a Magyarországhoz.

Amikor Kossuth Lajos 1894 márciusában elhunyt, a Függetlenségi Párt legjobb szónokát, Bartha Miklóst bízta meg, hogy Kossuth ravatalára koszorút helyezzen és a turini temetés alkalmával beszédet tartson az elhunyt kormányzó koporsója felett. Bartha Miklós a turini utat élete és politikai pályafutása egyik legmeghatározóbb élményének tekintette. Keresztfiához írott levelében gyönyörű szavakkal számol be Kossuth Lajos koporsója mellett átélt megrendítő pillanatokról: „március 23-án délután, mikor másodszor jelentem meg a halottas háznál, engedélyt kértem és kaptam arra, hogy a nagy halottat láthassam. Ekkor bementem régi hálósobájába, s ott láttam kiterítve a magyar történelem legnagyobb alakját. Nem írom le neked érzelmeimet. Majd ha eléred ezt a kort, mikorra elméd és szíved oda fejlődik, hogy megmérni tudjad az ő alkotásainak nagyságát, jellemerejének szívósságát, életének szenvedéseit, külföldi működésének hasznait; ha mindezt majd összeveted a nemzetben rejlő erők föltámadásával az ő vezérlete alatt, és ezen erőnek megrokkolásával a mások vezérlete alatt; ha majd látni fogod, hogy a békülékenységre átgúnyt nemzet, miként hagyta őt legkétségbeejtőbb küzdelmei közben teljesen egymagára, elfordulva tőle és tanácsát ki nem kérve – egyszóval ha majd átérted és átérzed azt a világtörténelmi tragédiát, melynek hőse Kossuth Lajos: akkor fogalmat fogsz alkotni magadnak, a bánatnak, a keserűségnek, a tisztetletnek, a hálának, kegyeletnek és szeretetnek azon egymásra tornyosuló érzelmeiről, melyek lelkeket, életemnek e nagy pillanatában megrázták.”⁴³

Bartha 1895-ben a Magyarországon két cikkben is a Pesti Naplónak a Haas és Deutsch cég által a kormány részére történt állítólagos korrumpálásáról és megvásárlásáról számolt be érzékletes részletességgel. Wekerle Sándor, aki ekkor már nem volt miniszterelnök, sértve és találva érezte magát, és sajtópert indított Bartha Miklós és a lapkiadó Holló Lajos ellen. Az izgalmas sajtóper azzal végződött, hogy Barthát hat hónapi államfogházban letöltendő elzárásra és ezer forint pénzbüntetésre ítélték. Az ítélet kihirdetését követően országos akció indult annak érdekében, hogy Barthát mentesítsék a büntetés alól. Bartha Miklós kegyelmi kérvényét rövid idő

---

⁴² Sebesi Samu: Bartha Miklós élete és működése. In: Samassa János: Bartha Miklós összegyűjtött munkái I. kötet Budapest 1909. 34. o.

⁴³ Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Levelestár. Bartha Miklós levele keresztfiához. 1894. április 7.

alatt – példátlan módon – több, mint háromszázhatvan ezren írták alá, akik között ott volt például Vaszary Kolos hercegprímás és Apponyi György, egykori kancellár is. A századvégen egyedülálló tiltakozás eredményeképpen az uralkodó kegyelmi úton elengedte Barthának a fogházbüntetést. A király kegyelmi kérvénye a büntetés megkezdését követő második napon érkezett meg, így Bartha Miklóst, mint egykor Táncsics Mihályt, közvetlenül a fogházból vitték vállukon hívei a Függetlenségi Párt ünnepi lakomájára, ahol élete egyik legmeggrázóbb beszédét mondta el tisztelőinek.⁴⁴

Jól jelzi ezekben az években Bartha Miklós politikusi tekintélyét, hogy Herceg Ferenc tulajdonképpen a Bartha-féle kegyelmi kérvénnyel kapcsolatos parlamenti félreértésnek⁴⁵ köszönhetette Bánffy Dezső miniszterelnök kitüntetett figyelmét és politikai karrierjének repülő rajtját: „Bartha Miklós, a jeles publicista, az erdélyi ember családias gyűlölködésével támadta Bánffy Dezsőt. A Magyarországra írta cikkeit, amelyek rövid és tömör mondatokkal törték mozsárba a kormányt és a kormánypártot. Egyszer egy „Csürhe” című cikkel gyönyörködtette olvasóit, a „Csürhe” címet nekünk, szabadelvűeknek adományozta. Néhány nappal a cikk megjelenése után a Ház folyosóján ívet tettek elém, hogy írjam alá. Felségfolyamodás volt, amely kegyelmet kért Bartha számára, akit valami régebbi sajtóvétsége miatt egypár heti államfogházra ítélték. Már akkor vagy száz név volt az íven, ellenzéki és kormánypárti vegyesen; az előbbieket azért írták alá, mert rajongtak Bartháért, az utóbbiak, mert féltek tőle. Úgy okoskodtam, hogyha aláírnám, akkor csakugyan megérdemelném, hogy a csürhéhez számítsanak, mert ez a tömeges kérvényezés nem egyéb, mint politikai büntetés Bartha Miklós mellett. Tehát megtagadtam az aláírástomat. A dolognak híre ment, a baloldaliak szidták, mint a bokrot, de a mamelukok is, akik nagylelkű gesztussal már rákanyarították a nevüket a kegyelmi kérvényre, úgy találták, hogy föltűnési viszketegekben szenvedek, és rossznéven vették, hogy különb akarok lenni, mint ők.”⁴⁶

Ennek az incidensnek a következtében viszont Bartha Miklós egyik legnagyobb ellenfele, Bánffy Dezső, felfigyelt a fiatal Herczeg Ferencre: „alighogy leültem, Bánffy miniszterelnök odahajolt hozzám: „Akarsz delegátus lenni?” – kérdezte minden bevezetés nélkül...A miniszterelnök ettől kezdve a szívébe zárt, alig múlt el hét, hogy a budai Sándor Móric-palota vendége nem lettem volna.”⁴⁷

A többszöri frakció alakulások eredményeképpen a századvégen több új vezető politikus tűnt fel Bartha és Ugron mellett. Ekkor kapott szerepet az Ugron frakcióban többek között, a nagy szónoki tehetségű Polónyi Géza, majd a Magyarország főszerkesztője, Holló Lajos.

⁴⁴ Kemény Gábor: Bartha Miklós és a nemzetiségek. Pécs. 1943. 21. o.

⁴⁵ Herczeg Ferenc emlékezései. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest 1985. 306–310. o.

⁴⁶ Ugyanott. 306. o.

⁴⁷ Ugyanott. 307. o.

1895-ben hazatért Kossuth fia, Kossuth Ferenc, aki szerepet vállalt Justh és Eötvös mellett, így az általuk vezetett függetlenségi politikai irányzat vezető szerepe megerősítést nyert. Kossuth Ferencet a Függetlenségi Párt elnökének választották, majd az 1896-os országgyűlési választásokon a Függetlenségi Kossuth Párt vezető szerepe egyértelmű lett. Bartháék megsemmisítő vereséget szenvedtek, maga Ugron és Bartha sem szerzett mandátumot.

A választási küzdelemben a kormány szinte az összes befolyásoló erejét és pénzét a számára legveszélyesebbnek tűnő, kormányképességet megcélzó Ugron Pártra és a Nemzeti Pártra irányította, míg az alföldi megyékben domináló Kossuth-féle Függetlenségi Párttal kevésbé konfrontálódtak. Az anyapárt így továbbra is ortodox függetlenségi, liberális, politikát folytatott, Bartha konzervatív, agrárius, ám kormányképességre törekvő programja továbbra is kisebbségben maradt az ellenzéki piacon.

Bartha Miklós az 1896-iki választásoknál a gyulai kerületben a kormányhatalom és személyesen Bánffy miniszterelnök politikai nyomása alatt Terényi Lajossal szemben elbukott. Bánffy különböző csatornákon mintegy százezer Ft-ot juttatott a gyulai kerületbe Bartha megbuktatása érdekében.⁴⁸

Csak egy év múlva jutott vissza a parlamentbe, amikor a Terényi halálával megüresedett kerületben Bodoki Zoltán szabadelvű párti jelöltet sikerült legyőznie.

A gyulai választások után nagybeteg lett, hosszú ideig Budapesten a Kétly-klinikán feküdt, majd hosszabb időre egészségügyi utazást tett az Adrián.

1898-ban a budapesti Egyetemi Kör dísztagjává választotta, ugyanebben az évben írói érdemeinek elismerésül a Petőfi Társaság tagjai sorába választotta. 1899-ben nyújtotta be a Vígszínházhoz „Feleség” című társadalmi drámáját, amelyet azonban csak három év múlva, 1902-ben adott elő a színház.

Bartha ebben az időben hozzáfogott régi tervének megvalósításához: az ország nemzetiségi peremvidékeinek szisztematikus vizsgálatára és elemzésére készült. Újra bejárta a Mezőség románok lakta területeit, a Székelyföld veszélyeztetett peremterületeit, majd 1900 őszén elfogadta Egán Ede meghívását Kárpátaljára a kormány hegyvidéki akciójának tanulmányozására.

Bartha kárpátaljai élményei és tapasztalatai alapján 1901. január 1-én kezdte meg az Ellenzékben a Kazárföldön című tárcasorozatának közlését, melyet még ugyanebben az évben könyv alakban is kiadott. A cikksorozatnak és a könyvnek elementáris sikere lett. A Kazárföldön az észak-keleti országrész, a Ruténföld társadalmát és szociális valóságát, valamint ezzel párhuzamosan a Földművelésügyi Minisztérium, Egán Ede miniszteri megbízott által vezetett ú.n. ruténmentő akcióját igyekezett bemutatni szociografikus módszerekkel: „Búzatermő Magyarországnak van egy vidéke, a hol a nép évről-évre éhezik. Nem ismeri a jóllakás állapotát. Egész élete ab-

---

⁴⁸ Kemény Gábor: Bartha Miklós és a nemzetiségek. Pécs. 1943. 22. o.

ban a sóvárgásban telik el, hogy jóllakhassék. Íme, az állattá fajulás útja. A kutya ragadozóvá lesz, a veréb tolvajjá, ha éhes. A birka bóg, a ló nyerít. Ez a szegény nép sem tolvajjá, sem martalóccá nem lett. Nem is kiabált. Némán tűr évtizedek óta... alkalmam nyílt megnézni a nép életmódját, szokásait, vagyoni és kulturális állapotát. Érintkeztem papokkal, jegyzőkkel, bírakkal, erdészekkel, kerülőkkel, földművelőkkel, boltosokkal, napszámosokkal, tanítókkal, korcsmárosokkal, uzsorásokkal, nagyúri családdal és szegénységben sinlődő ruthén háznéppel.⁴⁹

1899-től újra közeledés indult meg a két függetlenségi irányzat között, Kossuth Ferenc több gesztusa nyomán, Bartha személyes szerepvállalásával, végül a két párt 1901-ben újra egyesült.

1901-iki választások alkalmával ismét Gyulán lépett fel, de olyan mérvű korteskedést folytattak ellene, hogy megbukott. Am annál nagyobb lelkesedéssel választották meg Zentán, ahol ebben az évben és az 1905-iki választásoknál is mandátumot szerzett, így Zentát egészen haláláig képviselte.

Az 1901-es választások után Bartha lemondott az Ugron-féle Függetlenségi Párt vezetéséről, helyére Szederkényi Nándor került.

Életének egyik csúcspontjára jutott, amikor 1902. október 12-én, Fadrusz János monumentális Mátyás szobrának avatását követően, az Erdélyi Irodalmi Társaság ünnepélyes felolvasó ülést rendezett, amelynek két programpontját a legnagyobb magyar író, Jókai Mór ünnepi beszéde és Bartha Miklós ünnepi felolvasása képezte.

Bartha Miklós a parlamentben utoljára 1904 őszén szólalt fel. 1905. október elején hirtelen beteg lett. Régi gyomorbaja kiújult, ágnak dőlt, orvosa eltiltotta bármilyen izgatottságot előidéző tevékenységtől. A Magyarországon napról-napra írott vezércikkek elmaradtak. Állapota rosszabbodott, 1905. október 19-én este 8 óra előtt, rövid szenvedés után, Budapesten Deák Ferenc utcai lakásán Bartha Miklós, a „vihar emberi alakban” örökre elnémult.

Halála országszerte, pártkülönbségre való tekintet nélkül, mély és őszinte részvétet keltett. „Nem tudnám magamat becsülni és nem tartanám magamat igaz magyar nőnek, ha bár egy csekélységgel, de hozzá nem járulnék az ő síremlékéhez. – írta gyászolói százazrei közül, egy vidéki özvegyasszony a halála utáni napokban.⁵⁰ A nemzeti közvélemény a kor legbátrabb magyar politikusaként tekintett rá, külön gyászolta Erdély és a szűkebb szülőhaza, Székelyföld, Udvarhely és Rugonfalva.

Bartha élete és politikai életműve összeforrott a Függetlenségi Párt, a magyar függetlenségi mozgalmak történetével. Több, mint három évtizedig a magyar függetlenségi politika egyik legfontosabb pártvezetője, harcosa és vezető publicistája volt. A dantoni természetű és képességű⁵¹ Ugron Gáborral történő találkozását kö-

⁴⁹ Bartha Miklós: Kazár földön. Kolozsvár. Ellenzék könyvnyomda. 1901. 7–9. o.

⁵⁰ Magyarország 1905. 273. szám 3. o.

⁵¹ Pethő Sándor megfogalmazása. Lásd: Pethő Sándor: Politikai arcképek. Az új Magyarország vezéregyéniségei. Budapest 1911. 98–101. o.

vetően pedig a függetlenségi gondolat modernizálásának és piacositásának, valamint a párt fragmentizációjának is kiemelkedő alakítója és befolyásolója lett. 1874 februárjában a Balközép egy részéből és a 48-as Pártból megalakult az Egyesült Közjogi Ellenzék, amely ugyanezen év májusában felvette a Negyvennyolcas Függetlenségi Párt nevet. A párt többsége az önálló magyar állami függetlenség megteremtését tartotta a legfontosabb politikai célkitűzésnek.

„Magyarország legyen önálló független magyar állam, mely minden idegen beavatkozástól mentesen intézze minden ügyeit, mely teljes önállósággal bírjon a polgári közigazgatáson kívül a hadügy, pénzügy, nemzetközi viszonyok és a közgazdaság minden ügyében.” – rögzítette az 1874-es hivatalos pártprogram.⁵² A párt általános politikája tulajdonképpen a korábbi 1849-es típusú radikális politikai programokat aktualizálta. A függetlenségi politikusok kimondva, vagy kimondatlanul azt vallották, „hogy a párt célja nem is elveinek belátható jövőben való gyakorlati megvalósítása, hanem – a függetlenségi eszmének ideális kultusza, fenntartása.”⁵³

A párt politizálásában egyre lényegesebb akadályt képezett az a minden tekintetben inparlamentális és alig titkolt premissza, hogy a pártprogram megvalósítását, azt, hogy a választásokon többséget szerezve a program az adott keretek között valóssá válhatna, a párt vezetői tulajdonképpen nem hitték.

A Függetlenségi Párt „öntudatos kormányképtelenségével lehetetlenné tette – a parlamenti váltó-gazdaságot s így magának a parlamenti rendszernek a megerősödését. De ugyanekkor megőrölt, mert teljes meddségre kárhoztatott és önmagával meghasonlásba kergetett egy csomó, valóban fényes parlamenti tehetséget és elsőrendű kvalitást; – nem is számítva azt a tömeget, mely rendületlen bizalommal hitt az élén haladó vezéregyenisegekben, s mely ilyenformán hitet, küzdelmet és olykor vagyont – hiába áldozott.”⁵⁴

Bartha Miklós ennek a tisztán teoretikus politizálásnak volt – Ugron Gábor mellett – a legfajszínűsabb párton és függetlenségi mozgalmon belüli kritikusa. Bartha az évek során egyre hangsúlyosabban képviselte pragmatikus politikai megfontolások beépítését a függetlenségi stratégiai elképzelésekbe.

1881-ben a függetlenségi programmal megválasztott erdélyi képviselők külön országgyűlési csoportot hoztak létre, majd ezzel egyidejűleg elképzeléseiket önálló programban jelentették meg. A program elkészítésében Barthának főszerep jutott. Az 1881-es programmal először jelent meg a függetlenségi ellenzék körében a kormányképesre törekvés gondolata. Ez a politikai elképzelés vezetett el majd végső soron odáig, hogy az egyesült ellenzék 1906-ban kormányképes erőként hatalomra kerülhetett.

---

⁵² Mérei Gyula–Pölöskei Ferenc (szerk.): Magyarországi pártprogramok 1867–1919. Budapest 2003. 108. o.

⁵³ Deák Albert: A parlamenti kormányrendszer Magyarországon. Budapest 1912. II. rész 130. o.

⁵⁴ Ugyanott. 135. o.

Az 1881-es program a függetlenségi törekvések megvalósításának lépcsőzetes bevezetését képviselte. Az önálló magyar hadsereg gondolatát például – ellentétben, az egész korszakban hivatalos függetlenségi állásponttal – „megrázkódtatás nélkül, lépcsőzetesen” akarták kivезetni „a fennálló rossz és kárhozatos rendszer szervezetéből”, a delegációkat pedig akkor törölték volna el, „ha a körülmények úgy kívánják.”⁵⁵

A program először fogalmazta meg a nemzeti agrárius, antimodernizációs elképzeléseket ideologikus formában. A magyar vidék, a kis-és középbirtok érdekében átalakított vámvédelem a program hangsúlyos részét képezte: „Kívánjuk, hogy a vám-szövetség felmondassék és az önálló vámterület alapján földművelésünk és iparunk érdekében külfölddel vám-és kereskedelmi szerződésre függetlenül léphessünk.”⁵⁶

A programban a vámvédelem nemzetiségpolitikai vonatkozásokkal is erősödött: „követeljük, hogy a román és szerb szarvasmarha behozatala eltiltassék, különben saját piacainkat elfoglalják és a marhavész behurczolása által állományunkat megtizedelik. A Romániával kötött szerződés felmondását és annak nyers termelésünk védelmére módosítását, mint az erdélyrészi földművelés életfeltételét hangoztatni fogjuk.”⁵⁷

Bartha egy röpiratában konkrétan is kifejtette az általa képviselt politikai-stratégiai fordulat részleteit. A függetlenségi mozgalmon belül az addigi elvfenntartó passzivitás helyébe egy megfontolt realpolitikát ajánlott: „a ki pedig 48-asnak mondja magát, de 49 szellemében dolgozik, annak csakugyan nincs joga a korona bizalmához. Már pedig e bizalmat, ha elveinket érvényre akarjuk emelni, éppen úgy meg kell nyerni, mint a nemzet bizalmát.”⁵⁸

A Függetlenségi Párt belső válságáért az öncélú és felszínes radikalizmust tette felelőssé: „mivel egy szélső párt a világon mindenütt abban a szerencsében részesül, hogy a rakoncátlan elem inkább csatlakozik hozzá, mint egy másik párthoz: ennélfogva, a miként nőttünk szám szerint, abban az arányban nőttünk az abczugosokkal is.”⁵⁹

1882-ben a Függetlenségi Párt radikális és antiszemita csoportjainak erősödése következtében, annak ellenhatásaképpen, Ugron és Bartha országgyűlési frakciója már harminc főre növekedett. Bartháék ekkor kezdték meg első gyakorlati politikai tapogatózó lépések megtételét a Szilágyi Dezső által vezetett, 67-es alapon álló, Mérsékelt Ellenzék irányában.

1884-ben a párt felvette a Függetlenségi és 48-as Párt nevet, Mocsári Lajost pedig Irányi Dániel váltotta a párt élén. A megújult pártba Madarász József radikális

---

⁵⁵ Mérei Gyula: Magyar politikai pártprogramok (1867–1914). Budapest 1934. 287. o.

⁵⁶ Ugyanott. 288. o.

⁵⁷ Ugyanott. 288. o.

⁵⁸ Bartha Miklós: A függetlenségi párt. Kolozsvár 1890. 24. o.

⁵⁹ Ugyanott. 19. o.

csoportja és a Verhovay Gyula és Vadnay Andor által vezetett függetlenségi antisze-
miták azonban nem léptek be.

Az 1889-ben megindult nagy véderővita és a honossági törvénnyel kapcsolatos
taktikai kérdések újra megosztották a pártot. Bartháék képviselői csoportja nem he-
lyeselte a függetlenségi politika radikalizálódását és a személyeskedés térnyerését a
parlamenti munkában.

1890-ben Ugron és Bartha, valamint 15 országgyűlési képviselő kilépett a Füg-
getlenségi Pártból és önálló 48-as Pártot alakítottak. A párt Bartha racionális és
kormányképes alternatíváját igyekezett gyakorlati formába önteni. A párt a közjogi
követelések tekintetében a fokozatosság elvét hangsúlyozta, fellépett a 49-es típusú
szimbolikus politikai akciók ellen, a magyar parlamenti szabályokat és stílust euró-
paibbá igyekezett formálni, a közös delegációkban való politikai szerepvállalást pedig
saját maguk számára elfogadhatónak ítélte.

Az 1892-es választásokon az anyapárt ellen Ugronék pártja számos területen
vereséget szenvedett, így Bartháék formálódó új politikai alternatívája egyelőre nem
tudott tovább erősödni.

Irányi Dániel halála után a Függetlenségi- és 48-as Párt elnöki tisztét Eötvös Ká-
roly foglalta el, ám az egyházpolitikai kérdések ügyében fennálló nézetkülönbségek
okán rövid időn belül maga az elnök lépett ki, így immár három részre szakadt a
függetlenségi mozgalom. Eötvös Károly utódja az anyapárt élén Justh Gyula lett,
aki a polgári házasság ügyében a párttagok számára – nem utolsósorban a pártegy-
ség megőrzése érdekében – a lelkiismereti szavazás álláspontjára helyezkedett. Ennek
hatására az Ugron-Bartha frakció visszalépett az anyapártba, viszont 1895 tavaszán
Justh is kilépett a pártból, egyesült Eötvös csoporttal és közösen megalakították a
Liberális Függetlenségi Pártot, amely az egyházpolitikai kérdésekben a szabadelvű
reformokat és nagyjából a kormány álláspontját tette magáévá. A pártkörben
maradt függetlenségi képviselők az egyházpolitikai konzervativizmus alapján álló
Bartha Miklóst választották a párt elnökének.

Bartha újkonzervativizmusának egyik fontos eleme volt ebben az időben, hogy
pártjának Kossuth által is támogatott többségi álláspontjával szemben mindvégig
kitartott az egyházi reformok ellenzőinek táborában. A katolikus egyház gyengítését
elsősorban nemzetpolitikai értelemben tartotta veszélyesnek.

„Az egyház nem egyéb, mint vallásilag szervezett társadalom. És most az állam
a maga hiányzó életterejét azzal akarja pótolni, hogy az egyháztól, ezen vallásilag
szervezkedett társadalomtól vegyen el újabb és újabb erőket. Ezen eljárást két okból
helytelenítem. Először azért, mert a magyar állam szuverenitásának hiányzó életfel-
tételt azon erők, melyeket az egyháztól venne el, úgy sem pótolnák; másodsorban
helytelenítem azért, mert egy ilyen csonka állami organizmusnak, amely éppen so-

kasága miatt sok tekintetben bécsi kegyelemtől függ, nem akarom kiszolgáltatni a magyar társadalom összes életerejét.”⁶⁰

Bartha, mint református felekezetű, különleges szerepet vitt az egyházpolitikai küzdelmek parlamenti vitájában. Ady jól látta, hogy „Bartha Miklós a többek között azért becses az ultramontanoknak, mert reformátusnak született.”⁶¹

A felfokozott politikai küzdelemben innen már csak egy lépés volt az antiszemitizmus vádjának felbukkanása. Bartha is világosan érezte az ilyen jellegű összefüggéseket. A Kazárföldön kiadása előtt például akkurátus aprólékossággal, széles szakmai körökben, zsidó történeti és módszertani kérdésekben tájékozódott, és kért szakmai tanácsokat. Ennek is köszönhető, hogy a könyv megjelenése után a magyarországi sajtóvisszhang alapvetően pozitív volt, és elsöprő többségében elvetette és alaptalan-nak tartotta Bartha antiszemitizmusára vonatkozó vádakát.

„Írhat-e így antiszemita? Szólhat-e ennyire gyöngéden és humánus módon az, aki üldözni akarja a zsidót? Nem. Így csak az szokott írni, aki az emberiséget nem vallási meggyőződés szerint osztja részekre, aki az emberiség szociális jelentőségű együvé tartozóságát művelt lelkiületével felismerte.”⁶²

Bartha világképében és nemzetiségpolitikai elképzeléseiben kitüntetett szerepet játszott a tradicionális magyar közjogi-közigazgatási szerkezet védelme és elemzése. Az 1880-as évektől kezdve megingathatatlan elvi következetességgel az állami centralizáció ellenében, az önkormányzati autonómia védelmében és növelése mellett szólalt meg. A helyi politikában és intézményrendszerben a nemzeti erők legértékesebb, pótolhatatlan részét látta: „A vágy tehát teljesül; nem fogunk politizálni. Elszokunk a közügyekben való részvételtől; üresen maradnak a tanácstermek; a közpálya önkormányzati lépcsőzetén kényelmesen járhat föl és le a kerületi főnök, nem fog útjába állani senki, de jól jegyezze meg a kormány, támogatni sem fogja senki. Igenis támogatni fogják a kéregetők, a kapaszkodók, a megrémültek és sütkérezők; de az önkormányzatnak azt az elemét, mely hazafias buzgalomtól vezéreltetve, pártoktól és kormánytól függetlenül egyedül az igazságot keresi, el fogja veszíteni az ország s ezzel együtt elveszíti azt az erőt, melyre közveszély idején mindig teljes bizalommal számíthatott hazánk.”⁶³

A törvényhatóságokról szóló parlamenti vitákban Bartha hatékonyan cáfolta azt az érvelést is, hogy a kinevezési rendszer csökkentené a megyékben a nemzetiségi feszültségeket. Bartha szerint Erdélyben a nemzetiségi többségű megyékben ekkor már csak a vármegyei önkormányzat tartotta fenn a magyar igazgatás folytonosságát. „Összes intézményünk közül egyedül a vármegye tisztán magyar alkotás, olyan,

⁶⁰ Képviselőházi Napló 1892–1895 XI. kötet 177. o. 1894 III. 17.

⁶¹ Ady Endre összes prózai munkái. Budapest 1955. III. kötet 171. o.

⁶² Samassa János: Bartha Miklós összegyűjtött munkái I. kötet Budapest 1909. 332. o.

⁶³ Képviselőházi Napló 1884–1887 III. kötet 16. o. 1886. III. 2.

amelyet magyar szükséglethez és viszonyokhoz történetileg alkotott és teremtetett a magyar Géniusz.⁶⁴

Bartha újkonzervatív fordulatanak igen fontos elemét képezte a szektás jellegű függetlenségi politikával való fokozatos szembefordulása. Az üres jelszavakkal, politikai lözungokkal operáló függetlenségi mozgalom, a nemzetieskedő magyarosító szervezetek mind több kritikát kaptak Barthától. „Az EMKE azért jött létre, hogy a folyton tartó oláhosodásnak véget vessen. Fájdalom, nem felel meg a várakozásnak. Összegyűjtötte vagyonát, de nincs a küzdelemhez se eszméje, se energiája. Volt kidolgozott terve, de nincs végrehajtási érzéke.”⁶⁵

„Gondolatban szegények, eszmékben ínségesek, tudásban nyomorúságosak... kölcsönös nagyzási hóbortra és önbálványozásra vannak berendezve.”⁶⁶

Bartha politikai filozófiájában az 1890-es évek közepére megszilárdult egy asszimiláció ellenes, a korabeli uralkodó liberális és függetlenségi nacionalista elméletekkel a legtöbb lényeges kérdésben szembeforduló kárpát-medencei nemzetiségi együttélési modell.

„Az a felfogás, hogy a szolgabíró a maga csendőreivel magyarrá teszi az idegen ajkúakat: ábránd. E végből az erőszak olyan eszközeihez kellene a hatalomnak nyúl-
ni, mely nemcsak mindnyájunknak szabadságát veszélyeztetné, hanem nemzetközi fellépéseket is provokálna. És itt ismét hivatkozom az 50-es évek tanúságára és II. József korára. Az állam mindent megtett a germanizáció érdekében, s a kísérletből nemzetünk fájérzüllete megerősödve jutott ki. Részemről arra, hogy magyarosítson, soha sem adnék felhatalmazást a kormánynak; nem, mivel az a hatalom felesleges kitágítása lenne, miután a magyarság szupremáciája értelemben, vagyonban és államfenntartó képességben amúgy is történelmi tény; hanem igenis kötelességei közé tartom oda hatni, hogy nyelvkülönbség nélkül mindenki a haza szeretetében neveltesse fel, hogy mindenkivel megértessék a közös múlt kötelező hagyománya s az állami életközösségnek minden feltétele... Nem mesterséges asszimilációra van szükségünk, hanem megbízható polgárookra, kik érdektársaink legyenek a jóban és rosszban. A nemzetiségeket nem elnyomni kell, hanem felvilágosítani. Azzal a ténnyel, hogy poliglott ország vagyunk, csak az számol józanon, aki egyfelől példásan tud büntetni ott, hol az állami egzisztencia feltételei támadtatnak meg, másfelől a testvéries érzületet ápolja a most divatra kapott faji falánkság ellen.”⁶⁷

Bartha elképzeléseiben a magyar történelmi alkotmányosság képezte az alapját a nemzetiségekkel megvalósított együttműködésnek: „A hódítási politikának nincs meg nálunk semmi előfeltétele. Létezésünknek, fejlődésünknek, egész állami organizmusunknak történelmi alapja van. Amely percben megengedjük, hogy szerveze-

⁶⁴ Idézi: Kemény Gábor: Bartha Miklós és a nemzetiségek. Pécs. 1943. 84. o.

⁶⁵ Reggeli Újság 1898. november 17. 1. o.

⁶⁶ Magyarország 1902. 17. szám 1. o.

⁶⁷ Képviselőházi Napló 1881–1884 V. kötet 1884. XII. 10.

tünknek más alapja is legyen, mint a történelmi jogfejlődés, abban a percben az illetéktelen aspirációknak s a válságra törekvő átalakulásoknak egész sorozata előtt megnyitottuk a zsilipeket.”⁶⁸

Barthát nemzetpolitikai munkásságában mindenekelőtt a történeti Erdély megvédésének a problematikája, az erdélyi román-magyar viszony alakulása érdekelte. Az erdélyi nemzetiségi kérdés két fő dimenzióját a román középosztály tudatos és ellenséges elzárkózásában, valamint a román néptömegek műveletlenségében és politikai célzatú tudatlanságban tartásában jelölte meg. Ennek alapján vált lehetségessé egy, párhuzamos állami struktúrák kiépítéséig eljutó, román világ megerősödése a 19. századi Magyarországon: „ők választókerületet alkotnak maguknak a román vidékeken, rendszeres választásokat ejtenek meg s összegyűlve Nagyszebenben, rendes megalakulással országgyűlésnek tüntetik fel magukat, határozatokat hoznak politikai tekintetben, és a határozatokat magukra nézve kötelezőknek ismerik el. Ilyen határozatok egyike, és pedig a legfontosabb a passzivitás, melyet két évtized óta fenntartanak, és amely lényegében nem egyéb, mint a fennálló törvényeknek nyílt el nem ismerése. Vegyük ehhez, hogy külön tisztviselői kart, külön román egyetemet kívannak maguknak a magyar állam költségén, hogy az Unióra vonatkozó összes törvényeinket nem ismerik el magukra nézve kötelezőknek, azzal a megokolással, hogy a román nemzet ezen törvények meghozásába nem folyt be... Ilyen az erdélyi részekben az oláh társadalom, ilyen felfogással, ilyen elzárkózottsággal. És én ebben igen aggasztó tünetet látok, mert a faji keretekre oszlott társadalomtól, ha állandóan résen nem vagyunk, csak egy lépés van odáig, hogy hazánkban a politikai egység is megbomoljék.”⁶⁹

Bartha egész politikai hitvallását alapjaiban meghatározta, és egész életében romantikus hevülettel hitt abban, amit 1894-ben Kossuth Lajos koporsója mellett fogalmazott meg: „mikor koporsójára téve jobb kezemet, beszéltem fölötte: az a gondolat töltötte el egész valómat, mintha egy begöngyölt zászló mellett állanék, mely alatt, ha kibontatik, mindig kész lesz a magyar nemzet győzelembe és halálba rohanni.”⁷⁰

Legutolsó, még életében megjelent írásában, halála előtt néhány nappal írta: „Aggódok, mert hazámat szeretem. Nem félek, mert bízom a nemzetben. Legyünk készek áldozatokra. Hiszen a küzdelemnek mindig van áldozata. Ne kételkedjünk a győzelemben, mert még mindig győzött az igazság. Megtört reményeinket őszintén siratom. Győzelmünket hiszem, vallom és várom.”⁷¹

---

⁶⁸ Képviselőházi Napló 1881–1884 V. kötet 1882. V. 23.

⁶⁹ Képviselőházi Napló 1892–1897 VI. kötet 1893. X. 5.

⁷⁰ Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Levelestár. Bartha Miklós levele keresztfiához. 1894. április 7.

⁷¹ Magyarország 1905. IX. 23. 1. o.

KREMINGER ANTAL PRÉPOST, SZEGEDI ALESPERES-PLÉBÁNOS 1848/49-BEN

1849. április 26-án Batthyány Kázmér országos biztos felfüggesztette hivatalából Kreminger Antal szeged-belvárosi plébánost, aki „ösmert szelleménél fogva, jelen állomásának vitelére érdemtelen”. A plébánosról elterjedt a hír, hogy nem temetett el egy gyermeket, akinek az apja a király ellen harcolt Földváry Sándor őrnagy önkéntes nemzetőrei között. A plébános 1849 augusztusában visszatérhetett plébániájára, de hogy közben mi történt, azt Reizner János óta nem sikerült tisztázni történetírásunknak. Reizner a városi iratanyag és a helyi sajtó áttekintését követően már 1884-ben viszonylag pontosan rekonstruálta az eseményeket. Mivel az egyházi forrásanyag akkoriban még nem volt kutatható, néhány részlet elkerülte a figyelmét. Így nem tudta bizonyosan, hogy a prépost valóban megtagadta-e Földváry Sándor egyik katonája gyermekének eltemetését, homályban maradt a plébános ellen folytatott vizsgálatok száma, illetve Horváth Mihály szerepét sem sikerült teljes egészében feltárnia.¹

A későbbi történészek, akik Kremingerről írtak, nagyobb részt Reizner adatait ismételgették. Így járt el – többek között – Szántó Imre a *Szeged történeté*-ben.² Miklós Péter szerint Róka József püspöki helynök vizsgálatot rendelt el az ügyben, végül Horváth Mihály püspök visszahelyezte hivatalába Kremingert.³ Kisházi Kovács László szintén Reizner alapján tárgyalta az eseményeket. Szerinte Horváth Mihály kinevezett püspök 1849. május 31-én megsemmisítette a Kreminger helyére prezentált Szabados József választását, Róka József püspöki helynök pedig elküldte a belvárosi plébánost a budai fürdőkhöz. Gaál Eduárd császári biztos rendeletét köve-

---

¹ Reizner János: A régi Szeged. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. I. k. Szeged, 1884. (a továbbiakban Reizner 1884/I.) 227–231.

Ugyanez megjelent még egyszer, lásd: Reizner János: Szeged története. II. k. A XVIII. század végétől az 1879. évi árvízig. Szeged, [1889.] 153–155.

² Szántó Imre: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc időszaka, in.: Szeged története. 2. 1686–1849. Szerk.: Farkas József. Szeged, 1985. 783–784.

³ Miklós Péter: A katolikus egyház Szegeden 1848/49-ben. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica Tomus CXXIII. Szeged, 2005. (a továbbiakban: Miklós 2005.) 5–7., szó szerint ugyanaz megjelent még egyszer, Miklós Péter: Vallás, politika, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok. Szeged, [2006.] 71–73.

tően a csanádi püspökség szeptember 5-én rehabilitálta a plébánost.⁴ Tekintettel arra, hogy Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi miniszter utasítására a Kremlingerre vonatkozó egyházi iratokat visszaküldték az egyházmegye levéltárába, jelen tanulmányunkban elsősorban ezekre az eddig nem publikált anyagokra támaszkodva kíséreljük meg rekonstruálni a történeteket.⁵ Ugyanakkor mind a sajtóban, mind a helytörténeti irodalomban bőven találtunk olyan információkat, amelyeket eddig a történészek nem építettek be munkáikba.⁶

1848. szeptember végét megelőzően semmi sem utalt a majdan kitörő viharra. Szeged város két ízben is sürgette Kremlingert a helybeli elemi iskolába, illetve a Móra városi iskolába egy-egy hitszónok kiküldésére, továbbá egy közelebbi temető kialakításához is kérték a segítséget.⁷ A plébános 1848. augusztus 4-én a veszprémi központtal felállított 6. honvédszászlóalj zászlaját szentelte fel a palánki (belvárosi) templomban.

Szabó Zsigmond, a zászlóalj őrnagya baráti hangú levélben mondott köszönetet Kremlingernek:

„Önnek nagylelkű ajándoka engem igen meglepett, s most kétszeresen vagyok köteles leghálásabb köszönetemet nyilvánítani, valamint saját, úgy a parancsnokságom alatt lévő Zászlóalj nevében. Ön kétszeresen áldozott, fáradsággal és anyagi segéllyel. A lelki kapocs, mely közöttünk kötöttett, legyen megáldva s legyen örökön szent, és a zászló, melyet Ön számunkra felszentelt, engedje Isten, hogy bennünket győzelemre vezetve legyen megmentője e vészfenyegette hazának!”⁸

Az esemény szemet szúrt a kormány hivatalos lapja, a *Közlöny* a tudósítójának is. Augusztus 11-éről keltezett jelentésében lelkesen tudósított a zászlószentelésről: „Meg kell említenünk a veszprémi zászlóaljnak városunkba lett zászlószentelését, és az ünnepélyt vezérlő prépost Kremlinger Antalnak a sereghez tartott lelkes beszédét.”⁹

1848. augusztus 16-án, a belvárosi plébánián tartották meg a szegedi esperesi kerület gyűlését. Kremlinger szövetségeseivel együtt elkeseredetten védte a Lonovics József csanádi püspök által előterjesztett tárgyalási javaslatokat, de végül kisebbségben maradt. A tanácskozás végén a prépost-plébános, mint elnök kérte, ha valakinek

---

⁴ Kisházi-Kovács László: Egy híres szegedi plébános: Kremlinger Antal (1804–1885). *Deliberationes* 2008/1. 63–66. Az állítás azért különös, mert a Szerző által idézett forrásban a dátum augusztus 28. (Z.P.)

⁵ Horváth Mihály – Róka Józsefnek. Szeged, 1849. július 27. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Personalien. Praepositurae titulares. Personalia Kremlinger Antal. 1849: szám nélkül.

⁶ Itt elsősorban Ruszoly József és G. Tóth Ilona munkáira, továbbá a *Közlönyre*, valamint a Szegedi Hírlapra gondolunk. (Z.P.)

⁷ G. Tóth Ilona: Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban. Szeged, 2000. (a továbbiakban G. Tóth 2000.) 166, 175, 186.

⁸ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kremlinger Antal. 1849:422.

⁹ *Közlöny* I. (1848. augusztus 16.) 332.

van javaslata, azt tegye meg. „Bokányi József úr erre,¹⁰ mint nevezé a Csanádi papság 18 pontjait,¹¹ mint indítványát, átnyújtá. Mire az elnökség megjegyzé, hogy miután ez hozzája hivatalos úton nem érkezett, azt úgy minden kifejtés nélkül el nem fogadhatja, hanem szíveskedjék akár élő szóval, vagy nyomtatás, vagy írásból részletes indítványt tenni, és nézeteit formulázni.” Ezt követően kis híján megszakadt a tanácskozás. A kisebbség (Kreminger és csoportja) ellenezte, hogy a püspök a megye által szabadon választott tanácssal kormányozzon. Végül mégis felolvasták a csanádi papság 18 pontját, ezekhez ragaszkodott a többség azon megjegyzésekkel, „hogy reájok nézve a püspöki pontok egészen ki nem elégítők”.¹²

Kreminger még 1848. július 15-én közajátosságot rendelt el a béke megőrzése érdekében, amelyet a szőregi vérengzést (1848. október 15.) követően naponkéntire változtatott. 1848. szeptember végén szólította fel Vadász Manó szegedi polgármester a szeged-belvárosi plébánost, hogy legyen segítségükre az újoncok kiállításánál:

„A miniszterelnöki rendelmény folytán Szeged városból összesen 550 egyén lévén a haza jelenlegi körülményeinél honvédnek sorsrűzés által a 19, 20, 21, 22 évesek kiállítandó, felhívjuk tisztelt lelkész Urat, hogy palánk városi részről az illető küldöttség által honvédeknek öszveírt egyényeket [!] egyházi szószékből hazánk védelmére serkentve, arra szólítsa fel, miszerint sorshűzés végett f. é.¹³ október hó 1ső, 2dik és 3ik napjain reggeli 8 órakor a városházánál megjelenni kötelességüknek ösmerjék. Azok helyett, kik öszveírva lévén vagy e városban nincsenek, vagy pedig netalán betegségük végett meg nem jelenhetnek, szülők jelenjenek meg a sorshűzésra. Minthogy azon egyének, kik sem szülők által, sem pedig maguk meg nem jelennek, 4 évi szolgálat helyett 8 évig fognak fegyverben szolgálni, ide egyes vessző alá zárván használatul egy buzdító felhívást.”¹⁴

Kreminger azonban nem magyarázta meg az újoncozással kapcsolatos rendeletet és nem is lelkesítette híveit. Ebner Antal városi polgár ezen rendkívül megbotrán-

---

¹⁰ Bokányi József (1820–1849) szőregi káplán, 1849-ben beállt a honvédek közé, aposztata, a temesvári csatában megsebesült és sebüszkösödés következtében meghalt. Kreminger Antal – A Csanád megyei püspöki helynökségnek. Szeged, 1849. június 7. Miklós Péter: „A jelen kor vészes napjaiban”. Dokumentumok a csanádi püspökség 1848/49-es történetéhez. Szeged, 2006. 17–19. (Miklós Péter korábban már két ízben, 2000-ben és 2004-ben is közölte ezt a levelet.)

Bokányi haláláról Kováts Sándor: A Csanádi papnevelde története. A mai papnevelde megnyitásának első centenáriuma alkalmából. 1806–1906. Temesvár, 1908. 360.

¹¹ Amelyek – többek között – az egyházkormányzat demokratikus átalakulását és a cölibátus fakultatívvá tételét szorgalmazták. Lásd: Atyánkfiai, tisztelt paptársaink! Temesvár, 1848. június 15. Nyomtatvány. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály 1848/49. 1848:1143.

¹² A szegedi esperesi kerület gyűlése. Szeged – Sz. dömei parókia, 1848. augusztus 16. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1848: szám nélkül.

¹³ folyó év

¹⁴ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:422.

kozott és Bach Györggyel valamint Szűts Andrással jelentést tett az esetről a polgármesternek. Másnap Ebner szóváltásba keveredett Kremingerrel, aminek során kifejtette, hogy „jó lenne egy örökös küldöttséget a templomokba rendelni”, mire Kreminger így válaszolt: „én az én elveim mellett holtig megmaradok”. Az örökös kiküldetésére egyébként 1848. december közepén valóban sor került.¹⁵

Kreminger Antal indulatosan reagált Ebner kritikájára. Mint megírta, az, hogy a mai szentbeszéd utáni hirdetése „nem éppen Ön gondolata s kívánsága szerint lőn végezve, csak sajnálni tudom, de hogy ezért ön engem a tisztelt polgármester úrnak feladott, s így édes magyar hazám iránti hűtlenségről gyanúsított, ezt jelen vészes időben szó nélkül hagyni ártatlanságom érzetében becsületem tilt.

Mire nézve felszólítom, hogy ha alacsony rágalmozóvá süllyedni nem akar, bizonyítsa be: mit vétettem papi vagy hazafiúi hivatalom ellen.”¹⁶

Róka József csanádi püspöki helynök 1848. december 29-én küldte meg az Országos Honvédelmi Bizottmánynak december 22-én kelt, a lelkészekhez kibocsátott rendeletét. Miután a Közlöny (amely a rendeletet közölte) csak ma érkezett meg – írta –, így meghagyta, hogy a négy következő vasárnapokon vagy ünnepnapon a proklamációt „a hívek anyanyelvére lefordítva” a szószékről a népnek magyarázva felolvassák, „azt a haza iránti tántoríthatlan hűségre lelkesítsék, benne a szabadság érzetét élesszék, s előtte megfoghatóvá tegyék, hogy a legszebb polgári erény a haza szabadságát védeni”. E vasárnapokat követő négy köznapokon a papoknak gyászmiséket kellett tartaniuk a csatákban elesett hősökért. A szabadságharc diadaláig pedig az október 21-i körlevelében meghagyottakhoz kellett tartaniuk magukat. Ezt a körlevelet – szemben a fentebb említett október 21-ivel –, amely a népet hazaszeretetre és az ország védelmére buzdította – a szegedi esperesi kerület lelkészeinek is szétküldték.¹⁷

Kreminger 1849. február 14-én a 60. (Gustav Wasa) ezred kilenc, Szőreg alatt elesett katonáját temette el. Később arra hivatkozott, hogy ekkor is lelkesítette a jelenlévőket.¹⁸ A katonákat többnyire egyébként nem ő temette el, hanem Breinfolk Gusztáv piarista atya, aki – Kreminger feljegyzése szerint – 1849. január 12-én „a szegedi kórházakat, a nagy és kis kaszárnját, az alsó-, felsővárosi zárdákat a piaristák[!] és tanodai házat, mint kórházi lelkész átvette és azon év aug. haváig ellátta”.¹⁹

---

¹⁵ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:169.

¹⁶ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:422 (hátirat).

¹⁷ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849:422.

¹⁸ Kreminger Antal feljegyzése hely és dátum nélkül. Szeged-Belváros Plébánia Levéltára. 1849: szám nélkül.

¹⁹ Szeged-Belvárosi Plébánia Levéltára Szeged Ecclesia Palánk. Liber II-us. Katonai halottak 1848–1856. 17.

Egy hónappal később, március 15-én Kreminger Antal fényes papi segédlettel a Mars mezőn celebrált ünnepi szentmisét „a magyar szabadság és önálló nemzeti függetlenség” kivívásának évfordulóján. A város közgyűlése március 12-én rendelte el az évforduló méltó megünneplését. A zord időjárás és a havas eső dacára hatalmas tömeg gyűlt össze.²⁰ A szentbeszédet azonban már nem Kreminger, hanem Szabados József teológiai tanár tartotta, aki prédikációjával megalapozta szegedi népszerűségét.²¹ Ugyanezen a napon szentelte fel Kreminger a Szt. Rókus plébániatemplomban a 8. honvédszászlóalj zászlaját, a lelkes kommentárok viszont akkor már elmaradtak.²²

Kreminger gyanús politikai magatartása miatt – amint arra már utaltunk – a szegedi közgyűlés a helybeli templomokba polgári biztosokat küldött ki, akiknek a lelkészek hazafias eljárását kellett ellenőrizniük.²³ Közben a szenttamási szerb tábor bevételét követően Földváry Sándor őrnagy önkéntes nemzetőrei hazatértek Szegedre. A katonák haragja a plébános ellen fordult, mivel az egyikük gyermekét vonakodott ingyen eltemetni. Felkeresték tehát Osztróvszki József kormánybiztost és közölték vele, ha nem kapnak elégtételt, Kremingert felkoncolják.²⁴

A városban tapasztalható ingerültség hatására Batthyány Kázmér kormánybiztos Szabadkáról Debrecenbe utazva, Szegeden, 1849. április 26-án elrendelte Kreminger állásából történő felfüggesztését. A plébános először a *Szegedi Hírlap*-ban akart az őt ért vádakra válaszolni, de miután a szerkesztők nem közölték írását, kinyomatatta azt. Ebben kiemelte, a „haza jelen vész állapotjában” az országgyűlés, a kormány, Szeged városa, illetve püspöke rendeleteit készségesen kihirdette és meg is magyarázta. A magát érintve érzett Nyáry Ferenc rókusai plébános (aki Kreminger szerint a politikát a szószerkekre vitte) szintén „Nyílt felvilágosítást” adott közre, amelyben élesen támadta Kremingert.²⁵

A városi bizottság jelenlétében Kremingernek át kellett adnia plébániáját Szabados József újonnan prezentált lelkésznek, bár ártatlannak tartotta magát, a plébániáról nem volt hajlandó elköltözni, és hangoztatta, hogy csak az egyházmegyei hivatal mozdíthatná el.²⁶ A városi tanács már április 27-én értesítette a makói szentszékét,

---

²⁰ Habermann Gusztáv: Rengey-Aigner Ferdinánd és kora. Szeged, 2000. 792.

²¹ Szabados József (1818–1892) a temesvári papnevelde tanára volt, aki Temesvár ostroma miatt Szegeden rekedt. Szántó Imre: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc időszaka, in.: Szeged története. 2. 1686–1849. Szerk.: Farkas József. Szeged, 1985. 780.

²² Kreminger Antal: Nyílt-válasz. Szeged, 1849. április 26. Nyomtatvány. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849:242.

²³ G. Tóth 2000. 253.

²⁴ Reizner 1884/I. 228.

²⁵ Batthyány Kázmér rendeletét és Kreminger válaszát közli: Reizner 1884/I. 287–290, az események leírása ugyanott 228–230.

Az eseményeket Reizner alapján ismerteti: Miklós 2005. 6.

²⁶ G. Tóth 2000. 347–348.

hogy Kreminger felmentése miatt, addig, míg a városi közgyűlés plébánost választ, Szabados József urat, „ki e város híveinek rokon érzelmét, szeretetét, erkölcsisége, szelíd nyájas bánásmódja és tudományos képzettsége által kinyerni szerencsés vala”, bízta meg. Munkácsi (Mihálovics) József ideiglenes helynök válaszul április 28-án megbízta Szabadost „az érintett parochiának ideigleni helyettes minőségbeni ellátásával”.²⁷

Kreminger és Szabados meglehetősen eltérően emlékeztek vissza 1849 őszén az átadás-átvétel folyamatára, amit anyagi jellegű vita is súlyosbított. Kreminger már szeptember folyamán követelte egykori helyettesétől plébánosi jövedelmei visszatérítését. Ezen túl önkényeskedéssel is vádolta őt. „Avagy nem önkénykedett-e a tisztelt úr [Szabados József] velem – fakadt ki a szentszékhez intézett, 1849. szeptember 27-én kelt levelében –, mikor önkényesen helyetteséget, világi kézből vállalt? Mikor felfüggesztés helyett végképi elűzést értelmezett, és a városnál megtett panaszló kérdése által értelmeztetett? Mikor lakombóli rögtöni kivonulásra vagy ennek csak megkezdésére mások előtt szorgalmazott? Mikor védelmi nyomtatványaim templombani elosztását betiltotta? Mikor a Rosália kápolnábani misézéstől eltiltani akart? Mikor az alesperességhez érkezett hivatalos levelek általmi felnyitását kétségbe hozta?”²⁸

Szabados persze a szentszéknek írt, 1850. január 20-án kelt válaszában mindent tagadott.²⁹ Szerinte 1849. április 26-án Szeged polgármestere,³⁰ aki magához kérette, tájékoztatta, hogy Batthyány Kázmér Kremingert megfosztotta hivatalától, s hogy ő Szabadost bízta meg a plébánia ellátásával. Szabados hivatkozott arra, hogy ezt csak a püspökmegyei hivatal jóváhagyásával teheti meg, de a botrány kitörésének veszélye miatt a polgármester ragaszkodott az azonnali átadáshoz. Minderről a szükséges iratokat mellékelve jelentést tett Makóra. Április 29-én átjött az akkori titoknak úr és megbízta, hogy vigye a parochiális funkciókat. Hatalmat tehát a püspökmegyei hatóságtól nyert. Mikor Kreminger elűzéséről felolvasták a rendeletet, ő volt az első, aki azt felfüggesztésként értelmezte. Kreminger azt mondta, ő nem mozdul, ezt Szabados ugyan nem helyezte, de Kreminger tudrával ment a polgármesterhez, hogy megpróbálja kiegyenlíteni a dolgot. Valóban kérte, hogy Kreminger kezdjen kipakolni, hiszen nem lehetett mást tenni. Kreminger első, felfüggesztését bíráló nyomtatványát a templomban osztotta szét, később ezt megtiltotta,

---

²⁷ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849:220, vö.: G. Tóth 2000. 362.

²⁸ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Personalia Szabados József 1849:932.

²⁹ Szabados ellen a temesvári cs. kir. hadbíróság az 1850-es évek elején eljárást folytatott. Úgy sikerült megmenekülnie, hogy a belvárosi plébánia elvesztését hamisan, az akkor már halott, forradalmi érzelmeiről ismert Nyáry Ferenc rókusai plébánosnak, illetve a magyar világi hatóságoknak tulajdonította. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Personalia Szabados József 1850:2823.

³⁰ Vadász Manó

mivel a prépostra a szegediek kellemetlen érzélemmel gondoltak. A nyomtatványok – szerinte – elterelték volna a nép figyelmét a szentmiséről. Ő kérdezte, hogy Kreminger meddig szeretne a Rozália kápolnában misézni, de mást nem mondott neki. Nem vonta kétségbe, hogy Kreminger felbonthatja a leveleket és nem vezérelte az önkény tetteiben.³¹

Szegeden, a Mars téren, 1849. április 29-én ünnepélyes keretek között hirdették ki a függetlenségi nyilatkozatot. A ünnepség Te Deum-mal kezdődött, azt követően Vadász Manó polgármester szólott a nagyszámú hallgatósághoz, majd felolvasták Kossuth rendeletét és a függetlenségi nyilatkozatot, végül Osztróvszky József kormánybiztos fejtegette a nyilatkozat jelentőségét. Utóbbi Kossuth Lajoshoz intézett, április 30-án kelt jelentésében kitért az ünnepi szentmisére is. „Nyugodt meglepődésével látta a nép, hogy e nemzeti ünnepnél az isteni szolgálatot nem Kreminger Antal abszolutisztikus szelleme miatt átalán gyűlölt belvárosi lelkész teljesíté, hanem – miután ez gr. Batthyány Kázmér orsz.³² teljhatalmú biztos úr rendeletéből, mint érdemtelen hivatalából kitétetett –, a városi tanács által ideiglenesen helyettesített, de rék s hazafias szellemű Szabados József, ki leginkább március 15-ikének megünneplésekor tartott jeles egyházi szónoklatával nyerte meg a nép közbizalmát és szeretetét.”³³

Kreminger nemcsak a makói helynökséget, hanem Batthyány Kázmért, Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi minisztert, és Róka Józsefet is értesítette a történekről. Kijelentette, hogy továbbra is plébánosnak tartja magát, katolikus hitelveit még a forradalomban sem áldozza fel, és – noha enged az erőszaknak –, sértett jogai helyreállítását követelte. Horváth Mihály kultuszminiszter 1849. május 6-án érvénytelenítette Szabados József Kreminger helyére történő megválasztását és utasította a szentszéket, hogy Kreminger ügyét vizsgálják ki.³⁴ Ennek hatására a makói szentszék 1849. május 18-án Horváth Mihály apátfalvi és Major János palotai plébánosokat, valamint Oltványi Pál szentszéki aljegyzőt Szegedre küldte, hogy május 30-tól kezdve vizsgálják ki Kreminger ügyét.³⁵ Róka József püspöki helynök pedig, tekintettel arra, hogy Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi miniszter eltiltotta Szaba-

³¹ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Personalia Szabados József 1850:455.

³² országos

³³ Osztróvszky József: Reform, forradalom, kiegyezés. Összegyűjtött írárok és beszédek. S.a.r.: Ruszoly József. Szeged, 1993. 80.

³⁴ Kreminger Antal – A püspöki ideiglenes helynöknek [Munkácsi / Mihálovics Józsefnek] Szeged, 1849. május 5. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849: szám nélkül, az 1849. május 18-i szentszéki ülés: ibidem 1849:464; illetve Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:242.

³⁵ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:334.

dos Józsefet a plébános-helyettesi működéstől,³⁶ Bizek Károly segédlelkészt nevezte ki a belvárosi plébánia helyettesévé.³⁷

Szeged város május hó 14-én tartott tanácsülésében tiltakozott Horváth Mihály rendelete ellen, arra hivatkozva, hogy a kormánybiztos közönségesen valónak ismert okok alapján függesztette fel Kremingert, az ügyet már befejezettnek tekintették, azért választották meg Szabados Józsefet plébánosnak. Kérték, hogy ezt a határozatot a miniszter ne csak úgy tekintse, „mint a felsőbbi, jogszerű és hazafias rendelet alapján hozottat, hanem mint a hazafias indulat legtisztább kútforrásából eredtetet is”.³⁸

Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi miniszter 1849. május 31-én kelt válaszában elutasította a város kérését. Leszögezte, hogy a polgári hatóság hatásköre az egyházi ügyekre nem terjed ki, így Batthyány Kázmér kormánybiztosnak nem volt joga megfosztania Kremingert kihallgatás és az egyházi felsőbbség tudta nélkül hivatalától. Ő nem is megfosztotta, hanem csak felfüggesztette hivatalától, ez pedig nem vonja maga után a hivatal ismételt betöltését. Május 6-án kelt rendelete ellenére, miszerint a Kreminger elleni vizsgálat befejezéséig óvakodjanak a plébánia betöltésétől, Szabados Józsefet a törvényes rend felborításával választották plébánossá. Ezt a választást, mint törvénytelen Horváth megsemmisítette. Egyúttal a város tudtára adta, miszerint „Kreminger Antalnak önök nyakára való erőszakolása, vagy pedig Szabados Antalnak³⁹ a plébánia törvényes megüresedése esetébeni meg nem választhatása egyáltalában nem szándékoltatik, hanem a nemzet által reám ruházott kötelességnek nem felelnék meg akkor, midőn a törvényes rendnek önök által máris megpróbált felbomlasztását, s önök által tanúsított bűnös makacssági merény fejlesztését még csírájában elfojtani mulasztanám el.”⁴⁰

A radikális sajtó élesen és igaztalanul támadta Horváth Mihályt Szeged városához intézett levelei kapcsán. A *Szegedi Hírlap* 1849. július 11-i számában megjelent cikk szerint „a mi kultuszminiszterünk minden, csak az nem, minek lennie kellene, ő tulajdonképp csanádi püspök, s befolyását csak az egyház megerősítésére, s hívei megnyugtására használja”. A cikkíró ezt követően röviden ismertette Kreminger politikai viseletét, s azt, hogy Batthyány Kázmér felfüggesztette állásából, mire Kreminger erősen protestált a döntés ellen. „Hogy az ördög segíthesse az ő embereit – ironizált a szerző – püspöknek kellett kultuszminiszterré lennie, és így a derék Kreminger megmentetett.

---

³⁶ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:348.

³⁷ G. Tóth 2000. 385.

³⁸ G. Tóth 2000. 347.

³⁹ A város felterjesztésében is tévesen „Antal” szerepelt, ezért írt Horváth Mihály is téves keresztnevet. (Z.P.)

⁴⁰ Horváth Mihály – Szeged város tanácsának. Debrecen, 1849. május 31. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:348.

Horváth úr erősen ráparancsolt Szeged városára, hogy az előbbi prépostot visszahelyezzék, s hogy többé az egyház jogaiba ne avatkozzanak.

De Szeged hatósága nem veszté ám el érzékeit s azt válaszolta: hogy ő prépostja elmozdítását kormánybiztosi parancsra tevő, s a megválasztott Szabadossal meg van elégedve, az elavult egyházi jogok ma már nem járják meg, s így ő előbbi határozatánál marad.

Ki nem tudja, a papok történetéből hogy a római papok igen érzékenyek, s azért éppen nem csuda, ha Horváth úr ezen nyilatkozatra Szeged városának kijelenté: hogy ő az egész várost hazaárulónak nyilvánítja, ha a feketesárga papot ismét vissza nem helyezi.

Azonban a szegediek jól tudják, hogy az csak magát teszi nevetségessé, ki ily várost hazaárulónak mond, s minthogy tudják, hogy a hazaárulókra nálunk nem a legkellemetlenebb sors vár, tehát a parancsot abban hagyták, s fordultak az országkormányzóhoz,⁴¹ kinek határozatát azonban még nem tudni.⁴²

A vizsgálatot lefolytató papok 1849. május 30-án a képezdei épületben megjelentek, ahol Dáni Ferenc tanácsnok kijelentette, hogy „amennyiben a vizsgálat által Kreminger Antalnak visszahelyeztetése szándékoltatik”, akkor a város ez ellen ünnepelesen óvást tesz, mert a plébános elmozdítását befejezett ténynek tekintik, amennyiben a vizsgálat célja, „hogy Kreminger Antal hazafiatalon hivataloskodásával méltó büntetését elérje”, annyiban a szükséges tanúkat előállították. A vizsgálatot lefolytató papok erre kijelentették, hogy az első nem céljuk, és tevékenységük eredményéről a szentszékeknek tesznek jelentést. A tanúvallomások alapján Kreminger ellen június 4-én Szeged városa is vizsgálatot kezdett.⁴³

Az egyházi vizsgálóbizottság öt kérdést tett fel a tanúknak. 1) Ismeri-e a tanú Kreminger Antalt? 2) Teljesítette-e lelkési kötelességét, „különösen a haza jelen vész állapotában”? 3) Oktatta-e, felvilágosította-e a népet? 4) „Van-e s különösen mi az ő szellemében, s magaviseletében, amiért a tanú őt lelkési hivatala viselésére érdemtelennek tartja?” 5) Kit tud alkalmas tanúnak?⁴⁴

Kovács István 26 éves neje, Gyetvai Viktória szerint, amikor férje a táborban volt, nagybőjtben gyermeke meghalt, ő a polgármestertől írást kapott, hogy a prépost temesse el ingyen gyermekét. „A prépost úr a tanút ezért kiszidta, mondván

---

⁴¹ Az 1849. június 8-án tartott városi közgyűlés fordult panaszával Kossuthoz, s egyúttal az ügy kivizsgálására bizottságot nevezett ki. Szántó Imre: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc időszaka, in.: Szeged története. 2. 1686–1849. Szerk.: Farkas József. Szeged, 1985. 783. Kossuth feltehetően áttekintette Horváth Mihályhoz az ügyet, bár ennek jelenlegi ismereteink szerint nincs nyoma a kormányzó iratai között. (Z.P.)

⁴² Szegedi Hírlap 1. 1849/21. sz. (1849. július 11.) 42.

⁴³ G. Tóth 2000. 348.

⁴⁴ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:334.

hogy a polgármester néki ebben nem parancsol, valamint azt is mondta, hogyha férje becsületes ember volna, nem fogott volna fegyvert, s itthon dolgozott volna, s így gyermekét is eltemethette volna.” Vallomását megerősítette szállásadónője is.⁴⁵ A 70 éves Habi József vallomása szerint, akit a prépost fő ellenségének tartott, Kreminger nem oktatta, nem világosította fel a lakosságot. Decemberben kereken megtagadta az ilyen irányú kérést, mondván, hogy „ő a király ellen nem véthet, ő csak az evangéliumot hirdeti a szószekről”. A rögtönítélő bíróságról szóló rendeletet egy káplán érthetetlenül hirdette ki, a tanács is kinyomattatta egy piarista szerzetes imádságát, de azt ő nem akarta imádkozni. Hasonlóan vallott Schlachta Mária is, a plébános szerint sem oktatta a népet. Ebner Antal arra is emlékezett, hogy 1848 októberében, „gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek az újoncozás iránti rendeletét úgy nyámnyogva kihirdette, de buzdítást egy szót sem szólott mellette, akkoriban nagy zúgolódás is volt a templomban, midőn a szószekről lelépett, sőt a tanú oly szavakat is hallott a templomban, hogy az ily papot ki kellene vetni a templomból.”⁴⁶

Néhány további tanú Kreminger szőregi kirándulásait nehezményezte, ahol szakácsnéja és annak lánya is vele volt. Kozma Anna szerint a plébános azt magyarázta a szerbeknek, hogy „a magyarok, ha fejükre állnak se fognak nyerni”. Döntőnek bizonyult Bizek Károly káplán írásban benyújtott vallomása is. Ebből nem csak arra derült fény, hogy Kreminger – saját bevallása szerint – „a kormány rendeleteiből annyit olvasott fel, amennyit azokból igaznak tartott”, hanem arra is, hogy a püspökmegyei hatóság neki nem tetsző körleveleit is eltüntette. Bizek Károlynak is feltűnt, hogy a püspökmegyei kormánytól semmilyen rendeletet sem kaptak ezen vészes napokban. Annál nagyobb volt a meglepetése, amikor a püspöki hivatal egyik munkatársától megtudta, „miszerint több rendelvények küldettek szét a főtiszt.”⁴⁷ püspöki helynök úr által az ellenségtől meg nem szállott helyekre, melyekben a lelkészeknek meghagyatik, hogy figyelmeztetvén a népet a hazánkat végpusztulással fenyegető veszélyre, őket felhívják a kitűrésre, és ha szükséges és rendeltetni fog, az átáljános felkelésre”. Ezen igen meglepődött, hiszen az ún. cikularis könyvben 1848. szeptember 15-ről keltezték az utolsó rendeletet. Ebből arra következtetett, hogy Kreminger meggyőződésével ellentétesek voltak a makói rendeletek, ezért nem hirdettette ki azokat.⁴⁸

Hasonló szellemben tett vallomást Versetzy József káplán is, aki elmondta, több rendelet érkezett a püspök-helytettől, de ő egyet sem kapott kezébe. Ebből arra következtetett, hogy azok tartalma ellentétes volt a prépost úr politikai nézeteivel,

---

⁴⁵ A Reizner által még „nem bizonyos”-nak tartott híresztelés tehát igaz volt. Reizner 1884/I. 228.

⁴⁶ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:334.

⁴⁷ főtisztelendő

⁴⁸ Bizek Károly írásbeli vallomása. Szeged, 1849. május 31. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:334.

hozzátéve, hogy a plébános november végén vagy december elején nem volt hajlandó megáldani a szerb felkelők ellen kiinduló nemzetőröket.⁴⁹ Lényegében véve ugyanezeket a tényeket tartalmazták a Szeged városi hatóság által június 9-től 11-ig felvett tanúvallomások is, időnként még a tanúk személye is megegyezett.⁵⁰

Követs András szőregi plébános is összezördült Kremingerrel. Az ügy háttérében anyagi jellegű (a szőregi plébános fizetése jóval magasabb volt, mint egy átlagos plébánosé) és politikai ellentétek is felfedezhetők. 1849. május 31-én Követs a következőket vallotta Kremingerről: egy napon betért hozzá és a prépost megkérdezte, mi újság? Követs Magyarország függetlenségének kimondását és azt említette, hogy megkapta plébánosi járandóságát. Kreminger erre kifejtette, hogy ezt annak köszönheti, akit üldöz, a királynak. „Ám lássa, ha nem kell osztrák kormány, majd lesz orosz kancsuka” – vonta le a következtetést. Erre Követs azt válaszolta, hogy őt a király erősítette meg plébánosi járandóságában, de a magyar kincstár fizette.⁵¹ „Azonban hidje el Prépost úr – folytatta Követs –, az oly király iránt, aki híveiknek tört ver szívökbe és oly kegyetlenül üldözi; tisztelettel nem lehetek, sőt látván a sok borzasztó eseményeket, kész volnék elkeseredésemben keresztülszúrni. Erre ő hevesen azt mondá nekem: kövesse meg magát, kémélje meg házamat.”⁵²

1849. június elején Kreminger plakátokon tudatta a lakossággal, hogy (a császáriakat támogató) Fábry Ignác helynököt a nagyváradi vésztörvényszék felmentette. A Makón székelő csanádi szentszék nevében Komlósi János titkár cáfolta a prépost állítását, hozzátéve, hogy a püspökmegyei hivatal – amennyiben szükségesnek találja – a hozzá érkezett rendeletek közzétételét „más fáradozásának vagy közremunkálásának igénybevétele nélkül ön maga teendheti, s fogja is megtenni”.⁵³

A plébános tanúvallomásokkal kapcsolatos védekezése 1849. június 12-én ismételten jól fejlett öntudatról tanúskodott. Annyi lótás-futás után, „Habi lába koptatása után csak nyolc tanút, mondjad nyolc tanút tudtak három egész nap alatt összeverni” – írta indulatosan. Ezek közül kettő nem az ő híve, kettő vádló is, kettő egyes eseteket beszél el. „Négy nyomós tanú, mert papi egyén.” Különösen Habi Józsefet ostorozta védekezése során. „Bekoronázta rágalmait Habi, mikor azt állítja: hogy sohasem buzdítottam, sohasem lelkesítettem a vész-időben a népet”. Ő december

---

⁴⁹ Versetzy József vallomása. Szeged, 1849. június 1. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:334.

⁵⁰ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:169.

⁵¹ A szőregi plébánia kegyura a forradalmat megelőzően a Magyar Királyi Kamara volt. (Z.P.)

⁵² Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Követs András. 1849:334.

⁵³ Szegedi Hírlap 1. 1848/9.sz. (1849. május 30.) 18.

végétől hat héten át beteg volt. Ebner Antal csak egyes esetekről beszél.⁵⁴ „A zúgolódást Bach György tette egyedül maga, vádlóm lett, hozzám jött, s okulván, hibáját elismerte, megnyugodott.” Sajnálataának adott hangot, hogy a papi tanúk hallomás után, nem közvetlen tapasztalásra hivatkozva tanúskodtak. A körlevelekkel kapcsolatban hangoztatta, hogy egyedül egy december 29-én kelt körlevélről lehet szó, amit a káplánok azért nem tudtak beírni a könyvbe, mert sosem tartózkodtak ott-hon. Kreminger 1849. június 12-én ismét sürgette a szentszékét, hogy helyezték vissza javadalmába és szüntessék meg a vele szemben alkalmazott jogsértéseket.⁵⁵

Ilyen előzmények után hozott határozatot a csanádi szentszék Kreminger ügyében Makón, 1849. június 19-én. Mivel egyházi egyént nem lehet előzetes meghallgatás és az illetékes egyházi előjáróság vizsgálata nélkül felmenteni hivatalától, ezért a plébánosnak a városi hatóság általi tettleges elmozdítását a szentszék törvénytelennek ítélte. A csekély számú tanúvallomásból csak az derül ki, „hogy ő a hazánk vész-állapotára vonatkozó kiáltványokat, rendeleteket, s egyéb hirdetményeket nem azon lelkesedéssel, buzgalommal, s ünnepélyességgel hirdette, s magyarázta, melyet tőle tekintve – az ügy szentségén, s sürgetőségén kívül – az ő közönségesen elismert jeles szónoklati tehetségét, méltán lehetne elvárni”. A szentszék mindezek figyelembevételével visszahelyezte Kremingert plébániájára, de nehezményezte a körlevelek elsikkasztását és rosszalta „a vész-környezte haza sz[ent]. ügye iránti, méltán megrovás alá eső lanyhaságát” s ezen a téren a jövőre nézve kétszeres buzgalom és minden kifejezhető erély alkalmazására utasította.⁵⁶

Róka József helynök 1849. június 21-én a budai gyógyfürdők használata céljából két hónapos eltávozási engedélyt adott Kremingernek,⁵⁷ majd június 25-én kelt levelében terjesztette fel a szentszéki ítéletet Horváth Mihálynak, a hozzátartozó iratokkal együtt. Jelezte, hogy intézkedéseket csak a vallás és közoktatásügyi miniszter rendeletének vételét követően fog tenni.⁵⁸

Horváth Mihály a szentszék ítéletére reagálva július 8-án kelt levelében kifejtette, hogy mivel Kreminger ellen „közönségesen ismert szelleme s innen eredt általános bizalmatlanság hozatván fel”, kíváncsi, hogy erről ne csak tizenkét tanú, hanem az érintettek egyeteme nyilatkozzon, s ha a vád igaz, akkor szigorúbb ítéletet hozzanak. Ezért Kreminger bűnös vagy büntelen voltának megítélésére „nyomozó küldöttség”-

---

⁵⁴ Ebner (Endrényi) Antal (1799–1863) szegedi polgár, szabó mester. Habermann Gusztáv: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. (Tanulmányok Csongrád megye történetéhez XIX.) Szeged, 1992. 66.

⁵⁵ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:422.

⁵⁶ Kivonata az 1849-ik évi június hó 19-én, Makón tartott csanádi szentszéki ülés jegyzőkönyvének. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849:421.

⁵⁷ Reizner 1884/I. 230–231.

⁵⁸ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:421.

et nevezett ki Mihálovics József csanádi címzetes kanonok és Bobory Károly váci egyházmegyes ceglédi lelkész személyében. Horváth Mihály levele befejezésében biztosította Róka József helynököt, hogy rendeletével „a szentszék ítéletét megmá-
sítani, s így az egyházi törvényszéknek a köréhez tartozókat illetőleg – s általában
magának az egyháznak a függetlenségét –, megtámadni éppen nem szándékoztam,
hanem mert a vád alapja itt tisztán polgári vétség, polgárilag intézkedni, s minden
közmegegyezésnek elejét venni az egyház érdekében is kötelességemnek tartot-
tam”.⁵⁹

A Kreminger elleni harmadik vizsgálatra Szegeden, 1849. június 17-től 22-ig ke-
rült sor.

A vizsgálat során 341 tanút hallgattak ki, akik közül 313 határozottan Kreminger
elmozdítását kérte. A tanúknak feltett kérdések a következők voltak:

1. Van-e bizodalma Kreminger iránt?
2. Van-e bizalma iránta a népnek?
3. Kívánja-e a tanú Kremingert hivatalában megtartani?

Íme néhány jellegzetes tanúvallomás: Gyetvai Viktória 26 éves, római katolikus
lakos, Kovács István kőműves neje: Nincs bizalma, „mert a magyarnak ellensége”.
A nép zúgolódik ellene. Nem kívánja lelkésznek. Ugyanígy vallott Auer Ágnes is.
Követs András szőregi plébános csak a második pontra válaszolt: „általányosan ta-
pasztható az ingerültség és bizalmatlanság Kreminger iránt”. Ezt a véleményt kép-
viselte Bizek Károly káplán is. Erőskövi Antal 40 éves, palánki lakos szerint neki
„soha sem volt [bizodalma], hazafiatlan viselete végett. Eleinte volt [a népnek iránta
bizalma], de később a politikába avatkozott, és így a tiszteletet elvesztette, a köznép
szidta, még ablaka alatt is.” Nem kívánta, hogy a plébános hivatalában maradjon.

Joó József 44 éves, nős, szegedi képviselő és lovas nemzetőri százados szerint:
„Legkevesebb [bizalmam] sincs, mert mindig pecsovicznak ismertem.” Csukás Péter
38 éves, özvegy, kereskedő vallomása szerint: „Nincs [bizalmam], nem is volt, mert
nem hazafi és nősülésem alkalmakor sok gáncsot vetett előmbe.” Németh András
evangélikus vallású, 31 éves, nős vasáros azt panaszolta, „hogy vegyes házasságra
lépte alkalmával Kreminger akadályokat gördített elébe”. Schinogli György 49 éves
római katolikus kalaposmester a kisebbség véleményét képviselte: „vagyon bizodal-
mam iránta, mert jó papnak ismérem.” Jó Ferenc 26 éves akadémikus „festész” a
múltról is beszélt: „Nincs, mert még az előbbi tisztújításokon és megyei gyűléseken
odairányzott a legaljasabb urakat felhasználván pénzzel és szóval, hogy a népet a
császári kívánatokra hajlítsa; továbbá jelen forradalmunkban a nép[et] felvilágosítani
és kormányrendeleteknek teljesíteni elmulasztotta.”⁶⁰

---

⁵⁹ Horváth Mihály – Róka Józsefnek. Budapest, 1849. július 8. Temesvári Róm. Kat. Egyház-
megyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849: szám nélkül.

⁶⁰ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849:169.

Reizner András 30 éves, nős, palánki bognármesternek sem volt bizodalma, mert „minden vasárnap hallgattam prédikációját; minden beszédjét két részre lehetett magyarázni és mindig inkább a fekete-sárgákhoz hajolt”. Zvér Antal 33 éves, római katolikus szűcsmesternek sem volt bizalma iránta, „mert a haza dolgában kétszínűnek tapasztaltam, inkább húzott a némethez, mint a magyarhoz”. Daka János 45 éves római katolikus, nős, kétkezi munkás vallomása szerint a plébános 1848 szeptemberében azt mondta neki, hogy „minden magyar hibázik, aki a király ellen fegyvert fog”, valamint, hogy „a magyar minisztérium hamisságban jár”. A tanúvallomásokat július 24-én Bobory Károly, Munkácsi József és Dáni Ferenc hitelesítették.⁶¹

Munkácsi (Mihálovics) József és Bobory Károly 341 tanút hallgatott ki, főként a városi nép közül, akik többnyire a belvárosi plébánia hívei voltak. „A kihallgatott tanúk közül – amint a vizsgálatot folytató papok a vallás és közoktatásügyi minisztériumnak július 22-én kelt jelentésükben írták – 313 a nevezett lelkésznek hivatalától távolítását határozottan kívánván, kik között nevezetesen azoknak is, kikre Kreminger Antal e tekintetben hivatkozik, többsége foglaltatik; 9 tanúk ellenben óhajtván ötet hivatalában megtartatni, 19 végre közömbösen nyilatkozván vagy a többséghez átaljános csatlakozván; sőt azok közül is kik iránta személyes bizodalmat mutatnak, főképp lelkészi kötelességének nemzetiségünk ügye iránt súlyos elmulasztásai miatt a nép átaljános ellenszenvét tanúsítván, és hivatalától elmozdítását a város belbékéje és nyugalma tekintetéből szükségesnek állítván”.⁶²

Közben a szegedi alesperesi kerület lelkészei betöltötték Kreminger megürült helyét, és Nyáry Ferenc rókusi plébánost választották alesperessé. Róka József helynök 1849. július 25-én kelt válaszában leszögezte, hogy amennyiben a választás szabályosan történt, akkor Bezdány Ferenc kerületi jegyzővé választását jóváhagyja, az alesperesi állás betöltését pedig – mint írta – Kreminger ügyének eldöntésétől tette függővé, csak azt követően tud az alesperesi állással kapcsolatban dönteni.⁶³

Horváth Mihály 1849. július 27-én elérkezettnek látta az időt a Kreminger-ügy lezárására. Róka Józsefhez írt levelében ismertette a vizsgálat eredményét, majd leszögezte, hogy az államnak a főfelügyelet (a főkegyúri jog) eszméjénél fogva el kell várni a lelkészekről polgári kötelességeik teljesítését is. Hazánk jelen vészes körülményei között – úgymond a miniszter – kétszeresen is kötelességük az egyház és az állam javára működni. Kremingertől azonban hívei „minden áron, még a belbéke felzavarásával is” meg akarnak szabadulni. Kreminger Antalt ezért elmozdította szeged-belvárosi állásából, és felszólította Szeged városát, hogy az ingerült kedélyek megnyugtatóására mielőbb gyakorolja kegyúri jogait. „Minthogy azonban Kreminger

---

⁶¹ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849:169.

⁶² Bobory Károly és Munkácsi József – A vallás és közoktatásügyi magas minisztériumhoz. Szeged, 1849. július 22. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849: szám nélkül.

⁶³ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849:611.

Antal – folytatta Horváth Mihály – polgári kötelességeinek elhanyagolásáért ezen elmozdítás által eléggé büntetve, de egyszerűen kellőleg is figyelmeztetve van azoknak jövőrei teljesítésére különben is ellene egyházi szempontból semmi nehézség sem forogván fenn – ezennel felszólítom önt, hogy nevezett lelkésznek más helyre vagy állomásra alkalmazásáról gondoskodjék.”⁶⁴

Kreminger ennek ellenére visszatérhetett korábbi plébániájára, hiszen a világosi fegyverletételt követően ezt mind a világi, mind pedig az egyházi hatóságok sürgették. A csanádi szentszék Temesváron, 1849. augusztus 28-án tartott ülésén felolvasták Horváth Mihálynak két Kremingerrel kapcsolatos levelét, majd – figyelembe véve, hogy a Kreminger felfüggesztését, illetve eltávolítását kimondó két rendelete (Horváth Mihály rendeletei) a „bitorlóktól ered” – úgy döntöttek, hogy visszahelyezik a prépost-plébánost korábbi javadalmába.⁶⁵ Hasonlóan foglaltak állást a világi hatóságok is. Gaál Eduárd császári biztos 1849. augusztus 30-án sürgette Szeged város tanácsánál „a pártütők által hivatalától felfüggesztett” prépost-plébános állásába történő visszahelyezését.⁶⁶

Az eddigiekből kitűnik, hogy Kreminger Antal a jozefinizmus szellemével átitott, konzervatív politikai beállítottságú pap volt. 1848 tavaszán-nyarán, mivel az uralkodó szentesítette az áprilisi törvényeket, ő is támogatta az átalakulást, ezt bizonyítják a 6. honvédszászlóalj zászlószentelésével kapcsolatos források is. A prépost viszonylag hamar, már 1848 őszén megértette, hogy az átalakulás nem az uralkodó és a bécsi kormány szándékai szerint ment végbe. Ettől kezdve egyre ellenségesebb állást foglalt el az önvédelmi háborúval szemben. A Makóra menekült helynökség körleveleit egy kivételével nem köröztette, a kormány kihirdetendő rendeleteit cenzúrázta, híveit pedig óvatosan igyekezett eltávolítani a szabadságharcotól.

Mivel Szeged 1849. augusztus 1-jéig a honvédség kezén volt, Kremingernek óvatosan kellett működnie. Ennek ellenére hívei elégedetlenek voltak vele. A „casus belli”-t jelentő temetési ügy – mint láttuk – valós tényeken alapult. Fábry Ignác melletti kiállása egyre nyilvánvalóbbá tette amúgy sem nagyon titkolt politikai nézeteit. Ennek következtében több, a szabadságharcot támogató szegedi polgárral és egyházi személlyel is konfliktusba került. 1849-ben három vizsgálatot folytattak ellene. Ezek eredményeképpen a csanádi szentszék Makón, 1849. június 19-én visszahelyezte javadalmába, majd Horváth Mihály 1849. július 27-én elmozdította onnan, végül a csanádi szentszék Temesváron, 1849. augusztus 28-án ismét visszahelyezte korábbi

---

⁶⁴ Horváth Mihály – Róka Józsefnek. Szeged, 1849. július 27. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:szám nélkül.

⁶⁵ Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:169. Tamási Zsolt: A katolikus egyházi vezetés önvédelmi törekvései az 1848–49-es forradalom leverése után. Történelmi Szemle LI (2009) / 3. 364–365.

⁶⁶ Kisházi-Kovács László: Egy híres szegedi plébános: Kreminger Antal (1804–1885). Deliberationes 2008/1. 65.

állásába. Mindezek a döntések természetesen nem függetleníthetők a politikai és a katonai helyzet alakulásától, de az mindenképpen figyelemre méltó, hogy a szentszék függetlenségi harcot támogató és ellenző tagjai is azonos döntést hoztak az ügyben. Kreminger Antal nem volt a szabadságharc híve, de amikor az uralkodó 1860-ban, illetve 1867-ben visszatért az alkotmányhoz, ő is készségesen követte példáját.

FÜGGELÉK

A függelékben közöljük Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi miniszter Kreminger Antal ügyében Róka József helynökhöz intézett leveleit. A levelek közlésénél a mai helyesírási és központoszási szabályokat vettük figyelembe.

Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi miniszter
– A Csanádi püspöki helyettesnek [Róka Józsefnek]

Debrecen, 1849. május 31.

Kreminger Antal ügyében Szeged városa tanácsához bocsájított rendeletem mását Önnek azzal teszem át, hogy ez évi 608. szám alatt kiadott rendeletem ellenére Szeged városa Tanácsa által plébánosnak megválasztott Szabados Antalt⁶⁷ minden a szegedi plébánia körében akár plébánosi, akár adminisztrátori minőségben leendő szolgálatától a legszigorúbb büntetés terhe alatt tiltsa el, egyúttal pedig a szegedi plébániába, Kreminger Antal ellen megrendelt vizsgálat befejezéséig, plébánosi helyettest rendeljen, az ez évi 608. szám alatt megrendelt vizsgálatnak befejezését, s annak a szentszék általi áttekintését sietteni, s minden iratokkal együtt nékem felterjeszteni igyekezzék.⁶⁸

Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi miniszter
– A csanádi püspöki helyettesnek [Róka Józsefnek]

Budapest, 1849. július 8.

Kreminger Antal szeged-belvárosi lelkésznek hivatalától felfüggesztetését illető, s hozzám Ön által 464. sz. alatt felterjesztett irományokból meggyőződtem,⁶⁹ mi-

---

⁶⁷ A város felterjesztésében is tévesen „Antal” szerepelt „József” helyett, ezért írt Horváth Mihály is téves keresztnévet. (Z.P.)

⁶⁸ Horváth Mihály – Szeged város tanácsának. Debrecen, 1849. május 31. Eredeti tisztázat. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:348, mellette a Szeged városához intézett, hasonló tartalmú levél.

⁶⁹ Róka József – Horváth Mihálynak. Makó, 1849. június 25. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal. 1849:421.

ként bár említett lelkészt akkor országos biztos Batthyány Kázmér gróf súlyos polgári vétséggel vádolja, hogy hivatalának a jelen vészállapotában semmi módon meg nem felelt, a népet jelen körülmények között nem oktatta, sem nem világosította föl, hogy közönségesen ismert szelleménél fogva jelen állomásának további vitelére érdemtelen, s bár ezen ítéletet egy részben később nemcsak a tanúk vallomása, de maga a szentszék is ítéletileg megerősíté, amennyiben kimondá, hogy nevezett lelkész a hazánk viszonyira vonatkozó tárgyak magyarázata s hirdetése körül nem úgy járt el, hogy akár a nép igényeit kielégítette, akár az ő személye elleni kifogások keletkezését megelőzte volna. Mégis az ily fontos ügy megvizsgálásánál rendeletem tartalmával megegyezőleg, sem a vétség polgári minőségére kellő figyelem, sem megítéltetésére súlyához mért szigor nem fordított; nevezetesen említett lelkész ellen, nem egyes tény vagy vád, hanem közönségesen ismert szelleme s innen eredt általános bizalmatlanság hozatván föl, kíváncsok fogott lenni [!] mind egyházi mind hazapolgári szempontból, hogy e bizalmatlanság megítélésére nemcsak tizenkét tanú, de az illetők egyeteme nyilatkozzék, úgyszinte, hogy habár ily csekély számú, de mégis nagyobbára ellene szóló tanúk vallomása után szigorúbb ítélet hozassék. Ennélfogva nehogy az egyház a honfi érzelm irányában hidegséggel, az egyháziak működése iránt közömbösséggel, a tények kinyomozásában hanyagsággal látszassék eljárni, mi több, a polgári vétségeket az egyházi bírói mentesség⁷⁰ palástjával takargassa, de mindenek fölött, hogy a kérdéses ügy úgy tárgyalassék, hogy annak alapján Kreminger Antal lelkész bűnös vagy büntelen volta biztosan kimondathassék, ezen ügynek bővebb megvizsgálását újra elrendelem, s a nyomozó küldöttség tagjaiul Mihálovics József Csanád megyei címzetes kanonokot,⁷¹ s Bobory Károly Vác megyei ceglédi lelkészt ezennel kinevezem,⁷² mai napon kelt rendeletemben utasítván egyszersmind Szeged városa közönségét, hogy e küldöttséghez részéről egy egyént nevezni kötelességöknek tartsák. Ezen rendeletemről Önt azon nyilatkozattal értesítem, miszerint avval a szentszék ítéletét megmásítani, s így az egyházi törvényszéknek a köréhez tartozókat illetőleg – s átaljában magának az egyháznak a függetlenségét –, megtámadni éppen nem szándékoltam, hanem mert a vád alapja itt tisztán polgári vétség, polgárilag intézkedni, s minden közmegütközésnek elejét venni az egyház érdekében is kötelességemnek tartottam.⁷³

---

⁷⁰ Privilegium fori clericalis. (Z.P.)

⁷¹ Mihálovics (Munkácsi) Józsefet (1813–1891), a szabadságharcot követően Temesváron 4 éves várfogságra ítélték. 1870-ben zágrábi érsekké nevezték ki. Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Budapest, 1999. 146.

⁷² Bobory Károly (1807–1879) ceglédi plébános, az 1849. június 21-én tartott radikális beállítottságú papi gyűlés szervezője. Első fokon halálra, majd kegyelemből 15 évi várfogságra ítélték. Tragor Ignác: Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908. 409–411.

⁷³ Horváth Mihály – Róka Józsefnek. Budapest, 1849. július 8. Eredeti tisztázat. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849: szám nélkül.

Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi miniszter
– A csanádi püspöki helynöknek [Róka Józsefnek]

Szeged, 1849. július 27.

Kreminger Antal szeged-belvárosi lelkész ügyét tárgyaló mind régibb, mind pedig az általam 210. sz. a.⁷⁴ kirendelt nyomozó küldöttség által legújabban benyújtott irományokat ezennel áteszem Önhöz. Az általam kirendelt nyomozó küldöttség kellőleg figyelvén arra, miszerint Batthyány Kázmér akkor országos kormánybiztos a nevezett lelkész ellen vádul azt hozá föl: hogy hivatásának a haza jelen vészallapotjában semmi módon meg nem felelt, a népet jelen körülmények között nem oktatta, sem nem világosította föl, s hogy közönségesen ismert szelleménél fogva jelen állomásának további vitelére érdemtelen; s így nevezett lelkészt nem egyes tény, nem is egyházi vétség, hanem polgári kötelesség mulasztása, s hazaellenes, közönségesen ismert szellem általános vádjával illetve; a vizsgálatnál egyenesen azt ügyekezett kitudni, vajon mindezek után az illető hívek Kreminger Antal lelkész iránt viseltetnek-e még bizalommal vagy nem? Mivége minden korú s rangú, közöttük számos tekintélyesb, leginkább a belvárosi plébániához tartozó, szám szerint 341 tanút hallgatván ki, ezek közül nevezett lelkésznek hivatalától elmozdítását 313 tanú határozottan kívánja, mígpedig azok többsége is, kiket Kreminger Antal maga jelölt ki meghallgatás végett, 19 közömbösen nyilatkozott, bár ezek közül is többen tanúsítják a nép általános bizalmatlanságát, s csak 9 tanú óhajtja hivatalában megtartását.⁷⁵

Miután pedig a státuszhatalom egyrésztől nem csak jogosítva de a főfelügyelet eszméjénél fogva kötelezve is van a lelkészekről megvárni, hogy polgári kötelességeiket teljesítsék, a közjólétnek – mellyel annyira összefüggésben áll az egyház végcélja is – előmozdítására az általuk felhasználható módokkal, ú. m.⁷⁶ tanítás, buzdítás, felvilágosítás, s példaadással közremunkáljanak, ellenkező esetben állomásaiktól el is mozdíthatván őket; annál inkább hazánk jelen vészes körülményiben, midőn az egyház és állam között létező, s végcéljukat kölcsönösen előmozdító viszonynál fogva polgári kötelességeinek teljesítésére minden lelkész kétszeresen köteleztetik, másrészt pedig az egyház és állam érdeke s javának veszélyeztetése nélkül nem törheti,⁷⁷ hogy oly lelkész, ki híveinek bizalmát, mely nélkül azok lelki hasznát előmozdítólag sikerrel nem működhetik, olyannyira vesztette, miszerint azok minden áron, még a belbéke felzavarásával is kívánnak tőle szabadulni, álló-

---

⁷⁴ szám alatt (Z.P.)

⁷⁵ Horváth Mihály itt a vizsgálóbizottság levelét idézi. Lásd: Bobory Károly és Munkácsi József – A vallás és közoktatásügyi magas minisztériumhoz. Szeged, 1849. július 22. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Horváth Mihály iratai. 1849:szám nélkül.

⁷⁶ úgy mint (Z.P.)

⁷⁷ tűrheti

mását megtarthassa: ennél fogva a fönnebbiek következtében Kreminger Antalt szeged-belvárosi állomásától ezennel elmozdítom, miről is Önt azon meghagyással értesítem, hogy erről Szeged városa közönségét tudósítani, s kegyúri jogának gyakorlására, hogy az ingerült kedélyek megnyugtassanak mielőbb felszólítani kötelességének tartsa.

Minthogy azonban Kreminger Antal polgári kötelességeinek elhanyagolásáért ezen elmozdítás által eléggé büntetve, de egyszermind kellőleg is figyelmeztetve van azoknak jövőrei teljesítésére – különben is ellene egyházi szempontból semmi nehézség sem forogván fenn –, ezennel felszólítom Önt, hogy nevezett lelkésznek más helyre vagy állomásra alkalmazásáról gondoskodjék.

Az átküldött irományok az egyházmegyei levéltárba tétessenek.⁷⁸

---

⁷⁸ Horváth Mihály – Róka Józsefnek. Szeged, 1849. július 27. Eredeti tisztázat. Temesvári Róm. Kat. Egyházmegyei Levéltár Praepositurae titulares. Personalia Kreminger Antal 1849: szám nélkül.

Antal Kreminger, a Provost from Szeged in 1848–1849

Anthony Kreminger, a provost from Szeged, was a conservative clergyman following the spirit of Josephinism. Since the Emperor sanctioned the April Laws, Kreminger supported the changes in the spring and summer of 1848, which can be proved by several source materials in connection with the consecration of the 6th Honvéd Battalion's flag. However, he soon realized that the transformation was against the Emperor's and the Government of Vienna's interests. From autumn his opposition to the defensive warfare became more and more definite. He did not send off the circulars coming from the vicariate which had escaped to Makó, with only one exception. He also censored the Hungarian Government's decrees, and tried to turn the congregation against the war of independence.

Szeged was under the control of the Hungarian Honvéds until 1 August 1849. The Hungarian authorities examined Kreminger's three cases. As a result of this, The Ecclesiastical Court of Csanad, with its seat in Makó at that time, restored him to his benefice. Later, on 27 July 1849 Mihály Horváth removed him, but finally, The Ecclesiastical Court of Csanad, with its seat in Temesvár, restored him again to his former benefice. Antal Kreminger did not support the War of Independence, but when the Emperor turned back to the Constitution in 1860 and 1867 Kreminger willingly followed his example.

Tartalom

SOÓS KATALIN SZÜLETÉSNAPJÁRA	3
Deák Ágnes: „Az alattomos ellenforradalmi ellenállás szürke eminenciása”? Szógyény László 1848 őszén	5
Giczi Zsolt: katolikus–protestáns ellentétek egyházi földbirtokaik és állami anyagi támogatásuk megítélésében a Horthy-korszak Magyarországn	15
Marjanucz László: Szeged török kor végi népességének kérdéséhez	41
Miklós Péter: Balogh István és a földreform	51
N. Szabó József: A Független Kisgazdapárt véleménye a szomszédos országok kultúrájához való viszonyról (1945–1946)	61
Sipos József: Bethlen István 1922-es kampánykörútja és eredményei a Duna–Tisza közén	71
Szabó Pál Csaba: „A 48-as tábor tárogatósa” – Bartha Miklós	93
Zakar Péter: Kreminger Antal prépost, szegedi alesperes-plébános 1848/49-ben	117

Tördelés: JATEPress
WordPerfect X4

Kiadja a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
<http://www.press.u-szeged.hu>

Felelős kiadó: Dr. Kövér Lajos egyetemi docens, tanszékvezető
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: B/5, példányszám: 120, munkaszám: 37/2012.